

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ГУРБАНСЬКА СВІТЛАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК[811.111'373.7+811.161.2'373.7](043)

**ТИПОЛОГІЯ
ОКАЗІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ
В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ
ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ХХ СТОЛІТТЯ**

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі германського та порівняльного мовознавства
Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Корольова Алла Валер'янівна,
Національний педагогічний університет

імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри германського та
порівняльного мовознавства

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук,
старший науковий співробітник
Єрмоленко Сергій Семенович,
Інститут мовознавства
імені О. О. Потебні НАН України,
провідний науковий співробітник

кандидат філологічних наук, доцент
Скубашевська Ольга Станіславівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
докторант кафедри соціальної філософії та
філософії освіти

Захист відбудеться “_____” _____ 2009 р. об _____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.15 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “_____” _____ 2009 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. Д. Паршак

Підписано до друку 08.01.2009 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 12.

«Видавництво “Науковий світ”»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 504.
200-87-13, 200-87-15, 8-050-525-88-77

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА
ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

На правах рукопису

ГУРБАНСЬКА СВІТЛАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК[811.111'373.7+811.161.2'373.7](043)

**ТИПОЛОГІЯ
ОКАЗІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ
В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ
ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ХХ СТОЛІТТЯ**

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Науковий керівник:
доктор філологічних наук, професор
Корольова Алла Валер'янівна

КИЇВ – 2009

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	6
ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1 ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ УЗУАЛЬНИХ ТА ОКАЗІОНАЛЬНИХ СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ У ХУДОЖНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	20
1.1. Принципи визначення стійких висловлювань як фразеологічних мовних знаків	20
1.1.1. Співвідношення понять “слова”, “вільного висловлювання” та “стійкого висловлювання” у термінологічному полі фразеологічних знаків ..	21
1.1.2. Фразеологічне значення стійких висловлювань як основа їхньої внутрішньої форми	29
1.2. Текстотвірні потенції стійких висловлювань у художній картині світу	36
1.3. Національно-культурні особливості стійких висловлювань в індивідуально-авторській картині світу	41
1.4. Методика фразеологічної ідентифікації узуальних та okazіональних стійких висловлювань	46
Висновки до розділу 1	57
РОЗДІЛ 2 ТИП ОКАЗІОНАЛЬНОЇ ЕКСПАНСІЇ СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ХХ СТОЛІТТЯ	60
2.1. Детермінантний спосіб okazіональної експансії англійських та українських стійких висловлювань	62

2.2.	Актантний спосіб okazіональної експансії англійських та українських стійких висловлювань	73
2.3.	Комбінований спосіб okazіональної експансії українських стійких висловлювань	86
Висновки до розділу 2		89
РОЗДІЛ 3 ТИП OKAZІОНАЛЬНОЇ СУБСТИТУЦІЇ КОМПОНЕНТІВ СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ХХ СТОЛІТТЯ		
3.1.	Субституція одного компонента англійських та українських стійких висловлювань	97
3.2.	Субституція двох і більше компонентів англійських та українських стійких висловлювань	108
3.3.	Субституція усіх компонентів англійських та українських стійких висловлювань	110
Висновки до розділу 3		113
РОЗДІЛ 4 ТИПИ OKAZІОНАЛЬНОЇ КОНТАМІНАЦІЇ, АЛЮЗІЇ ТА ЕЛІПТИЧНОСТІ СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ХХ СТОЛІТТЯ		
4.1.	Тип okazіональної контамінації англійських та українських стійких висловлювань	116
4.1.1.	Контамінація семантично близьких англійських та українських стійких висловлювань	120
4.1.2.	Контамінація семантично різних англійських та українських стійких висловлювань	123
4.2.	Тип okazіональної алюзії англійських та українських стійких висловлювань	126

4.2.1.	Використання одного слова-прототипа компонента англійських та українських стійких висловлювань	127
4.2.2.	Використання двох і більше слів-прототипів компонентів англійських та українських стійких висловлювань	131
4.3.	Тип okazіональної еліптичності англійських та українських стійких висловлювань	133
4.3.1.	Еліпсис-скорочення англійських та українських стійких висловлювань	138
4.3.2.	Еліпсис-стиснення англійських та українських стійких висловлювань	141
Висновки до розділу 4		144
РОЗДІЛ 5 КОМБІНОВАНІ ТИПИ		
ОКАЗИОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ		
СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ		
В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ		
ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ХХ СТОЛІТТЯ		
		148
5.1.	Комбінація okazіональної експансії та оказіональної субституції компонентів англійських та українських стійких висловлювань	149
5.2.	Комбінація okazіональної контамінації та інших типів okazіональних трансформацій англійських та українських стійких висловлювань	160
5.2.1.	Комбінація контамінації й експансії англійських та українських стійких висловлювань	160
5.2.2.	Комбінація контамінації та субституції компонентів англійських та українських стійких висловлювань	165

5.2.3. Комбінація контамінації, експансії та субституції компонентів англійських та українських стійких висловлювань	170
5.3. Комбінація okazіональної алюзії та okazіональної експансії англійських та українських стійких висловлювань	175
Висновки до розділу 5	180
ВИСНОВКИ	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	193
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	223
СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ	224

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Скорочення термінів

A – антонімізація

АОСВ – англійське okazionale стійке висловлювання

E – екстенціоналізація

ЗІ – зворотня інтенціоналізація

I – інтенціоналізація

ІМ – імплікаціоналізація

ККС – концептуальна картина світу

КС – картина світу

К ОА та ОЕСВ – комбінація okazionalnoї алюзії та okazionalnoї експансії стійких висловлювань

К ОЕ та ОСКСВ – комбінація okazionalnoї експансії та okazionalnoї субституції компонентів стійких висловлювань

К ОК, ОЕ та ОСКСВ – комбінація okazionalnoї контамінації, okazionalnoї експансії та okazionalnoї субституції компонентів стійких висловлювань

К ОК та ОЕСВ – комбінація okazionalnoї контамінації та okazionalnoї експансії стійких висловлювань

К ОК та ОСКСВ – комбінація okazionalnoї контамінації та okazionalnoї субституції компонентів стійких висловлювань

МКС – мовна картина світу

ОАСВ – okazionalna алюзія стійких висловлювань

ОЕЛСВ – okazionalna еліптичність стійких висловлювань

ОЕСВ – okazionalna експансія стійких висловлювань

ОКСВ – okazionalna контамінація стійких висловлювань

ОСВ – okazionalne стійке висловлювання

ОСКСВ – okazіональна субституція компонентів стійких висловлювань

ОТСВ – okazіональні трансформації стійких висловлювань

ПІ – подвійна інтенціоналізація

СВ – стійке висловлювання

УЗ – ускладнені зміни

УОСВ – українське okazіональне стійке висловлювання

ФО – фразеологічна одиниця

Скорочення назв мов

англ. – англійська

вал. – валлійська

дат. – датська

діал. – діалектне слово

і.-є. – індоевропейська

ірл. – ірландська

лат. – латинська

нім. – німецька

рос. – російська

стар.-англ. – стародавньоанглійська

стар.-в.-нім. – стародавньоверхньонімецька

стар.-інд. – стародавньоіндійська

стар.-ісл. – стародавньоісландська

стар.-півн. – стародавньопівнічна (=стародавньоісландська)

стар.-швед. – стародавньошведська

укр. – українська

хет. – хетська

Скорочення назв джерел ілюстративного матеріалу

АЗВ – Чорногуз О. Ф. Аристократ із Вапнярки : [сатиричний роман] / Олег Федорович Чорногуз. – К. : БібліоВУС, 1996. – 400 с.

- ЖТ – Кравчук М. І. Жито : [новели] / Микола Іванович Кравчук. – К. : Дніпро, 1989. – 348 с.
- ЗБЛ – Дімаров А. А. Зблиски : [оповідання та повісті] / Анатолій Андрійович Дімаров. – К. : “Ярославів Вал”, 2002. – 514 с.
- МО – Підмогильний В. Місто : [роман, оповідання] / Валер’ян Петрович Підмогильний. – К. : Молодь, 1989. – 448 с.
- ПК – Чендей І. М. Поєдинок : [оповідання] / Іван Михайлович Чендей. – К. : Держлітвидав України, 1962. – 268 с.
- ТВ – Тютюнник Г. М. Твори / Григорій Михайлович Тютюнник. – К. : Молодь, 1984. – Кн. I : Оповідання. – 328 с.
- ТР – Гуцало Є. П. Твори : в 5 т. / Євген Пилипович Гуцало. – К. : Дніпро, 1996. – Т. 1 : Оповідання. Новели. – 454 с.
- AME – Aldington R. All Men Are Enemies : [a romance] / Richard Aldington. – [I ed.]. – Garden City ; N. Y. : Doubleday ; Doran & Company, 1933. – 574 p.
- DM – Powell A. A Dance to the Music of Time : in 4 vol. / Anthony Powell. – [I ed.]. – Chicago : University Of Chicago Press, 1995. – Vol. 1. – 732 p.
- LCL – Lawrence D. H. Lady Chatterley’s Lover / David Herbert Lawrence. – L. : Penguin Classics, 2008. – 400 p.
- LOF – Golding W. Lord of the Flies / William Golding. – L. : Penguin (Non-Classics), 1999. – 192 p.
- MS – Maugham W. S. The Moon and Sixpence / William Somerset Maugham. – M. : Изд-во “ABC”. – 260 с.
- OG – Orwell G. Nineteen eighty-four : [a novel] / George Orwell. – Harmondsworth ; Middlesex : Penguin Books, 1975. – 251 p.
- SS – Maugham W. S. Collected Short Stories : in 4 vol. / William Somerset Maugham. – L. : Pan Books Ltd in association with William Heinemann Ltd, 1975. – Vol. 1. – 476 p.
- TL – Woolf V. To the Lighthouse / Virginia Woolf. – L. : Harvest Books, 2005. – 312 p.

WL – Lawrence D. H. *Women in Love* / David Herbert Lawrence. – L. : Penguin Classics, 2007. – 592 p.

Скорочення назв лексикографічних джерел

АУС – Подвезько М. Л. *Англо-український словник* / М. Л. Подвезько, М. І. Балла. – К : Радянська шк., 1974. – 663 с.

АУФС – *Англо-український фразеологічний словник* / [уклад. Баранцев К. Т.]. – К. : Радянська шк., 1968. – 1052 с.

БАРФС – *Большой англо-русский фразеологический словарь* / [сост. Кунин А. В.]. – 5-е изд., исправл. – М. : Живой язык, 1998. – 944 с.

ВТССУМ – *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.)* / [уклад. і гол. ред. Бусел В. Т.]. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.

ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови : у 3 т.* / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 1982–1989.

КВВУЛМ – *Коваль А. П. 1000 крилатих виразів української літературної мови* / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – К. : Наукова думка, 1964. – 671 с.

КВУЛМ – *Коваль А. П. Крилаті вислови в українській літературній мові* / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – 2-е вид., перероб. і доповн. – К. : Вища шк., 1975. – 335 с.

НАРС – *Новый англо-русский словарь* / [сост. В. К. Мюллер и др.]. – 8-е изд. – М. : Изд-во “Русский язык”, 2001. – 880 с.

НТСУМ – *Яременко В. Новий тлумачний словник української мови у 3 т.* / В. Яременко, О. Сліпушко. – 2-ге вид., випр. – К. : Аконіт, 2007.

РУС – *Скопенко О. І. Російсько-український словник* / О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк]. – 2-е вид. – К. : Довіра, 2005. – 632 с.

РУУРУС – *Ганич Д. И. Русско-украинский, украинско-русский словарь* / Д. И. Ганич, И. С. Олейник. – 7-е изд., дополн. и перераб. – К. : А.С.К., 1998. – 560 с.

СЕЛ – A comprehensive etymological dictionary of the English language : Dealing with the origin of words and their sense development thus illustrating the history of civilization and culture : in 2 vol. [ed. by E. Klein]. – Amst. etc. : Elsevier, 1966.

ССМСИЯ – Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках : Образ мира и миры образов / [сост. Маковский М. М.]. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 416 с.

ССУМ – Словник синонімів української мови : у 2 т. / [уклад. А. А. Бурячок та ін.]. – К. : Наукова думка, 1999–2000.

СУІ – Словник українських ідіом / [уклад. Удовиченко Г. М.]. – К. : Радянський письменник, 1968. – 464 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / [ред.-упоряд. І. К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1971–1980.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

ТРС – Тресиддер Дж. Словарь символов / Джек Тресиддер ; [пер. с англ. С. Палько]. – М. : Фаир-Пресс, 1999. – 444 с.

ТСЖВС – Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. [сост. Даль В.]. – М. : ТЕРРА, 1995.

УПП – Українські приказки, прислів'я і таке інше [уклад. Номис М.]. – К. : Либідь, 2003. – 352 с.

УРРУФС – Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – 2-е вид., доповн. та перер. – К. : Радянська шк., 1978. – 447 с.

УРРУФТС – Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – К. : Радянська шк., 1991. – 400 с.

УРФ – Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / [заг. ред. Л. Г. Савченко]. – Перероб. вид. – Х. : Прапор, 2004. – 462 с.

ФНН – Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / [уклад. Чабаненко В. А.]. – Запоріжжя, 2001. – 200 с.

ФССД – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – 5-е вид., перероб. й доповн. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 352 с.

ФСУМ – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.

LDCE – Longman Dictionary of Contemporary English : Forth ed. – L. ; N. Y. : Longman, 2005. – 1950 p.

NEUUED – Новий англо-український, українсько-англійський словник / [уклад. Биховець Н. М.]. – 2-е вид., випр. – К. : А.С.К., 2006. – 880 с.

PDP – The Penguin Dictionary of Proverbs / [ed. by R. Fergusson]. – L. : Penguin Books, 1983. – 331 p.

WCDS – Webster's new dictionary of synonyms : A dictionary of discriminated synonyms with antonyms and analogous and contrasted words. – Springfield, Mass. : Merriam-Webster, 1984. – 909 p.

Інші умовні скорочення

безос. – безособове дієслово, вираз

вищ. ст. – вищий ступінь

вставн. сл. – вставне слово

діал. – діалектне слово

дієприкм. – дієприкметник

док. – доконаний вид

займ. – займенник (вказ. – вказівний, неознач. – неозначений)

заст. – застаріле слово

збірн. – збірне значення

зменш.-пестл. – зменшено-пестливий

знач. – значення

зневажл. – зневажливе слово, вираз

ім. – іменник

інфін. – інфінітив

ірон. – іронічне слово

і т. ін. – і таке інше

мин. ч. – минулий час

мн. – множина

недок. – недоконаний вид

одн. – однина

однокр. – однократно

означ. – означальний, означення

ос. – особа

пас. – пасивний стан

перев. – переважно

перен. – переносно, переносне значення

перех. – перехідне дієслово

пор. – порівняймо

прийм. – прийменник

прикм. – прикметник

присв. – присвійний

присл. – прислівник

розм. – розмовне слово, вираз

сл. – слово (присудк. сл. – присудкове слово, спец. – спеціальне слово)

сполуч. – сполучення

стос. до – стосовно до

тж. – також

част. – частка

adj – adjective

adv – adverb

etc – тощо

n – noun

pl – plural

pron – pronoun (demonstr – demonstrative, emph – emphatic, poss – possessive)

ВСТУП

Сучасний етап розвитку мовознавчої науки характеризується активізацією наукової думки до вивчення культурних традицій народів [3; 69; 74; 155; 164; 214; 216; 252; 272; 275; 276], стереотипів поведінки представників різних етносів [100; 108; 164; 166] тощо, які знайшли своє відображення в мові [9; 38–40; 154; 168; 176; 197; 287] і перш за все в її фразеологічному фонді [33; 193; 218]. Стійкі висловлювання як фразеологічні знаки мови [24] виражають дух народу [22; 149; 180; 191; 193], його багатовікову історичну пам'ять [23; 28; 33; 199; 222], економічний та політичний устрій [53; 199], соціальну практику [100; 197], народну психологію [194; 297], обряди та вірування [161; 162; 210; 213], національну самобутність [117; 218].

Дослідження фразеологічної семантики стійких висловлювань [128; 164; 186; 227; 232], вивчення їхнього походження та функціонування [6; 71; 85–87; 178; 218; 221], виявлення їхньої національно-культурної специфіки [148; 237] і фразеологічної символіки в лінгвокультурологічному [114; 115] та когнітивно-ономасіологічному [172] аспектах залишається актуальним і на початку XXI століття.

Попереднє знайомство з цією проблемою дає підстави стверджувати, що увагу науковців передусім зосереджено на дослідженні зовнішньої та внутрішньої форми стійких висловлювань у художньому тексті, зокрема їхніх можливостей у плані змін семантичної структури.

Отож, текстологічний напрям у фразеології представлено працями з визначення текстотвірних потенцій стійких висловлювань [109; 128; 138; 165; 167], виявлення взаємодії стійких висловлювань та контексту [6; 94; 228], виокремлення типів трансформацій стійких висловлювань у художньому тексті [32; 200], встановлення змін у семантиці okazіональних стійких висловлювань, порівняно з узуальними [6; 107; 109; 141; 203; 228], а також зміщення у конотативному аспекті значення okazіональних стійких висловлювань, порівняно з узуальними [101].

Натомість принциповим і донині дискусійним залишається розмежування трьох аспектів (*узуального, okazіонального, індивідуально-авторського*) текстового функціонування стійких висловлювань: 1) у традиційній формі та значенні [109; 186], 2) утворених за моделями вже існуючих фразеологізмів, які зазнали трансформацій структури та семантики; ці одиниці відображають мовний розвиток, не суперечать мовній нормі і з часом можуть бути зафіксовані у фразеографічних працях [237], 3) які не зареєстровані у словниках; це індивідуально-авторські утворення, що характеризуються структурно-семантичною немодельованістю; для цих мовленнєвих утворень авторство є надзвичайно важливим, оскільки вони не відтворюються, а вперше творяться в художньому мовленні конкретних письменників [6].

Розгляд *оказіонального* аспекту функціонування стійких висловлювань у художніх текстах дозволяє простежити трансформаційні процеси у зміні структури та семантики цих фразеологічних одиниць. Концептуальні ідеї у вивченні *оказіонального* аспекту функціонування стійких висловлювань у художніх текстах базуються на положеннях, що постійна динаміка у значенні та структурі стійких висловлювань пояснюється нестабільністю їхнього фразеологічного значення [186; 203] і зумовлена самою природою стійких висловлювань – відносною стійкістю та семантичною нерозкладністю [32; 225]. Здатність стійких висловлювань до трансформацій закладена в мовній системі та впливає із конститутивних (полілексичність, стійкість) та факультативних (ідіоматичність, образність, мотивованість) властивостей цих одиниць [160]. Оскільки в художніх текстах розкриваються потенційні можливості загальнонародної фразеології [107; 203], то це демонструє відкритість художньої творчості до трансформацій, її вплив на розвиток фразеологічної системи мови. Відтак, поняття *стійкості* висловлювань, уживаних у художніх текстах, є умовним, адже у процесі текстового функціонування, з одного боку, усталені одиниці зберігають той образ, який лежить у їхній основі, а з іншого, – все ж таки зазнають змін у значенні та формі [50; 143; 160]. Це пояснюється нестабільністю фразеологічного значення як гносеологічного чинника

екстралінгвальної природи фразеологізмів, що дає можливість трансформацій таких одиниць [53; 54].

Ці аспекти текстового функціонування стійких висловлювань досліджувалися на матеріалі лише однієї лінгвокультури, тому на часі є виявлення змін у структурі та семантиці okazіональних стійких висловлювань, порівняно з узуальними, у неблизькоспоріднених мовах. Методика зіставлення способів і засобів okazіональних змін семантичної структури стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ століття з подальшим виявленням різних типів їхніх трансформацій апробується вперше і потребує подальшої розробки та вдосконалення.

Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлюється її зорієнтованістю на вивчення текстової семантики загалом та фразеологічної семантики зокрема, а також необхідністю виявлення типологічних закономірностей okazіональних змін стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ століття, які демонструють нові тенденції у динаміці фразеологічних фондів англійської та української мов. Зіставно-типологічний і порівняльно-історичний підходи до аналізу okazіональних трансформацій стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ століття сприяють визначенню культурно-зумовлених міжмовних розбіжностей у характері цих трансформацій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом „Дослідження проблем гуманітарних наук”. Дисертаційна робота є складовою частиною наукової теми кафедри германського та порівняльного мовознавства Інституту іноземної філології НПУ імені М.П. Драгоманова „Зіставна семантика та проблеми міжкультурної комунікації” (тему затверджено вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова, протокол № 6 від 31 січня 2006 р., перезатверджено – протокол № 2 від 30 жовтня 2008 р.).

Метою дослідження є виявлення okazіональних змін у семантичній структурі стійких висловлювань та встановлення типів їхніх okazіональних трансформацій в англійських та українських художніх текстах ХХ століття.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- визначити фразеологічні параметри узуальних та okazіональних стійких висловлювань у художній картині світу;
- уточнити термінологічний зміст поняття *оказіональні трансформації стійких висловлювань*;
- розробити методику фразеологічної ідентифікації англійських та українських узуальних і okazіональних стійких висловлювань;
- виявити морфолого-синтаксичні й лексико-граматичні способи і засоби okazіональної експансії та okazіональної субституції компонентів стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ століття;
- охарактеризувати способи і засоби okazіональної контамінації, алюзії й еліптичності англійських та українських стійких висловлювань у мікро-, макро- та ситуаційному контекстах;
- проаналізувати okazіональні зміни у семантичній структурі стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ століття;
- зіставити комбіновані типи okazіональних трансформацій стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ століття.

Об'єкт дослідження становлять okazіональні стійкі висловлювання з англійських та українських художніх текстів ХХ століття.

Предметом дослідження є типи, способи і засоби okazіональних трансформацій стійких висловлювань, а також зміни їхньої семантики в англійських та українських художніх текстах ХХ століття.

Джерельною базою дисертації є англійські (Collected Short Stories. – Vol. 1, „The Moon and Sixpence” (W.S. Maugham), „All Men are Enemies” (R. Aldington), „Lord of the Flies” (W. Golding), „1948” (G. Orwell), „A Dance to the Music of Time” (A. Powell), „To the Lighthouse” (V. Woolf), „Women in Love”, „Lady Chatterley's Lover” (D.H. Lawrence)) та українські (Твори. – Т. 1 :

Оповідання. Новели (Є.П. Гуцало), Твори. – Кн. 1 : Оповідання (Г.М. Тютюнник), „Аристократ із Вапнярки” (О.Ф. Черногуз), „Жито” (М.І. Кравчук), „Зблиски” (А.А. Дімаров), „Місто” (В.П. Підмогильний), „Поєдинок” (І.М. Чендей)) художні тексти ХХ століття, з яких було дібрано okazіональні стійкі висловлювання. Фактичний матеріал дисертації становлять 3000 англійських та українських okazіональних стійких висловлювань (по 1500 одиниць у кожній мові).

Вибір англійських та українських художніх текстів ХХ століття умотивований їхньою приналежністю до художніх творів модернізму з його утвердженням переваги форми над змістом. ХХ століття загалом пройшло під знаком трансформації модерністської доміанти в постмодерністську, зокрема переосмислення поняття структури в будь-якій сфері наукового знання. Мовні моделі також підлягали різноманітним перетворенням як відображення тенденцій динаміки модернізму.

Специфіка теми, завдань і матеріалу дисертації зумовили комплексний підхід до вибору *методів дослідження*. Зіставно-типологічний метод дозволив виявити спільні та відмінні типи, способи і засоби okazіональних трансформацій стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ століття; за допомогою методу фразеологічної ідентифікації зіставлялися okazіональні стійкі висловлювання з узуальними; методика компонентного аналізу сприяла виявленню національно-культурних особливостей у семній структурі зіставляваних одиниць, а кількісно-якісного аналізу – встановленню кількісного співвідношення англійських та українських okazіональних стійких висловлювань у різних типах трансформацій; етимологічний аналіз дав можливість з’ясувати походження тих компонентів стійких висловлювань, які зумовили зміни семантичної структури стійких висловлювань у зіставляваних мовах; контекстуальний аналіз – визначити особливості функціонування okazіональних стійких висловлювань у мікро-, макро- та ситуаційному контекстах.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що у роботі вперше скласифіковано стійкі висловлювання за типами їхніх okazіональних

трансформацій і фразеосемантичними групами, характерними для кожного типу цих трансформацій, в англійських та українських художніх текстах ХХ століття; виявлено: 1) спільні способи okazionalnoї субституції, okazionalnoї контамінації, okazionalnoї алюзії, okazionalnoї еліптичності, 2) спільні комбіновані типи okazionalnoї трансформацій, 3) спільні, а також відмінні способи та засоби okazionalnoї експансії (детермінантний та актантний способи для двох мов, комбінований – для української); визначено відмінності у характері національно-культурної мотивації екстенціоналізації, імлікаціоналізації, інтенціоналізації, зворотньої інтенціоналізації та антонімізації семантики англійських та українських okazionalnoї стійких висловлювань, порівняно з узуальними.

Теоретичне значення одержаних результатів пов'язується з поглибленням теоретичних концепцій, присвячених вивченню художньої мовотворчості як джерела розвитку загальнонародної фразеології, з уточненням теоретичних положень okazionalnoї фразеологічної номінації загалом та принципів її аспектів з розмежування узуального, okazionalnoї й індивідуально-авторського характеру фразеологічних утворень зокрема, а також з визначенням тенденцій динаміки англійської та української фразеологічних систем.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їхнього застосування у зіставно-типологічних дослідженнях із проблем фразеологічної семантики, а також у процесі підготовки спецкурсів і спецсеминарів з міжкультурної комунікації, у викладанні навчальних дисциплін: „Лінгвістичний аналіз художнього тексту”, „Порівняльна типологія англійської та української мов”, „Лінгвокраїнознавство”, „Перекладацький аналіз тексту”. Опрацьований фактичний матеріал може бути використаний при укладанні нового перекладного англо-українського словника стійких висловлювань.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження висвітлювалися в доповідях на трьох міжнародних наукових конференціях: „Міжкультурна лінгвістика та формування іншомовної

комунікативної компетенції” (Київ, 2006 р.), „Національна культура у парадигмах семіотики, мовознавства, літературознавства, фольклористики” (Київ, 2007 р.), „Мовно-культурна комунікація в сучасному соціумі” (Київ, 2008 р.); на міжнародному науковому семінарі: „Мова і традиційна народна культура: ідеї, проблеми, пошуки” (Рівне, 2008 р.); на чотирьох всеукраїнських наукових конференціях: „Психолого-педагогічні проблеми освіти і виховання в умовах глобалізації та інтеграції освітніх процесів” (Київ, 2007 р.), „Актуальні проблеми перекладознавства та навчання перекладу в мовному ВНЗ” (Київ, 2007 р., 2008 р.), „Українська література: духовність і ментальність” (Кривий Ріг, 2008 р.), а також на щорічних науково-звітних конференціях Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова „Мови і соціум” (Київ, 2006–2008 рр.). Дисертаційна робота обговорювалася на засіданнях кафедри германського та порівняльного мовознавства Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Публікації. Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено в семи публікаціях: у п’яти статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, та тезах доповідей двох наукових конференцій.

РОЗДІЛ 1

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ УЗУАЛЬНИХ ТА ОКАЗІОНАЛЬНИХ СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ У ХУДОЖНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

1.1. Принципи визначення стійких висловлювань як фразеологічних мовних знаків

Сучасна лінгвістична парадигма й дедалі демонструє тісний зв'язок мови і мислення [1; 15; 50; 60; 61; 125; 146; 157; 215; 229; 274], мови і мовлення [88; 148; 175; 236; 270], мови і пізнання [78; 83; 97; 106; 117; 135; 171; 201; 220; 230; 231; 234; 242; 249; 260; 272; 284; 285; 288; 290], мови і суспільства [27; 30; 44; 196; 221; 247; 266; 267; 273; 275], мови і культури [64; 108; 119; 130; 147; 159; 176; 180; 219; 238; 241; 243; 248; 271; 291; 293; 295], мови і народного менталітету [60; 61; 72; 95; 132; 157; 193; 297], мови і народної творчості [196; 201; 244]. “Усі поняття, що є в мові, були так чи інакше наявні раніше у мисленні. У мові вони закріплюються знаками мови, які розрізняються формою, властивостями, ознаками тощо” [117, с. 11]. Мовні знаки, слідом за М.Ф. Алефіренком, вважаємо вторинними матеріальними (звуковими або графічними) об'єктами особливого роду, звуко-слухова чи графіко-оптична оболонка яких тісно пов'язана з певним ідеальним змістом (значенням) [8, с. 25], і розглядаємо їхнє значення як “вербалізовані форми суспільної свідомості, які відображають об'єктивно існуючі предмети і явища дійсності в системі об'єктивних зв'язків, відносин та взаємодій” [7, с. 7].

Проблема виділення і визначення фразеологізмів як мовних одиниць – одна з найскладніших у лінгвістиці [134, с. 9–11], “незважаючи на те, що маємо сформовані традиції та досвід фразеологічних досліджень, значні досягнення як у загальній теорії, так і у вивченні фразеології окремих мов” [32, с. 5].

дослідників [1; 24; 68; 73; 100; 109; 138; 139; 141; 193; 218; 250; 269] щодо головних питань фразеології з виокремлення суті об'єкта фразеології, визначення фразеологічної одиниці (далі ФО), окреслення об'єму фразеології різняться, оскільки ця проблема залишається й дотепер остаточно не розв'язаною, що пояснюється [10; 24; 29; 76; 164; 178] складністю самого об'єкта дослідження. Об'єкт фразеології, на думку А.Г. Назаряна [141, с. 21], характеризується суперечністю, що пов'язана з неоднорідністю фразеологічного складу. При цьому вчений зазначає, що “фразеологія будь-якої мови складається зі стійких сполук різноманітних структурних, семантичних та функціональних типів, наділених певними особливостями... Урахування цих особливостей є надзвичайно важливим для будь-яких досліджень – як синхронічних, так і діахронічних” [141, с. 21].

1.1.1. Співвідношення понять “слова”, “вільного висловлювання” та “стійкого висловлювання” у термінологічному полі фразеологічних знаків. Визначаючи специфіку стійких висловлювань (далі СВ) як фразеологічних мовних знаків, слід відокремлювати їх від інших знаків мови: слів і вільних висловлювань [6; 24; 68; 109; 134; 175; 178].

У процесі спілкування людина послуговується поряд з вільними сполуками слів багатьма зворотами та словосполученнями, компоненти яких є фіксованими, а відношення між ними – закріпленими [24, с. 57]. Вільні мовні одиниці (словосполучення і речення) В.Л. Архангельський протиставляє невільним, розуміючи під ними “регулярні словосполучення і речення, що організуються за діючими в мові моделями, граматичний каркас яких чітко відтворюється в мовленні, але вільно заповнюється лексичним матеріалом, який взаємозамінюється за вибором мовця” [16, с. 57]. Порівняно з вільними мовними одиницями, вказують науковці [10; 14; 45], стійкі сполуки слів мають постійний лексичний склад.

Вільні висловлювання перетворюються на стійкі як наслідок їхнього

кількаразового вживання в мовленні, закріплюючись у мові як еквіваленти слів у своєму переносному значенні [12, с. 165–181].

“В умовах великої термінологічної дублетності (*ідіома, ідіоматичний вислів, стійке словосполучення, фразеологічне словосполучення, фразеологічний зворот, неподільне словосполучення* тощо) найзручнішим родовим найменуванням на позначення мовної одиниці, що є першоелементом фразеології, визнано терміни *фразеологічна одиниця* або *фразеологізм*” [101, с. 58–59]. Враховуючи семантико-структурні й синтаксично-структурні критерії на позначення одиниці фразеології науковці вживають такі дефініції: *фразеологізм* [24; 55; 81; 110; 122; 150; 181; 254; 268], *фразеологічна одиниця* [6; 45; 82; 118; 123; 134; 138; 141; 142; 148; 160; 186; 187; 223; 239; 240; 287], *фразема* [6; 71; 99; 161; 162; 175; 254], *стійка сполука* [101; 141], *стійке сполучення* [138], *стійкий словесний комплекс* [75; 148], *сталий вираз* [1], *стійка сполука слів* [24; 138], *відтворюваний надслівний стійкий комплекс* [201], *стійке словосполучення* [76], *стійка словосполука* [101; 164], *стійка фраза* [94], *стійке сполучення слів* [101], *ідіома* [175; 253; 257; 264; 278; 286], *стійкий вираз* [101], *стійкий зворот* [186; 203], *сталий зворот* [160], *стала сполука* [186], *фразеологічний зворот* [138; 152; 186; 200] тощо. Їхня різноманітність, на думку К.І. Мізіна, “зумовлена такими критеріями фразеологічності: 1) еквівалентністю ФО слову; 2) типом постійного контексту; 3) функціонально-семантичною комплікативністю” [134, с. 9].

Ці термінопозначення хоча й тлумачаться дещо по-різному, та все ж ґрунтуються на таких спільних характеристиках, як *стійкість, відтворюваність* та *образність*. Виходячи із завдань дослідження, за ключовий робочий термін обрано *стійке висловлювання*, оскільки, порівняно з поняттями *фраземи, фразеологічної одиниці, фразеологічного виразу* тощо, він більш точно позначає той усталений асоціативно-образний словесний комплекс зі словниковим загальноприйнятим значенням, який все ж таки має здатність змінювати свою семантичну структуру в контекстному вживанні.

Ще одне надскладне і дискусійне питання стосується проблеми включення до фразеологізмів стійких словосполучень з граматичною структурою речення [24; 134]. У різних наукових працях [43; 47; 94; 109; 164; 178; 289] подаються досить різні погляди з цієї проблеми, утім ставиться спільне завдання з розгляду наявності чи відсутності у таких одиницях властивостей фразеологізмів.

Стійкі словосполучення з граматичною структурою речення на зразок прислів'їв, приказок, афоризмів, клішованих виразів, крилатих фраз тощо прихильниками вузького розуміння об'єму фразеології [10; 20; 152; 218] вважаються одиницями мовлення, а не мови і виносяться за межі фразеологічного фонду, оскільки такі одиниці, на їхню думку, виконують у мовленні комунікативну функцію, а номінативна функція їм не властива. Прислів'я та приказки Н.М. Амосова [10] визначає як стійкі звороти з ціліснопредикативною структурою, розглядаючи їх як притчі-мініатюри, що виконують функцію комунікації, а не номінації, як автономні самовичерпні за структурою та змістом речення. Відповідно, не включає такі одиниці до складу фразеології.

На думку прихильників широкого розуміння об'єму фразеології [16; 24; 25; 33; 43; 47; 94; 109; 134; 138; 141; 160; 164; 223; 225], одиниці з граматичною структурою речення (прислів'я, приказки тощо) слід розглядати як особливі ФО комунікативного типу і відносити до складу фразеології. Ці одиниці характеризуються високим ступенем комунікативності, що пояснюється наявністю в їхній семантиці експліцитно-невисловлених оцінок та ставлення мовця, які беруть участь у формуванні змісту висловлювання.

Тенденція до розширення меж фразеології та її перетворення в науку про стійкі сполуки, на думку А.Г. Назаряна [141, с. 40], “продиктована бажанням охопити в єдиній науці всю сукупність стійких сполук, які наявні в мові та які є одиницями мови”. До фразеологічної системи Л.Г. Верба [43, с. 102] відносить і паремії (прислів'я та приказки), для яких характерною є непряма номінація та відтворюваність. Ці мовні утворення перебувають на периферії фразеології і

відносяться до того ж типу, як і фразеологічні єдності (*two heads are better than one; better late than never* (краще пізно, ніж ніколи); ‘одна голова добре, а дві краще’). До меж фразеології О.І. Єфімов [79, с. 279–280] також вводить прислів’я, приказки, ідіоми, стійкі формули та звороти науково-термінологічного характеру, афоризми письменників, канцелярські штампи тощо, зазначаючи, що вони мають своєрідну національно забарвлену специфіку. Усі стійкі та змінно-стійкі сполуки слів, пише С.Г. Гаврин [47], входять до фразеологічного складу мови за умови їхньої відповідності критеріям функціонально-семантичної комплікативності. Стійкі і відтворювані сполучення слів, які є співвідносними за своєю синтаксичною структурою з предикативними словосполученнями і реченнями (прислів’я, приказки, крилаті слова, афоризми), як твердить Л.Г. Скрипник [178], мають всі ознаки фразеологізмів – нарізнооформленість, стійкість структури і лексичний склад, що базуються на їхній семантичній цілісності. “Фразеологізми, – на думку Я.А. Барана [24, с. 94], – незалежно від їхньої структурно-граматичної будови... є гомогенними одиницями, однорідними знаками, яким притаманні основні онтологічні риси знака”. Самі ж “фразеологізми з граматичною структурою речення є знаками мови, які мають своє значення і свою функцію в мові. Їм притаманна здатність, як і всім іншим лексичним одиницям, передавати інформацію про явища позамовної дійсності” [24, с. 228].

Такі полярні точки зору вчених пояснюємо надзвичайною складністю об’єкта дослідження та існуванням у мові численних перехідних одиниць, що перебувають на периферії класичних ФО і вільних сполучень слів. За вихідні принципи визначення параметру фразеологічності дослідники називають різні характеристики:

- відтворюваність [1; 4; 14; 44; 45; 47; 109; 117; 175; 178; 218; 225];
- стійкість [81; 117; 160; 225; 237] (постійний лексичний склад [10; 14; 45; 196; 225]; постійне лексичне значення [45; 225]; семантична монолітність [14; 17; 45] (лексична неподільність [45; 117]; цілісність фразеологічного значення [117; 178; 218]; цілісність значення [175]; семантична цілісність [45]);

- замкненість (непроникність) структури [225];
- “надслівність” [1; 178; 225] (граматична організація за моделлю словосполучення чи речення [44; 47] (обов’язкова наявність не менше двох слів-компонентів (повнозначних (наголошених) слів)) [47; 75; 164; 178; 225]);
- немодельованість за схемою змінної сполуки слів [14; 109];
- експресивність [138; 218] (певне експресивне забарвлення) [117]);
- ідіоматичність [44; 160; 175; 258; 265];
- нарізнооформленість [34; 47; 109; 164; 178; 218];
- функціонально-семантична комплікативність [47; 109];
- повністю чи частково переосмислене значення [12; 94];
- цілісна синтаксична функція [44];
- еквівалентність реченню [94];
- метафоричність [20; 81; 117];
- вторинна номінативність [218];
- цілісність номінації [17];
- лексичний характер номінативності [44].

Як бачимо, “визначення диференційних ознак ФО дає підстави встановити обсяг предмета фразеології, а також розглядати фразеологізми як окремі самостійні одиниці мови, відмінні від слова, словосполучення і речення, а разом з тим і як такі, що мають з останніми багато спільного” [1, с. 27].

Три специфічні властивості фразеологізмів – *стійкість*, *неподільність* і *цілісність значення* – виділяє М.І. Личук [117, с. 12]. Саме вони, на думку дослідниці, допомагають відокремити фразеологізми від вільних сполучень слів. Стійкі сполуки слів відрізняються від вільних тим, що вони не створюються в процесі спілкування, а виводяться з пам’яті як цілком готові до вжитку формули з незмінною, як правило, структурою та семантикою [24; 178]. Ці будівельні одиниці мови, як зазначає І.В. Арнольд, вживаються в одному й тому ж складі, не конструюються у мовленні, а вводяться до нього в готовому вигляді так само, як і слова [12, с. 166–169]; “...якщо в якому-небудь словосполученні кожна графічна одиниця втрачає частково або повністю своє

значення, і тільки сполука в цілому зберігає чіткий смисл, то можна стверджувати, що ми маємо справу з фразеологічним виразом”, – говорив свого часу Ш. Баллі [21, с. 87]. Семантичний зв’язок між елементами цих одиниць, за словами І.В. Арнольд, стає настільки тісним, що значення їхнє змінюється, стає фразеологічно зв’язаним [12, с. 166–169]. Відтак наслідком тісного семантичного зв’язку між елементами СВ є втрата ними свого першопочаткового лексичного значення, що веде до набуття єдиного значення всього СВ, тобто такого, що перестає бути зв’язаним з лексичним значення кожного окремого компонента.

Саме “зв’язаність”, на думку Д.М. Шмельова [233, с. 259–273], сприяє об’єднанню фразеологізмів і є тим фактором, завдяки якому вони протистоять вільним словосполученням. Автор виділяє 3 типи “зв’язаності” фразеологізмів: 1) *парадигматичну зв’язаність*, суть якої полягає в тому, що такі звороти будуються на основі лексичної парадигматики певної мови; 2) *синтагматичну зв’язаність*, що базується на детермінованому зв’язку між компонентами ФО: один із компонентів звороту є неможливим поза певним лексичним оточенням; 3) *дериваційну зв’язаність* – тобто часткову мотивованість (деяку залежність значення від іншого значення).

Слушним видається твердження О.В. Куніна [109, с. 46–95] про те, що для ФО характерною є не взагалі стійкість, а стійкість на фразеологічному рівні, закономірні залежності словесних компонентів і структурно-семантична немодельованість. Розглядаючи стійкість ФО як комплексне поняття, як властиву їм інваріантність, під *фразеологічною стійкістю* вчений розуміє об’єм інваріантності, властивий різним аспектам ФО, що зумовлює їхню відтворюваність у готовому вигляді. Чотири критерії фразеологічної стійкості є наслідком відмежування фразеологізмів від змінних нефразеологічних сполук.

1. Стійкість використання є показником того, що фразеологізм є одиницею мови, суспільним надбанням певного мовного колективу, а не індивідуальним зворотом, що вживається автором (використання фразеологізму не має ознак цитування і завжди пов’язане з фразеологічною абстракцією).
2. Семантична

ускладненість виявляється неоднаково у фразеологізмах різних класів (до типів семантичної ускладненості належать: повне чи часткове переосмислення значення, необразні перетворення значення, наявність архаїчних елементів у складі фразеологізмів тощо). 3. Нарізнооформленість – це особливість побудови синтаксичної єдності (вона полягає в тому, що одиниці, які входять до її складу є граматично оформленими компонентами). 4. Неможливість утворення за певною структурно-семантичною моделлю змінного сполучення слів є одним із найважливіших показників стійкості фразеологізмів (для фразеологізмів невластивим є утворення за певною моделлю як змінних словосполучень, так і змінних речень).

Аргументованою є думка щодо стійкості фразеологізмів, якої дотримується В.П. Жуков [81]. Серед основних ознак фразеологізмів вчений виділяє *стійкість*, *цілісність* (або, принаймні, *аналітичність*) значення, *компонентний склад*, а, отже, і *нарізнооформлену побудову*. Вважаючи *стійкість* сполук слів, що утворюють ФО (тобто відтворюваність у готовому вигляді) її суттєвою ознакою, В.П. Жуков розглядає фразеологізм як стійку нарізнооформлену одиницю мови, яка складається із компонентів, що мають цілісне (або, принаймні, загальноаналітичне) значення і в комунікативному відношенні не дорівнює завершеному реченню.

Отже, фразеологічна система кожної мови складається з семантичного та структурного різноманіття одиниць, що сприймаються як стійкі сполуки слів. Враховуючи думки вчених з проблеми визначення фразеологізмів як мовних знаків і виділення їхніх головних ознак та, погоджуючись із позицією Я.А. Барана [24, с. 235], який до складу фразеології зараховує “усі стійкі звороти на зразок словосполучення і на зразок речення, що є знаками мови, а не мовлення, тобто знаками, яким притаманні всі онтологічні властивості мовного знака” (серед онтологічних рис Я.А. Баран виділяє: 1) функцію репрезентації, 2) двосторонню природу, 3) здатність узагальнено відображати, 4) номінативну функцію, 5) комунікативність, 6) соціальну властивість, 7) кумулятивну властивість, 8) принцип (спосіб) знакотворення,

9) системність, 10) закінченість/незакінченість процесу, 11) співвіднесеність з актом мовлення, 12) категоріальне значення та функцію у мовленні [24, с. 57]), виходимо з широкого розуміння фразеології, вважаючи її об'єктом і стійкі сполуки слів (як фразеологічні знаки) на зразок словосполучення, і стійкі сполуки слів (як фразеологічні знаки певної комунікативної ситуації) на зразок речення.

При порівнянні СВ зі словом, особливу увагу звертаємо на твердження учених [75; 109; 164] про те, що слово є цільнооформленою одиницею мови, а ФО – нарізнооформленою, яка, за спостереженнями дослідників [47; 164; 178], включає щонайменше два слова-компоненти, що, за М.М. Шанським [225], мають бути повнозначними (наголошеними). Фразеологізми як мовні знаки перебувають на межі номінативних одиниць (слів) та комунікативних (речень) [Бабкін 1970] і, позначаючи типову ситуацію, водночас виступають мовними знаками поряд зі словами та словосполученнями [94, с. 5].

Фразеологізми, вважає В.Л. Архангельський [16, с. 65–78], слід відмежувати не лише від вільних синтаксичних комбінацій слів, але й від слів. Саме тому поняття стійкості ФО учений розуміє як обмеження у виборі складових (змінних) фразеологізму на лексичному, семантичному, морфологічному і синтаксичному рівні [16, с. 181–182]. Автор встановлює 3 типи внутрішньої залежності між складовими фразеологізмів: 1) взаємна детермінація, 2) детермінація та 3) детермінація при індетермінації [16, с. 182–191].

Фразеологізми, згідно з концепцією О.М. Бабкіна [20, с. 9–10], за значеннєвим і функціонально-граматичним аспектами є наближеними до слів, проте – не тотожними їм. Це пояснюється тим, що у фразеологізмах смисл окремо взятих слів так чи інакше нейтралізується майже до зникнення. Натомість, семантика фразеологічних зворотів як цілого, навпаки, розвиває додаткове, інколи й зовсім нове значення, порівняно з тими значеннями, які є в словах, що входять у дане сполучення.

Фразеологізм і слово, на думку Л.Г. Авксентьєва [1, с. 23–24], не тотожні один одному. Фразеологізм є самостійною мовною одиницею, що характеризується відмінними, порівняно зі словом, диференційними ознаками: а) фразеологічним значенням, б) компонентним складом, в) граматичними категоріями.

До відмінних ознак між ФО і словом О.В. Кунін [109] відносить *можливість зміни порядку компонентів, стилістичну маркованість, акцентологічні особливості, варіантність компонентів* тощо.

Спільні та відмінні ознаки слів та ФО визначає І.Р. Корольов [101, с. 59]. Спільним є те, що ФО, як і слова, не конструюються в процесі мовлення, натомість відтворюються як готові значеннєві одиниці; ФО, як і слова, здебільшого відзначаються стійкістю складу й структури; маючи лексичне значення і вільно реалізуючи граматичні категорії, більшість ФО зближуються з лексемами функціонально – ФО знаходяться у синонімічних взаєминах зі словами, зокрема виконують синтаксичні функції відповідних частин мови. Серед відмінних ознак ФО та слів дослідник виділяє такі як *нарізнооформленість фразеологізмів та цільнооформленість слів*, зважаючи на те, що компонентами фразеологізмів є цілі слова, які наділені властивими їм формами словозміни та які здатні функціонувати і поза фразеологічними зворотами, на противагу цьому – складовими частинами слів є морфеми, які не є самостійними одиницями мови, оскільки їхнє існування поза оболонкою слів є неможливим; переважна більшість фразеологізмів, що функціонально співвідносні зі словами, містять більшу конкретність значення, пов'язаного з різними образними характеристиками (наприклад, *дрімати* (слово) і *клювати носом* (фразеологізм); *посваритися* (слово) і *розбити горщика* (фразеологізм)).

1.1.2. Фразеологічне значення стійких висловлювань як основа їхньої внутрішньої форми. Думка щодо існування фразеологічного значення є незаперечною [6; 16; 32; 42; 81; 123; 245; 246; 251; 279], проте проблема фразеологічного значення СВ залишається невирішеною,

зважаючи на його ототожнення з лексичним значенням [134; 225]. Мається на увазі тотожність лише на семантичному рівні, а не на структурному, оскільки СВ і слова є структурно різними. Фразеологічне значення, як і лексичне, на думку Я.А. Барана [24, с. 93], є “тим змістом знака, за допомогою якого людина пізнає явища світу й зберігає їх у своїй пам’яті. Значення є також інформацією про позначувані явища, об’єкти, які ще називають “знаками світу”.

Положення, що фразеологічне значення є еквівалентним лексичному, було прийнятним протягом тривалого часу в мовознавстві [185; 225]. “Фразеологічне значення як семантичний феномен все ще перебуває в стадії онтологічного осмислення, оскільки тривалий час відповідним терміном лише позначався план змісту фразеологізму без закріплення за ним специфічного лінгвістичного поняття” [6, с. 3]. Фразеологічне значення відноситься до особливої категорії семасіології, пояснюючи це тим, що йому властиві специфічні риси [4, с. 19].

Різниця між фразеологічним та лексичним значенням (під лексичним значенням розуміється [144, с. 58] наявність у семантичній структурі останнього двох типів змісту – когнітивного і прагматичного (або ж одного з них) “полягає лише в плані вираження цих значень: фразеологічне значення виражається сполученням лексем, а лексичне – лексемою. Специфіка фразеологічного значення, порівняно з лексичним, полягає саме в розчленованості форми ФО, на відміну від формальної монолітності слова” [186, с. 16]. Фразеологічне значення є більш емоційним, виразним та образним, що зумовлюється здатністю фразеологізмів виражати ставлення мовця до повідомлюваного. Саме завдяки лексемам, на думку В.Г. Гака, ФО слугують як вторинне відтворення світу [50, с. 199–204]. “Відмінність між лексичним та фразеологічним значенням полягає також у різноплановому характері кодування відображення предметів, явищ і властивостей навколишньої дійсності” [6, с. 128].

Необхідним видається визначення характеру номінації СВ, порівняно зі словом. Фразеологічну номінацію В.О. Чередниченко [220, с. 14] вважає більш

складним номінативним процесом, порівняно з лексичною номінацією, виділяючи 2 або 3 етапи, залежно від типу номінації (вторинної або третинної). “Перший етап слід вважати актом первинної номінації, який полягає в тому, що певний послідовний набір звуків, оформлених у слово, набуває конкретного значення. Другий етап – це акт вторинної номінації, у результаті якого сполучення, що складається з декількох слів, кожне з яких має власне значення, набуває нового сукупного значення, що не дорівнює значенню будь-якого з компонентів ФО. Однією з особливостей фразеологічної номінації є утворення одиниць третинної номінації. Суть цього етапу номінації полягає в тому, що нові ФО утворюються від уже існуючих у мові фразеологізмів, які є продуктами вторинної номінації” [220, с. 14].

Особливість фразеологічної номінації виявляється в її непрямому (вторинному) характері: денотат фразеологізмів як емоційно-кваліфікаційних або ж стилістично маркованих одиниць є складним явищем, у якому кваліфікаційна співвіднесеність трансформується крізь обрані мовним колективом ознаки об’єктів номінації, які є основою осмислення цих об’єктів [32, с. 16–17].

Слід виокремити, на думку А.Г. Назаряна [141, с. 172], суттєві відмінності, що виявляють лексика та фразеологія в плані генезису. Вони пов’язані з різним функціональним призначенням лексики та фразеології. “Лексика обслуговує переважно інтелектуальну сферу мови, а фразеологія – емоційну. У зв’язку з цим слово виникає передусім для називання (номінації) даного поняття, а фразеологізм – для його образно-експресивної характеристики” [141, с. 172]. Зокрема, ФО, за твердженнями науковців [1; 178], порівняно зі словами, є виразнішими в емоційно-експресивному плані. Правомірним є положення [6, с. 103], що “ФО слугують не стільки для найменування знову пізнаного об’єкта, стільки для нового експресивно-емотивного позначення вже наявного”.

Фразеологізми, за О.В. Куніним, заповнюють лакуни в лексичних системах мов, які не здатні повністю забезпечити найменування пізнаних

людиною сторін об'єктивної дійсності; зазвичай, фразеологізми є єдиним позначенням предметів, властивостей, процесів, ситуацій тощо [109, с. 5]. Прийнятним є твердження вченого: “Розбіжності між фразеологізмами і словами є настільки значними, що гіпертрофія наявних у них подібних рис, що є характерною для прибічників теорії еквівалентності, ускладнює становлення фразеології як лінгвістичної дисципліни” [109, с. 17].

Фразеологічне значення є тією особливою семантичною категорією мови [134, с. 7], що наділена особливими закономірностями формування, функціонування та розвитку і яка відрізняється від значення слова, словосполучення й речення і непрямopoхiдним кодуванням об'єктивної дійсності, і особливостями смислової мотивації, і цілісністю ідіоматизованого значення, і характером участі компонентів в утворенні, структуруванні та мовленнєвій реалізації узагальнено-цілісного значення фразеологізмів [6, с. 11]. Фразеологічне значення, на відміну від лексичного, генетично пов'язується з понятійним змістом, який є ядерним елементом фразеологічного значення і містить лише мінімум відмінних рис, достатніх для того, щоб закріплений за ним знак набув суспільної значимості [6, с. 102].

Своєрідність фразеологічного значення, зауважує М.Ф. Алефіренко [4, с. 20], “виявляється у вторинному відтворенні мовної картини світу, збагаченому досвідом інтелектуально-емоційного освоєння носіями мови відповідного фрагмента дійсності шляхом переосмислення вже наявних у мові знаків”.

“Значення ФО включає кілька елементів (сем). В основі семантики більшості фразеологізмів лежить етимологічний елемент змісту, який є не що інше, як залишкове уявлення про будь-який факт, явище, подію. Це уявлення колись, у період становлення фразеологізмів із порівняльних, метафоричних, метонімічних та інших словосполучень, було більш рельєфним, воно могло відображати реальні факти (*мокрим рядом накрити когось*) і могло бути нереальним, тобто не відображати будь-які факти, явища, мало характер

вимислу, являло собою своєрідний конструкт людської фантазії... *вилами по воді писати* (по воді ніхто не пише); *сісти в калюжу* та ін.” [1, с. 35–36].

Тож, СВ не лише називають предмети, явища тощо як засоби номінації, але й надають їм оцінку й експресивну характеристику, виражають ставлення до них, виконуючи, у такий спосіб, функцію вторинної номінації. Найбільш коректним вважаємо тлумачення вторинної номінації фразеологізмів як мовних знаків, запропоноване Р.В. Мінняйлом. “Вторинність номінації передбачає також первинність називання, що пов’язане з прямим, нефразеологічним способом називання. В основу прямої номінації покладено ознаки денотата (предмета), в основу фразеологічної (непрямої, вторинної) номінації – вторинні, потенційні, латентні семи, які й обґрунтовують мотивованість фразеологічних мовних знаків” [135, с. 66].

Фразеологічне значення, на думку науковців [6, с. 136–137], слід розглядати не лише у зв’язку із лексичним значенням, але й у зв’язку зі значенням вільносинтаксичних словосполучень, оскільки ФО і вільні висловлювання пов’язані дериваційними відношеннями – вільні висловлювання є генетичною основою фразеологізмів. “ФО при утворенні зберігає від вільного словосполучення перш за все звукову оболонку. Проте і значення вільного словосполучення не залишається осторонь процесу фразеологізації, оскільки на його основі “виникає” нова змістова внутрішня форма фразеологізму” [1, с. 34].

При визначенні фразеологічного значення як особливої семантичної категорії важливе місце відводять [123; 178; 179] внутрішній формі ФО, зважаючи на факт зв’язку специфіки образного уявлення ФО із внутрішньою формою, що й зумовлює визначення диференційних ознак семантики ФО, породжуючи, як наслідок, її емоційно-оцінні компоненти [6, с. 130].

Розуміння внутрішньої форми СВ є дискусійним [109; 134; 138; 164; 179].

Методологічні основи теорії про внутрішню форму плану змісту мовних одиниць заклав В. Гумбольдт [60], визначаючи її як мотивуючу ознаку номінації, що відображає й закріплює такі національно-специфічні факти, як

національно-своєрідний спосіб представлення предметів навколишнього світу, яким твориться унікальний мовний світогляд.

Внутрішню форму фразеологізмів О.М. Бабкін [20] і В.П. Жуков [81] вважають словесним образом, на основі якого вона виникає. Правомірним є твердження, що “внутрішня форма ФО закономірно виступає смислоутворювальною ланкою між етимологічним образом та актуальним значенням ФО, центром смислогенеруючого образу, який є ідіотнічним фактором формування і розвитку фразеологічного значення” [6, с. 136]. Внутрішню форму, на думку М.Ф. Алефіренка [5, с. 33–34], слід розглядати як динамічний та твірний елемент фразеологічної семантики, джерелом якої слугує семантика різнорівневих фразеомоутворювальних компонентів. Взаємодія цих компонентів породжує асоціативно-образне мислення, яке є необхідною поєднувальною ланкою між актуальним та етимологічним значенням.

Внутрішню форму фразеологізмів В.Г. Гак [50, с. 202] визначає як характерну ознаку, яку обирає мовець в процесі номінації і яка є більш усталеною, порівняно зі словесною. У вільного словосполучення такої внутрішньої форми взагалі немає, проте є загальне значення, яке є складовим, а не цілісним [1, с. 34; 164, с. 65].

Особливу увагу й тлумачення мотивованості фразеологічного значення приділяє О.В. Кунін [109, с. 171], під якою вчений розуміє синхронний зв'язок фразеологізму із буквральними значеннями його компонентів. “Внутрішня форма фразеологізму – це значення його прототипу, з яким фразеоматичне значення пов'язується дериваційними відносинами” [109, с. 173]; вона досить часто збігається зі значенням слів-компонентів фразеологізму, лежить в основі образу, відповідно, й образної мотивованості [214].

Можливість реалізації смислу стійких виразів на лексичному і фразеологічному рівнях залежить від наявності в мові вільних словосполучень, які є генетичними прототипами тих чи інших фразеологізмів [32, с. 89]. “Якщо таке словосполучення існує, то стійкий зворот може бути поставлений у таке лексичне оточення, в якому він сприймається двопланово” [32, с. 89].

Виступаючи основою мотивування номінативної одиниці, внутрішня форма виконує функцію зв'язку між змістом і формальними сторонами мовного знака і впливає на різні аспекти функціонування номінативної одиниці. План змісту мовного знака як динамічна категорія визначається дією мовних і позамовних факторів в процесі актуального буття номінативної одиниці: гносеологічного, соціально-психологічного, парадигматичного і синтагматичного [179; 204].

Порівнюючи внутрішню форму ФО і слова, А.Г. Назарян [141, с. 26] зазначає, що для внутрішньої форми ФО (принаймні в момент її виникнення) характерною є образність, яка виявляється в семантичній двоплановості ФО, натомість подібна образність не є властивою для внутрішньої форми слова, яке виконує в мові номінативну функцію і має безпосередню направленість на предмет або ж поняття.

Тлумачення внутрішньої форми фразеологізмів, подане М.Ф. Алефіренком та Л.Г. Золотих [6, с. 134–135], вважаємо найбільш коректним: “...внутрішня форма ФО, з одного боку, – епідигматичний елемент її синхронної семантики, а з іншого, – код історичної відтворюваності фразеологічного значення. Таке розуміння внутрішньої форми ФО передбачає наявність у ній точок дотику з етимологією. А в більш широкому плані це потребує осмислення в семантичній структурі ФО логічного (синхронно-семантичного) та історичного (етимологічного) начала”. При цьому, важливим є твердження про те, що співвідношення кількох параметрів – етимологічного значення, граматичного мотивування, внутрішньої форми, культурно-історичного фону фразеологізму – визначає точність фразеологічних етимологізацій [6, с. 135].

Дотримуємося й думки, що “образ, лінгвістичним вираженням якого є внутрішня форма фразеологізму (лексико-семантичний зміст вільного словосполучення, на основі метафоризації якого він виник), “втрачається” за роки свого вжитку, а тому зберігається по-різному. Унаслідок цього, фразеологізм має різні ступені вмотивованості: від очевидного до нульового” [92, с. 176–177].

Отож, визначення стійких висловлювань як фразеологічних мовних знаків ґрунтується на таких принципах.

З огляду на дослідження співвідношення понять “слова”, “вільного висловлювання” та “стійкого висловлювання”, останні розглядаємо як фразеологічні мовні знаки, для яких характерними є: відтворюваність, стійкість (структури і семантики) на фразеологічному рівні, нарізнооформленість, вторинна номінація, фразеологічне значення, особлива внутрішня форма.

Виходимо з широкого розуміння фразеології, вважаючи її об’єктом і стійкі сполуки слів як фразеологічні знаки, що семантично та структурно еквівалентні словосполученню, і стійкі сполуки слів, що в семантичному та структурному відношенні функціонують як речення.

Під *стійкими висловлюваннями* розуміються фразеологічні мовні знаки як усталені асоціативно-образні словесні комплекси, які мають єдине значення, різною мірою комбінаторне по відношенню до значень сполучуваних елементів, але стабільне по відношенню до того, що позначається й виражається, вступають у смислові та граматичні зв’язки з іншими мовними одиницями, функціонують як у мові, так і в мовленні на позначення певної логіко-семіотичної ситуації. Стійкі висловлювання є одним із типів мовних одиниць з ускладненим значенням, яким на визначеному етапі історичного розвитку мови властива відтворювана в мовленні постійна комбінація словесних знаків, що базується на внутрішній залежності її компонентів і складається мінімум із двох одиниць лексичного рівня.

1.2. Текстотвірні потенції стійких висловлювань у художній картині світу

Текст (із латинської *textum* тканина, сплетення, поєднання) складається з мовних одиниць різних рівнів, вибір яких залежить від комунікативних стратегій автора [6; 32; 51; 52; 58; 66; 93; 94; 96; 98; 105; 109; 120; 133; 150; 158; 165; 170; 188; 255; 263]. Текст як набір специфічних сигналів-демонстрантів національної культури будується мовними одиницями – в тому числі і СВ, які

репродукують риси національно-культурного світосприйняття через зображення концептів навколишньої дійсності [203].

При функціонуванні у складі художніх текстів фразеологізми сприймаються, з одного боку, як частина цілого, як компоненти художніх текстів, а, з іншого, – як одиниці мови, що частково або повністю реалізують своє типове або ж інваріантне значення [107, с. 150]. Зважаючи на це, СВ в художньому тексті не є ізольованими, а виступають як його структурні компоненти.

Доцільним для нашого дослідження є текстоцентричний підхід до вивчення одиниць мови, оскільки для адекватного (повного) опису мовних одиниць необхідним є їхнє тлумачення не ізольовано, а в складі цілого, тобто тексту [198, с. 124]. Аналіз ФО, які функціонують у художніх текстах, виявлення різноманітних зв'язків, в які вони вступають, дають змогу визначити їхнє стилістичне навантаження [145; 186; 187; 203; 235]. Окрім того, одне й те саме СВ може виступати в кількох значеннях, тому врахування ролі контексту є необхідним для точного розуміння його значення [32; 55]. Дослідження фразеологізмів поза текстом, зауважують мовознавці [32, с. 72–73], “становить абстрактну схему, яка у кожному конкретному випадку наповнюється особливим, властивим лише даному контексту, змістом”. Поза контекстом фразеологізми є лише одним із виражальних засобів мови, натомість у контексті ці мовні засоби створюють запланований стилістичний ефект [145, с. 74].

Наукові праці [32; 35; 41; 51; 52; 65; 96; 98; 105; 109; 112; 120; 133; 150; 158; 186; 187; 189; 194; 256; 259; 282] з проблеми співвідношення мовних одиниць та контексту вказують на природньо зумовлену багатоаспектність можливих шляхів виявлення ролі контексту у з'ясуванні питань функціонування СВ у художньому тексті, у тлумаченні їхнього значення та пояснення характеру оказіональних змін, яких вони зазнають при введенні у мовну тканину художнього твору, беручи до уваги таке положення: “Саме текст дає можливість виявити конкретні функції будь-якого прийому перетворення фразеологізмів” [226, с. 87].

Виявлення потенційних можливостей фразеологізмів є ефективним в їхньому мовленнєвому використанні [109; 150; 189; 228; 283]. Уведення ФО в текст В.Л. Дашевська [70, с. 25] визначає як двосторонній процес: “З одного боку, потрапляючи у текст і вступаючи в певні тематичні й смислові відношення з комунікативними одиницями мови (лексичними і стилістичними засобами передачі інформації), вони реалізують свій власний інформаційний потенціал, впливаючи на своє оточення, з іншого боку – ФО також підпорядковуються впливу оточення”.

Лексичний контекст визначається Л.С. Бархударовим [26, с. 170] як “сукупність конкретних лексичних одиниць, слів та стійких словосполук, в оточенні яких зустрічається певна одиниця”. Разом з іншими елементами контексту ця одиниця є його повноцінним елементом, реалізуючи мовну систему і передаючи конкретну думку. У контексті реалізуються вже наявні одиниці та їх значення, зокрема, виникають нові одиниці й нові значення.

Теорію контексту розробляла свого часу Н.М. Амосова [10], заслугою якої є застосування *контекстологічного методу* вивчення фразеологізмів та виділення *внутрішнього контексту*. Роль зовнішнього *фразеологічного контексту* (мовленнєвих умов реалізації ФО), виявлення його типів та ідея *фразеологічних конфігурацій* – ці питання розроблялися О.В. Куніним [109]. “Контекст, – на думку вченого, – це відрізок тексту, який виокремлюється та об’єднується мовною одиницею або мовленнєвою одиницею, яка може перейти в мовну, які є детермінованими актуалізатором при узуальному чи okazіональному використанні” [109, с. 199]. О.В. Кунін зосереджує увагу на ролі *фразеологічних актуалізаторів* – слів, словосполучень, речень чи груп речень, які є семантично пов’язаними із фразеологізмами, уживаними в даних контекстах, і які вводять їх у мовлення за узуального чи okazіонального використання [109, с. 199].

Питання визначення типів контексту на сьогодні є дискусійним [237, с. 35–36]. Окресливши роль контексту при вивченні фразеологізмів у художніх текстах, О.В. Кунін [109, с. 202] виділив 3 типи фразеологічного контексту:

внутрішньофразовий, фразовий і надфразовий. Контекст, на думку автора [109, с. 199], може як відтворювати значення ФО чи їхнього оказіонального змісту, так і породжувати їх, тому й має місце розрізнення *контексту функціонування і контексту породження*.

Два типи контексту запропонувала Т.З. Черданцева [217, с. 72–77]: *мінімальний актуалізуючий контекст* (або *мікроконтекст*) та *максимальний актуалізуючий контекст* (або *макроконтекст*). Властивості фразеологізму, на її думку, слід розглядати як у мікроконтексті, так і у макроконтексті. *Мінімальний актуалізуючий контекст* дає змогу ФО реалізувати власні синтаксичні й граматичні зв'язки, семантико-стилістичні властивості, зважаючи на те, що від кількості відкритих синтаксичних позицій конкретно залежить те чи інше значення фразеологізму в контексті. Зазвичай, це фраза – висловлювання, що має закінчену думку, визначену синтаксичну структуру і належить одній дійовій особі чи автору. *Максимальний актуалізуючий контекст* – це така частина тексту, завдяки якій можна зрозуміти, що спонукало митця вжити конкретний фразеологізм; такий тип контексту полегшує з'ясування смислу ФО у певних висловлюваннях.

Три види контекстів-оточень при ідентифікації значення стійких фраз у визначеній мовленнєвій ситуації виділяє Л.Ф. Козирева [94, с. 16]: 1) *мікроконтекст* (це ознаки, що лежать в рамках одного речення), 2) *макроконтекст* (це ознаки, що лежать в межах пов'язаних між собою речень (вони або складають абзац, або є менше абзаца)), 3) *ситуаційний контекст* (це ознаки, що виводяться із всього змісту матеріалу).

Слушним є таке положення: “Для точної ідентифікації фразеологічного значення, – на думку В.М. Білоноженка та І.С. Гнатюка, – потрібен функціональний контекст, тобто ті синтагматичні відношення, які виявляються на рівні мовлення” [32, с. 72].

У свою чергу, концепцію, орієнтовану на зв'язок ФО зі словами, що їх оточують, розробив М.Т. Тагієв [189], згідно з якою оточення ФО є сукупністю лексико-граматичних елементів, що мають властивість вступати при даній

одиниці в конфігурації. Словосполучення є фразеологізмом тоді, коли воно має оточення, що не передбачається валентністю слів-компонентів. Учений описав 142 конфігурації з 257 типами одно-, дво- і трипозиційних оточень. Саме такий метод аналізу за оточенням, на його думку, дає можливість проникнути у сферу значення ФО.

Структурний зв'язок ФО з іншими словами в системі мови, за спостереженнями В.П. Жукова [81], утворює особливий тип контексту, що виступає оточенням ФО в мовленні; це слова-супровідники – слова, з якими ФО вступають у прямий синтаксичний зв'язок, що семантично реалізується. Таким чином, для вченого важливим у цьому аспекті є дослідження сформованих структурних співвідношень ФО з іншими мовними одиницями.

Вивчаючи фразеологізми у художніх текстах, Л.Ф. Щербачук стверджує, що контекст уможливорює їхні трансформаційні зміни [237, с. 37], при цьому трансформовані ФО логічно вписуються у визначений контекст художніх творів [237, с. 75]. Вважається [235, с. 107], що в результаті взаємодії фразеологізмів і контексту відбуваються достатньо значні зміни в семантиці перших. “Перетворення значення і форми ФО є найбільш поширеними в художньому мовленні. Потрапляючи до складу художнього тексту як особливої структурно-семантичної єдності, ФО змінюються в експресивно-емоційному та смислового плану, що зумовлюється світоглядом і стилем автора, ідейно-художнім змістом твору” [6, с. 189]. Вище вказані положення підкріплюються цілком аргументованим твердженням, що при оказіональному перетворенні ФО письменники орієнтуються на нормативні (загальноновживані) фразеологізми, вміло долаючи межі стандартного, традиційного сприйняття цих одиниць, що програмується умовами контексту, комунікативними завданнями [186, с. 158].

Отож, поділяючи точку зору Г.В. Колшанського [96; 98], який під контекстом розуміє сукупність формально фіксованих умов, за допомогою яких можливим є виявлення змісту певних мовних одиниць, вважаємо, що фактором виникнення оказіональної трансформації СВ є контекст, оскільки саме в контекстуальних умовах реалізуються смислові потенції СВ, відбуваються

семантичні й структурні okazіональні перетворення, які докорінно змінюють як значення СВ, так і їхню зовнішню форму. СВ повністю розкривають свій зміст і значення, свої приховані потенції лише в контекстній реалізації, завдяки встановленню складних смислових відношень з іншими одиницями певного контексту. Так, роль контексту полягає в тому, що він слугує повному й чіткому розумінню коректного, адекватного значення СВ і є тим фактором, який зумовлює зміни в компонентному складі та семантиці СВ. Фразеологічні знаки у контексті відображають головну семантичну інформацію та виражають комунікативний намір письменників. Ці одиниці відіграють домінуючу роль у побудові плану змісту тексту, а їхня наявність у художньому тексті створює різні стилістичні ефекти.

1.3. Національно-культурні особливості стійких висловлювань в індивідуально-авторській картині світу

У семантиці мови віддзеркалюється не лише загальний компонент культур, але й унікальний, тобто своєрідний для культури кожного окремого народу – так звана “локалізована мікросоціумом інформація, зумовлена національно-культурною специфікою лінгвалізації світу” [129, с. 81]. Серед національно-специфічних компонентів культури вагоме значення відводиться мові, яка зосереджує в собі етнокультурну інформацію і фіксує окремі знання, перетворюючи їх на народне надбання, відтворюючи колективний досвід [36; 67; 80; 90; 102–104; 110; 113; 116; 119; 122; 153; 159; 173; 190; 192; 195; 201; 202; 209; 219; 227; 261; 262; 265; 277]. Виступаючи результатом мовленнєвої творчості та розумової діяльності людства [163, с. 1], мова “об’єднує народ в етнокультурну духовну цілісність, поєднує сучасний досвід і пам’ять, гармоніює взаємини між людьми, суспільством, природою, традиціями, заповітами поколінь” [163, с. 1]. Мова “слугує засобом трансферу знання, тобто певної інформації про картину світу” [220, с. 1].

Поняття “картини світу” (далі КС) залишається одним з найактуальніших [84; 97; 182; 183; 156] в аспекті комплексного вивчення багатьох мовних явищ в

XXI столітті [220]. Ведуться активні спроби витлумачити його зміст [206], характерні особливості [6] й форми існування [91]. КС існує в предметній та пізнавальній діяльності людини [206]. Традиційно розрізняють [135; 151] дві КС (моделі світу) – концептуальну (далі ККС) і мовну (далі МКС).

Якщо термін “картина світу” вживається на позначення сукупності уявлень людини про навколишню дійсність [206, с. 111], то МКС письменника містить “його неповторне бачення світу” [206, с. 117] і конденсується у цілісну систему мовних засобів відповідно до ідейно-художньої та естетичної позиції автора [206, с. 167]. Тобто МКС письменника є вербальним відображенням його світовідчуття та ціннісних орієнтирів [151, с. 6]. “Світ ніби перетворюється мовною особистістю в індивідуальну КС, до якої входять не лише відображені об’єкти, але й позиція, ставлення автора до цих об’єктів. Письменник відображає світ крізь призму своєї діяльності, суспільного та індивідуального досвіду, крізь призму своєї національної культури” [182, с. 10].

Мова забарвлює ККС в національно-культурні кольори через систему своїх значень та асоціацій, наділяючи її власною інтерпретацією через антропометричність, через зрозумілі для людського сприйняття образи, символи, стереотипи [56; 57; 102–104; 106; 116; 118; 132; 166; 184; 201; 202; 292; 294; 296; 298]. Відтак, відмічаємо, що “пізнаючи довколишній світ, людина намагається визначити цінність предметів, явищ, законів природи та суспільства для свого буття. Мова, змінюючись на кожному історичному етапі розвитку суспільства, поповнюється новими лексичними та фразеологічними одиницями, які відображають оцінне ставлення людини до реальної дійсності” [163, с. 1]. А тому в центрі уваги перебуває “вивчення відображення специфіки національного менталітету, ситуацій екстралінгвістичної природи у семантичній структурі ФО. Це відображення може бути як денотативного (національно-специфічна ситуація як основа внутрішньої форми, етимон ФО), так і конотативного плану (асоціативне значення окремого компонента чи цілого виразу, типове й загальноживане для даної мовної спільноти)” [148, с. 5].

Як стверджують дослідники [2; 25; 28; 33; 59; 67; 69; 74; 82; 84; 89; 108; 113; 124; 131; 135–137; 140; 146; 147; 153; 155; 177; 184; 193; 205; 217], саме фразеологія виступає найбільш національно-самобутньою складовою МКС. “Саме у способі творення фразеологізмів як комплексних мовних знаків вторинної номінації (окрім екстралінгвістичної етнокультурної співвіднесеності їхніх референтів) часто криється національна специфіка фразеології” [148, с. 30].

У сучасній лінгвістиці відомі 2 відмінні аспекти аналізу національно-культурної специфіки ФО [74, с. 48–57]. Згідно з першим аспектом – *порівняльним* або *зіставним* (залежно від ступеня спорідненості чи неспорідненості мов) – виявлення національно-культурної специфіки ФО є можливим при зіставленні з якоюсь іншою мовою (іншими мовами). Другий аспект аналізу національно-культурної специфіки ФО – *інтроспективний* – ґрунтується на уявленні носіїв мови про національне маркування одиниць своєї мови поза зіставленням з іншими мовами. У нашому дослідженні будемо керуватися як першим підходом, так і другим для більш конкретного тлумачення поняття *національно-культурної специфіки СВ*, адже спершу виявити цю специфіку видається можливим на внутрішньомовному рівні, щоб далі її зіставити у міжмовному форматі.

При порівнянні СВ різних мов з точки зору їхньої національно-культурної інформації слід враховувати, що відображення специфіки культурно-історичного фонду характерне передусім для споконвічних ФО, оскільки саме вони відображають реалії, традиції, звичаї, пов’язані з історичними фактами, повір’ями, літературними джерелами. Це й зумовлює їхню національно-культурну семантику, місцевий колорит в цілому [28, с. 116–123].

Слід враховувати, на думку В.М. Телії, таке положення при дослідженні національно-культурної самобутності фразеологічного складу мови: “Культурно-національна своєрідність фразеологізмів слугує об’єктом вивчення і близьких до країнознавчої спрямованості досліджень, що скеровані на синхронний опис ідіоетнічних відмінностей у фразеологічних складах різних

мов (як споріднених, так і неблизькоспоріднених). Ця зіставно-ідеоетнічна спрямованість бере початок в основному з відстеження в плані вираження фразеологізмів, близьких за значенням, відмінностей у складі слів-компонентів, особливо культурно маркованих” [193, с. 220].

У внутрішній формі СВ закладена головна інформація, що пов’язана з національною культурою. Оскільки “в образній структурі фразеологізмів закріплено наші знання про світ” [220, с. 1], то головною причиною яскраво вираженої національної своєрідності ФО вважається їхній образно-мотивований характер в момент їхнього виникнення, що пов’язаний з особливостями внутрішньої форми цих одиниць і який зумовлює активну участь суб’єктивних факторів у їхньому творенні та функціонуванні [141, с. 172].

Особливий інтерес, зазначає О.Я. Остапович [148, с. 13], становить культурологічна та країнознавча релевантність національної фразеології. Актуальним є дослідження суті відображення національної культури та її специфічних рис у семантичній структурі фразеологізмів. Окрім виявлення національно-культурної інформативності ФО певної мови (встановлення країнознавчої інформації, яка прослідковується в їхній семантичній структурі за допомогою етимологічних розвідок) необхідним є визначення ідеоетнічності цієї структури на рівні синхронії. Доцільним для дослідження широкої проблеми національної маркованості фразеологізмів, на думку дослідника, є як аналіз національно-культурної семантики за прагмалінгвістичним та динамічним, синхронним та діахронним аспектами, так і синтез суто етимологічних (країнознавчо-інформаційних) та строго семасіологічних студій (експлікації національно-культурних сем у структурі значення ФО).

“Мовні засоби підпорядковані презентації духовного світу людини і самого письменника” [151, с. 15]. Використання автором мовних засобів – відбір, трансформація та введення у мовну тканину художнього твору – супроводжується їхнім функціональним навантаженням у системі художнього тексту та роллю у створенні колориту тексту, відображенні епохи, реалізації авторського задуму. Це залежить від головних впливових, естетичних,

комунікативних завдань [194], оскільки автор виступає творцем неповторної національної мови, а не лише знавцем літературної мови [237, с. 7]. Сприйняття світу відбувається крізь призму національного світовідчуття [151, с. 6], як наслідок, “поєднання загального й індивідуального характерне для МКС митця” [151, с. 6].

Інтерес дослідників [19; 20; 46; 167; 174; 182; 183; 194] до мови художніх творів “зумовлений тим, що в художній літературі з особливою повнотою представлені факти загальнонаціональної мови” [186, с. 7]. “З одного боку, письменник розбудовує національну мову, виявляє її приховані здатності, і його словник з авторськими “прирощеннями” смислу ніби протистоїть понятійному значенню багатьох загальноприйнятих слів і сполучень, з іншого – видобуваються ці “прирощення” з тієї мови, якою пише письменник. Свіжість, нетрафаретність використання мовних засобів у майстра слова поєднується завжди з глибиною проникнення у загальні потенції мови. Опробування нових словесних зв'язків у художньому тексті, підхоплене і підтримане узусом, робить їх нерідко здобутком загальної мови, а інколи й об'єктом загальних словників” [183, с. 17].

У свою чергу народна розмовно-побутова фразеологія у художніх текстах має важливе значення і розкриває художнє і суспільне кредо авторів, слугує для посилення експресії текстів. У статті “Про народну фразеологію” Б.О. Ларін відмічає, що СВ завжди якоюсь мірою відображають світогляд народу, суспільний лад, ідеологію своєї епохи [111]. Тож, дослідження мови письменника не можна протиставляти загальнонародній мові чи розглядати окремо від неї, оскільки кожен окремий митець є представником власної національної культури, яка має відмінну від інших унікальну КС [186], що і становить індивідуальну творчу манеру письменника [187; 207; 219; 237]. І саме цінність фразеології полягає у концентрації історичного досвіду народу, у збереженні кращих зразків письменницької майстерності [47, с. 242]. Погоджуємося з думкою Н.М. Сологуб [182, с. 11], яка вказує: “Актуальним і перспективним видається дослідження мови творів чи окремого твору

письменника через текст – як цілісної мовної єдності, у якій перплітаються КС народу, мовою якого пише письменник, та індивідуальна КС письменника, його світобачення”. Так, у художньому тексті ФО, функціонуючи як його структурні компоненти із визначеним стилістичним навантаженням, як зображально-виражальні засоби, підпорядковуються його головним естетичним, впливовим та комунікативним завданням [237, с. 34].

СВ відображають рівень освіченості, загальний настрій, асоціативне мислення, культурну обізнаність письменників як представників національної культури, зокрема, їхнє особисте ставлення до навколишньої дійсності. Отже, на нашу думку, найбільш повним виявляється вивчення специфіки СВ саме через дослідження художнього мовлення письменників із врахуванням їхньої індивідуально-авторської КС, оскільки художні тексти відображають авторський внутрішній світ, світобачення та світорозуміння крізь призму національного, а МКС митців розкриває текстову модель, що репрезентує індивідуальний образ світу авторів у безпосередньому зв'язку з їхньою національною культурою.

1.4. Методика фразеологічної ідентифікації узуальних та okazіональних стійких висловлювань

У працях Г.В. Кузнецової [107], Л.І. Ройзензона [165], Л.Ф. Щербачук [237], Н. Устенко [203] та інших простежується єдина думка про те, що СВ при введенні у тканину художнього тексту за умови унікальної майстерності митця зазнають чисельних змін у структурі та семантиці. “В останні десятиліття у сфері фразеології помітно активізувалася тенденція до оновлення компонентного складу стійких сполучень слів – власне фразеологізмів, прислів'їв, приказок та крилатих висловів” [101, с. 6]. Це є свідченням того, що фразеологія, як і мова, постійно розвивається. Принциповим і донині дискусійним залишається розмежування трьох аспектів текстового функціонування стійких висловлювань:

1) *узуального* [109; 186] – функціонування СВ у традиційній формі та значенні (фіксовані у фразеологічних словниках із властивими їм функціонально-стилістичними особливостями і семантикою). Це *узуальні, загальномовні, загальнонародні, традиційні, кодифіковані, вихідні* СВ. При уведенні в мовну тканину художніх творів вони залишаються незмінними за формою, компонентним складом, сполучуваністю, конотаціями (є закріпленими узусом);

2) *оказіонального* [237] – функціонування СВ, утворених за моделями вже існуючих фразеологізмів, які зазнали трансформації структури та семантики; ці одиниці відображають мовний розвиток, не суперечать мовній нормі і з часом можуть бути зафіксовані у фразеографічних працях. Це *оказіональні* СВ (далі ОСВ), які набувають нових експресивно-оцінних виражальних відтінків залежно від запланованого художнього задуму. Ефект оказіональності, зокрема інтенсивність його вияву пов'язується зі стилістичним навантаженням висловлювання, контекстом, ситуацією [186, с. 87–88];

3) *індивідуально-авторського* [6; 77] – функціонування СВ, значення яких не закріплене в словниках. Це *індивідуально-авторські утворення*, що характеризуються структурно-семантичною немодельованістю; для цих мовленнєвих утворень “авторство” є вкрай важливим, оскільки вони не відтворюються, а вперше творяться в художньому мовленні конкретних письменників.

Окрім трансформацій ФО “канонічних” (оказіональними ФО вважаються “лише ті ФО, які утворені за моделями вже існуючих, “канонічних” (за термінологією А.Г. Ликова) і в яких простежується внутрішній зв'язок з цими вихідними ФО (смісловий та структурний)” [6, с. 196]), вчені [6, с. 198] виділяють індивідуально-авторські ФО, значення яких не закріплене узусом. Індивідуально-авторські ФО характеризуються індивідуальністю прояву і є виключно мовленнєвими утвореннями, для яких важливим є їхнє “авторство”. При цьому дослідники орієнтуються на думку В.В. Єлисеєвої [77, с. 107–112], яка вважає, що терміни *оказіоналізм* та *авторський неологізм* нерідко

ототожнюються, тим часом як розмежування цих явищ має принциповий характер і стосується надзвичайно важливих проблем з точки зору прагматики та подальшого функціонування цих одиниць у мовленні. Індивідуально-авторські утворення є потенційними фразеологізмами, відтак поняття *оказіоналізм* та *індивідуально-авторське утворення* слід розмежовувати, незважаючи на спільність рис.

Необхідним, на думку А.Г. Назаряна [141, с. 29], є врахування “поведінки” фразеологізмів на різних історичних етапах їхнього розвитку, зокрема, саме *оказіональних трансформацій*, яких зазнають фразеологізми в процесі функціонування. Залежно від ступеня і характеру таких трансформацій можливим стає виявлення певних тенденцій, властивих розвитку фразеологічних систем мов.

Пояснення причин трансформаційних змін ФО дають В.Д. Ужченко та Л.Г. Авксентьев [200, с. 144]: безмежні трансформаційні потенції фразеологізмів, безперервне оновлення їхнього компонентного складу, форми і структури як під пером письменників, так і внаслідок історичних змін, а також під впливом мовної системи та дії екстралінгвальних факторів, зокрема, розуміння стійкості компонентного складу та структури фразеологізмів як діалектичної єдності константного (інваріантного) та змінного (варіантного) свідчать про перегляд твердження щодо *закам’янілості* цих висловів. Так, “дослідження динаміки фразеологічної системи виявили дві її провідні тенденції: власне *новотворення*, що пов’язане з необхідністю номінації нових реалій, та *актуалізація* вже наявних мовних засобів з їхнім подальшим переосмисленням та семантичною переорієнтацією. В актуалізації наявних ФО помітну роль відіграє *трансформація*” [101, с. 6].

Здатність ФО до модифікування “закладена в самій мовній системі та впливає як із конститутивних (полілексичність, стійкість), так і з факультативних (ідіоматичність, образність, мотивованість) властивостей ФО” [160, с. 3]. Трансформаційні зміни ФО, стверджують В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк [32], О.В. Кунін [109], зумовлені їхньою природою: відносною стійкістю і семантичною

нерозкладністю, відтворюваністю, нарізнооформленістю. СВ, на відміну від слів, у яких зв'язок між морфемами жорсткий, є одиницями, яким притаманна синтаксична нарізнооформленість [109; 225], синтаксичні зв'язки між компонентами СВ більш вільні і в мовленнєвому потоці можуть видозмінюватися для створення різних стилістичних ефектів. Постійну динаміку у значенні ФО та їхній структурі науковці [32; 101] пояснюють нестабільністю фразеологічного значення, особливостями їхньої семантики та форми.

Семантична структура СВ формується на образній основі [135; 138]. У зв'язку з цим В.Г. Гак відмічає, що саме “завдяки стійкості образу фразеологізм не розпадається, незважаючи на можливі лексичні заміни та граматичні трансформації” [49, с. 205]. Це означає, що у випадку будь-якої трансформації, за спостереженнями науковців [143, с. 264], СВ зазвичай зберігає образ, який лежить в його основі і який підтримує цілісність значення загальномовного СВ. А руйнація образної основи СВ веде до руйнації його як цілісного фразеологічного сполучення.

Питання відповідності okazіоналізмів мовній нормі є проблемним [208, с. 107–126]. Ці одиниці натомість відповідають законам мови, оскільки є нормативними в системі мовленнєвого використання [32; 186]. Підтвердженням цьому є думка про те, що okazіонально змінені одиниці “хоча й закладені в потенції фразеологічної системи, проте не є одиницями мови, оскільки виконують функцію виражального засобу, який обслуговує суто конкретну мовленнєву ситуацію визначеного контексту” [37, с. 111], тобто “оказіоналізми – це суто мовленнєві факти, що характеризуються індивідуальним вираженням значення, тобто смислом” [6, с. 196]. При цьому, фразеологічні модифікації “не мовна аномалія, а характерний вияв структурних та семантичних властивостей фразеологічної системи на рівні мовлення” [160, с. 2].

Цілком слушною є думка про те, що “лише за сприятливих умов okazіональна ФО може стати фактом мови і поповнити скарбницю нормативних фразеологічних зворотів” [186, с. 87]. Сама ж okazіональність як характеристика фразеологічних модифікацій втрачається за частотного вживання певних

моделей, у зв'язку з чим фразеологічно модифіковані ФО отримують статус узуальних, поповнюючи у такий спосіб мовний лексикон [160, с. 3]. Факти переходу okazіональних ФО до узусу, на думку науковців [6, с. 197], спостерігаються порівняно рідко: “як тільки їхнє використання стає більш самостійним і вже не пов'язується лише з експресивними цілями, як тільки ці okazіоналізми починають стандартизуватись як знаки певного змісту, так відразу виникає можливість говорити про початок “діахронічного життя”, з виникненням якого у ФО з'являються синхронні функціональні синтагматичні та парадигматичні зв'язки, – вони у такий спосіб із okazіональних перетворюються на канонічні”. Зокрема, в художньому мовленні, зазначає А.П. Супрун [186, с. 86], “поява okazіональних фразеологізмів (середньолат. *occasio* – випадковість, франц. *occasionel* – випадковість) не є чимось несподіваним, оскільки в ньому факти індивідуально-авторського використання ФО розглядаються й оцінюються з урахуванням певного художнього навантаження фразеологізмів”. Якщо *узуальне значення* є загальноприйнятим у певній мові (це значення, у якому слово природньо вживається) [18, с. 164], то *okazіональне* є відступом від звичайного і загальноприйнятого (це значення, яке надається певному слову у визначеному контексті мовленнєвого використання) [18, с. 163].

Трансформовані СВ відіграють важливу роль в окресленні індивідуально творчої манери письменника, оскільки, зазнаючи зазначених перетворень, вони набувають неповторного індивідуального забарвлення [37; 107; 203]. Трансформуючись, ці одиниці все ж таки співвідносяться з вихідними фразеологізмами, що забезпечує їм визначений стилістичний ефект. Okazіональні сполучення слів „підказують” читачеві традиційні фразеологізми. Відповідно, уможлиблюється сприйняття обох конструкцій: звичної (тієї, що закріплена традицією) і нової (тієї, що з'явилася внаслідок зміни попередньої форми). Так, зіставлення традиційного (звичного), та нового (незвичного) в okazіональному виразі та різкість контрасту між ними викликають відповідні реакції [101, с. 8].

До головних ознак okazіональних ФО науковці [6, с. 196] відносять належність до мовлення, одноразовість, залежність від контексту, непередбачуваність, номінативну факультативність, експресивність, ненормативність, творення (невідтворюваність), словотвірність, синхронно-діахронну дифузність, нездатність до утворення контексту. За основу вченими взяте положення А.Г. Ликова [121, с. 87], який вище вказані ознаки вважає головними рисами okazіональних слів.

Використання готових фразеологізмів, на думку М.М. Шанського [225], є простішим, аніж пристосування їх до стилю викладу, надання їм індивідуально-авторської неповторності. “В індивідуальній мовотворчості письменника давно відомі лексико-фразеологічні скарби оновлюються, засвічуються новими гранями” [237, с. 8]. Вживання ФО у художніх текстах “є творчим актом, який ставить письменника перед вибором між нейтральними та експресивними засобами зображення дійсності, вибором форми мовних одиниць залежно від вимог контексту” [237, с. 83]. “Поєднання й чергування експресивно-видозмінених і стандартних елементів в межах окремих ФО або в межах... мікроконтекстів, зіставлення ФО в “чистому” і трансформованому вигляді, переплетення лінгвістичного (узвичаєно-традиційного та видозміненого автором) й екстралінгвального – все це демонструє глибокий зв’язок ФО зі змістом текстів, сприяє найрізноманітнішим ефектам” [200, с. 144].

Майстри пера творчо переосмислюють узуальні фразеологізми, видозмінюють їх відповідно до художніх особливостей, ступеня вираження мовної експресії та стилістичного навантаження [203, с. 256], використовують загальномовну скарбницю, оновлюючи та пожвавлюючи потьмянілі образи [186, с. 86]. Відтак найбільш суперечливою з характеристик СВ є поняття їхньої *стійкості*, яке дослідники [53; 224] вважають дещо умовним, адже у процесі текстового функціонування, з одного боку, усталені одиниці зазнають змін у значенні та формі, а з іншого, – все ж таки зберігають образ, який лежить в їхній основі [49; 123]. Це пояснюється [280; 281] нестабільністю фразеологічного значення як гносеологічного чинника лінгвістичної природи фразеологізмів, що

дає можливість трансформацій не лише компонентів, а й всієї форми таких одиниць.

“Функціонування традиційних ФО, – зазначає І.Р. Корольов, – без зміни їхніх елементів та структури (узуальне вживання) реалізує абсолютні виразні якості (образність, експресивність, оцінність) цих одиниць, а okazіональне вживання – їхні потенційні виразні якості” [101, с. 9].

На сьогодні єдиного визначення поняття перетворення семантики і структури СВ ще не сформульовано. Це питання вважається одним із найпроблемніших у фразеології, оскільки зміни СВ зумовлюються насамперед позамовними чинниками, які сприяють оновленню цих одиниць, про що свідчить аналіз різноманітних типів та засобів перетворень СВ [37; 134; 237]. На позначення змін семантичної структури СВ у фразеології вживаються такі дефініції: *трансформація* [24; 54; 237], *фразеологічна модифікація* [160; 220], *текстова модифікація* [100], *okazіональна зміна* [237], *okazіональна видозміна* [101], *індивідуально-авторське перетворення* [101; 186; 237], *авторська модифікація* [186], *авторська видозміна* [200], *модифікаційна зміна* [142], *авторське перетворення* [186], *фразеологічна інновація* [220], *авторська інновація* [186], *індивідуально-авторська трансформація* [203], *індивідуально-авторська видозміна* [200], *okazіональне перетворення* [186; 235], *модифікація* [24; 146] тощо.

Під *фразеологічними модифікаціями* С.Б. Пташник [160, с. 5] розуміє “такі okazіональні перетворення семантики та/або структури ФО, які автор застосовує з певною інтенцією, і які виходять за рамки тих змін формативу, які необхідні для морфо-синтаксичної інтеграції фразеологізму в реченні”. Проблемою вивчення фразеологічних модифікацій дослідниця вважає ідентифікацію вихідних фразеологізмів, що слугували основою для утворення фразеологічних модифікацій – такі ФО позначаються нею як фразеологічний базис [160, с. 6]. “Якщо залежність від контексту у нормативно вживаній ФО є відносною, що допускає і можливість її використання поза контекстом, то залежність okazіонального фразеологізму від контексту здебільшого є значною:

поза контекстом оказіональні ФО функціонувати не можуть. Отже, нормативні ФО самі зумовлюють і формують контекст, а авторські – не мають такої властивості, а залежать від контексту, який утворений зі слів, що вказують межі можливих значень оказіонально вживаних ФО” [186, с. 88].

Під *трансформаціями* І.В. Арнольд [13] розуміє зміни і в лексичному складі, і в синтаксичній структурі, і в семантиці ФО, за яких узуально-стала форма ФО протиставляється їхній оказіональній формі.

Оказіональні зміни семантичної структури фразеологізмів, за словами Л.Ф. Щербачук, слід кваліфікувати як ускладнений творчий процес, здійснений з волі письменника, а самі оказіональні фразеологізми – як одиниці, що слугують збагаченню літературної мови [237, с. 70]. При цьому істотні зміни у значенні фразеологізмів при функціонуванні у художніх текстах дослідниця пояснює двоплановістю художнього слова, яке одночасно належить до мовної та образної систем, що підпорядковуються ідейно-художньому задуму письменників [237, с. 72].

Трансформаційні процеси стійких сполучень слів І.Р. Корольов вважає “свідомим перетворенням авторами їхньої форми та змісту для надання їм додаткової експресії й досягнення потрібного стилістичного ефекту” [101, с. 9], при цьому оказіональна видозміна стійких сполучень слів, на його думку, “ґрунтується на семантико-структурних особливостях самих одиниць, зокрема на нарізнооформленості та проникливості структури, метафоричності, образності, семантичній завершеності, ступені втрати компонентами лексичного значення. Така специфіка стійких сполучень слів суттєво розширює можливості їхнього оновлення та використання” [101, с. 9].

Під *трансформаціями* фразеологізмів В.М. Білоноженко та І.С. Гнатюк [32, с. 8] розуміють “стилістичний засіб, який полягає у цілеспрямованому оновленні семантики, модифікації структури традиційних ФО”. Беремо до уваги й думку [101, с. 8], що “з погляду стилістики трансформація потрібна для того, щоб оновити семантику та структуру фразеологізмів, аби не стерся фразеологічний образ”.

Слушним вважаємо твердження про те, що у контексті ФО при okazіональних змінах властиві okazіональні функції, які базуються на узуальних (функція додаткового змісту, уточнення або послаблення значення тощо) [109]. Okazіональне використання ФО пояснюється “незвичною сполучуваністю, у зв’язку з чим помітним стає семантичний зсув, оновлення значення, його розширення чи звуження, поява переносно-образного смислу тощо, що призводить до експресивної насиченості контексту” [6, с. 197]. Загалом, модифікація інформаційного потенціалу ФО виражається в розширенні, звуженні, уточненні, подеколи переакцентуації семантики ФО [70, с. 25]. У зв’язку з цим на позначення змін у семантичній структурі ОСВ за робочі терміни обрано такі: *екстенціоналізація* (розширення), *імплікаціоналізація* (звуження), *інтенціоналізація* (посилення), *зворотня інтенціоналізація* (послаблення) та *антонімізація* (антонімічне перетворення).

Для мовознавців [200, с. 144–145] обов’язковим виступає виділення трьох умов, від яких залежить можливість, характер і частота okazіональних видозмін: “по-перше, від їхніх структурно-семантичних та стилістичних параметрів (наявності детермінантів, ступеня десемантизації слів-компонентів, структурно-сислової організації ФО, їхньої стилістичної характеристики); по-друге, від їхньої жанрової приналежності та ідейно-художніх авторських настанов; по-третє, від індивідуальної схильності того чи іншого автора до їхніх видозмін”.

Останніми десятиріччями активно ведуться дослідження структурно-семантичних властивостей СВ та виділення на цій основі головних типів трансформацій СВ при функціонуванні в мові художніх творів [37; 53; 54; 169]. У науковій літературі остаточно не визначено принципи класифікації типів трансформації СВ [37; 134; 186; 237]. Це пояснюється різноманітністю і складністю okazіональних змін, оскільки вони переплітаються, використовуються в комплексі, як наслідок, вироблення єдиної класифікації, пише В.М. Вакуров, “ускладнюється тим, що ці типи використовуються не ізольовано один від одного” [37, с. 101]. Таку ж позицію висловлюють інші

вчені – В.Д. Ужченко і Л.Г. Авксентьев [200, с. 144], вважаючи, що класифікація типів стилістичного використання фразеологізмів становить труднощі, адже ці типи “не виступають ізольовано, а накладаються один на одного, збігаються окремими сторонами, характеризуються синкретичністю”. Вчені виділяють 3 групи типів трансформацій ФО: 1) типи, що пов’язані зі зміною форми компонентів або ж компонентного складу (зміна граматичних форм компонентів, скорочення/розширення компонентного складу, лексичні видозміни у фразеологізмах, контамінація фразеологізмів), 2) типи, що пов’язані з контекстним обігруванням фразеологізмів або ж їхніх окремих компонентів, 3) типи, що пов’язані з використанням загального образу фразеологізмів” [200, с. 144].

Традиційно прийнятим [32; 101; 134; 237] є розрізнення двох типів трансформацій ФО: *семантичного* та *структурно-семантичного*.

Семантичні перетворення, пише І.С. Гнатюк [54; 55], сприяють тому, що фразеологічне значення розкривається ширше, його ж особливі відтінки – підкреслюються. До семантичного типу трансформацій СВ належать: “1) власне семантичні трансформації (зміна фразеологічного значення в певних контекстуальних умовах, зміна семантики ФО внаслідок розширення сполучних можливостей), 2) подвійна актуалізація фразеологізмів (використання на фоні фразеологізму його компонентів, використання у фразеологічному оточенні слів, спільнокореневих з компонентом фразеологізму, вживання на фоні фразеологізму співзвучного з ним вільного словосполучення, коментування змісту фразеологізму)” [101, с. 7].

Другий тип трансформацій ФО – *структурно-семантичний* – заснований на оказіональних змінах їхньої форми та складу (кількості та порядку розташування компонентів, незначних/суттєвих смислових змінах, за яких асоціативний зв’язок з традиційною формою й семантикою фразеологізмів залишається непорушним) [237, с. 83] і створює “динамічну модель змісту, яка набуває виразової сили в контексті і дуже часто відбиває особисте бачення, усвідомлення комунікатора” [101, с. 8], виявляючи закономірності, зумовлені

специфікою стійких сполучень слів і стилістичним напрямом таких змін [101, с. 8]. Виділяють такі різновиди структурно-семантичних okazіональних змін ФО у художніх текстах: *лексичну заміну* (субституцію) компонентів ФО словами вільного вжитку, 2) *поширення* (експансію) компонентного складу ФО, *фразеологічний еліпсис*, *фразеологічну алузію* (фразеологічний натяк), *фразеологічну контамінацію*, *комбіновані типи структурно-семантичних трансформацій ФО* [32; 100; 107; 142; 160; 237].

Для концептуальних положень дисертаційного дослідження коректним є термінопозначення *оказіональні трансформації стійких висловлювань* (його синоніми – *оказіональні зміни стійких висловлювань* та *оказіональні перетворення стійких висловлювань*), під яким розуміється перетворення структури і семантики узуальних СВ для реалізації авторських інтенцій екстенсіоналізувати, імплікаціоналізувати, інтенсіоналізувати, зворотно інтенсіоналізувати та антонімізувати їхню фразеологічну семантику, розкриваючи потенційні можливості цих утворень у мікроконтексті, макроконтексті та ситуаційному контексті. При цьому, одночасні зміни як в структурі, так і в семантиці СВ вважаємо обов'язковими для визначення СВ як okazіонально трансформованих. На відміну від дослідників [186; 237], які okazіональними типами трансформацій вважають не лише структурно-семантичні, але й семантичні, стверджуємо, що без змін у структурі, зміни у семантиці СВ є неможливими. Відповідно, семантичний тип трансформацій СВ визначаємо як узуальний аспект текстового функціонування СВ.

Тож, поняття стійкості висловлювань, вживаних у мові художніх творів, є умовним, адже під майстерним пером письменників усталені одиниці зазнають okazіональних трансформацій. Використання авторами okazіонально трансформованих СВ вказує на особливості індивідуальної манери письменників, сприяє розкриттю потенційних можливостей цих утворень у мікроконтексті, макроконтексті та ситуаційному контексті. Okазіональні трансформації СВ полягають в обов'язковій перебудові структури та, відповідно, семантики СВ, а також у перетворенні їхнього стилістичного

забарвлення і виявленні необмежених конотативних можливостей. При цьому, зв'язок семантики okazіональних знаків із семантикою узуальних є непорушним і завжди прослідковується.

Висновки до розділу 1

Фразеологічна система кожної мови складається з тих мовних знаків, що сприймаються як стійкі сполуки слів, відокремлюються від власне слів та вільних висловлювань такими характеристиками: відтворюваністю та стійкістю (структури і семантики) на фразеологічному рівні, нарізнооформленістю, вторинною номінацією, фразеологічним значенням, особливою внутрішньою формою.

За ключовий робочий термін у дисертації обрано *стійке висловлювання*, оскільки, порівняно з поняттями *фраземи*, *фразеологічної одиниці*, *фразеологічного виразу* тощо, він більш точно позначає той усталений асоціативно-образний словесний комплекс зі словниковим загальноприйнятим значенням, який у контекстному вживанні має здатність змінювати свою семантичну структуру.

Одним із джерел збагачення національної фразеології є мова письменника, оскільки okazіональні стійкі сполуки слів вільно вилучаються з тексту й починають жити в мові народу поруч із прислів'ями, приказками й подібними їм фразеологізмами, поповнюючи виразне багатство національної мови та її ідіоматичний запас.

Стойкі висловлювання найповніше розкривають свій зміст і значення, реалізують свої приховані потенції в художньому тексті, завдяки встановленню складних смислових відношень з іншими одиницями певного контексту. Саме контекст прогнозує різноманітні okazіональні вживання стійких висловлювань, зумовлюючи зміни в компонентному складі стійких висловлювань та в їхній семантиці. У зв'язку з цим поняття стійкості висловлювань, вживаних у мові художніх творів, є умовним, адже під майстерним пером письменника усталені одиниці зазнають okazіональних трансформацій.

Усі контекстуальні перетворення стійких висловлювань виявляють закономірні зв'язки між цими одиницями як елементами фразеологічної системи та їхніми мовленнєвими реалізаціями. Стилiстичні прийоми, використовувані для посилення експресивності, видозміни предметно-понятійного змісту стійких висловлювань сприяють оказіональному перетворенню їхньої семантичної структури.

На цій підставі в роботі розглянуто 3 аспекти текстового функціонування стійких висловлювань:

1) *узуального* – у традиційній формі та значенні;

2) *оказіонального* – утворених за моделями вже існуючих фразеологізмів, які зазнали трансформацій структури та семантики (ці одиниці відображають мовний розвиток, не суперечать мовній нормі і з часом можуть бути зафіксовані у фразеографічних працях);

3) *індивідуально-авторського* – які не зареєстровані у словниках (це індивідуально-авторські утворення, що характеризуються структурно-семантичною немодельованістю; для цих мовленнєвих утворень авторство є надзвичайно важливим, оскільки вони не відтворюються, а вперше творяться в художньому мовленні конкретних письменників).

З огляду на це для концептуальних положень дисертаційного дослідження коректним є термінопозначення *оказіональні трансформації стійких висловлювань*, під яким розуміється перетворення структури і семантики узуальних стійких висловлювань для реалізації авторських інтенцій екстенсіоналізувати, імплікаціоналізувати, інтенсіоналізувати, зворотно інтенсіоналізувати та антонімізувати їхню фразеологічну семантику, розкриваючи потенційні можливості цих утворень у мікроконтексті, макроконтексті та ситуаційному контексті.

Семантична структура стійких висловлювань представляється як динамічна модель змісту, що відбиває можливості структурно-семантичних перетворень цих одиниць при їхньому функціонуванні в мовленні. Вивчення

функціонування стійких висловлювань у художніх текстах засвідчує динамічний характер фразеології, її відкритість до різних структурно-семантичних змін.

У досліджуваному матеріалі виявлено 2 види структурно-семантичних перетворень: 1) перетворення, що не порушують тотожність між узуальними і новоутвореними стійкими висловлюваннями, і 2) перетворення, унаслідок яких виникають оказіональні вживання цих одиниць, що конкретизують і розвивають їхнє значення, підсилюють експресивність, видозмінюють емотивно-оцінний план. Останній вид трансформацій є безпосередньо об'єктом даного дисертаційного дослідження. У процесі аналізу оказіональних стійких висловлювань з англійських та українських художніх текстів ХХ століття було встановлено такі типи їхніх трансформацій: 1) оказіональну експансію, 2) оказіональну субституцію, 3) оказіональну контамінацію, 4) оказіональну алюзію, 5) оказіональну еліптичність та 6) комбіновані типи (див. табл. 1 на с. 184).

РОЗДІЛ 2

ТИП ОКАЗІОНАЛЬНОЇ ЕКСПАНСІЇ СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Оказіональна експансія (поширення) як тип okazіональних трансформацій ФО полягає у включенні до традиційної структури останніх додаткових компонентів [32; 65; 66; 186]. Серед okazіональних додаткових компонентів виділяють: слова та словосполучення вільного вжитку [53, с. 223], окремі слова, змінні словосполучення, речення, ФО або їхні фрагменти [224, с. 109], слова, змінні сполуки слів або інші фразеологізми [109].

Можливість такого типу okazіональних трансформацій фразеологізмів, на думку М.Л. Шадріна [224, с. 108], свідчить про наявність у деяких компонентів ФО самостійної синтаксичної валентності. Саме ж поширення фразеологізмів, вказує О.В. Кунін [109], підтверджує здатність деяких з компонентів ФО вступати у синтаксичні відношення з різноманітними змінними елементами і є найголовнішим синтаксичним показником нарізнооформленості фразеологізмів. Відтак, незаперечним є той факт, що компоненти фразеологізмів є словами, що не втратили остаточно свої лексичні значення. Ці значення актуалізуються в мовленні унаслідок сполучення зі змінними елементами.

Необхідним є розмежування слів найближчого контексту, якими керують ФО або які прилягають до них, та слів, які входять до компонентного складу останніх. Слова близького оточення як нормативні члени речення відносяться до фразеологізмів в цілому, оскільки текстове функціонування ФО передбачає їхній зв'язок з іншими членами речення. На противагу цьому, поширювачі певною мірою змінюють словникову семантику фразеологізмів [237, с. 101].

Оказіонально трансформовані ФО зберігають словникову семантику [6, с. 191–192], внутрішній образ, емоційно-експресивне забарвлення та стилістичну характеристику [53, с. 223]. Іntenції okazіонального перетворення ФО такі: уточнення (конкретизація) значення ФО [186, с. 123; 107, с. 151–152], надання їм нових семантичних та стилістичних відтінків [186, с. 124], виключно доповнення й уточнення їхнього значення, а не розкриття [237, с. 101], надання їм більшої конкретності, звуження та конкретизація узагальненої семантики [53, с. 223], їхнє контекстуальне оновлення та набуття додаткових смислових відтінків [6, с. 192], посилення, послаблення або уточнення їхнього значення [224, с. 108].

Виділяють [32, с. 119–120; 53, с. 223] 3 способи поширення ФО: атрибутивне, об'єктне та обставинне. За атрибутивної експансії поширюється виключно один компонент – визначаючий, за об'єктної та обставинної – поширюється ФО в цілому [53, с. 223]. Окрім вказаних способів поширення дослідники [186; 237] виокремлюють комбіновані поширення.

У результаті зіставлення АОСВ та УОСВ виявлено 2 спільні способи okazіональної експансії (*детермінантний* та *актантний*), а також 1 відмінний, характерний лише для УОСВ (*комбінований*). За *детермінантного* способу okazіональної експансії поширюється СВ в цілому, за *актантного* – його окремий (-і) компонент (-и). Засобами *детермінантного* способу є адвербні та об'єктні, тим часом *актантного* – атрибутивні. *Комбінований* спосіб поєднує адвербні та атрибутивні засоби okazіональної експансії (див. табл. 2 на с. 63).

Відповідно до функціональної позиції поширювачів у структурі ФО виділяють [32, с. 119; 237, с. 102] *препозиційну*, *інтерпозиційну* та *постпозиційну* okazіональну експансію. Поширювачі у структурі аналізованих АОСВ та УОСВ займають або *препозицію*, або *інтерпозицію*, або *постпозицію*, роль якої є важливою у перетворенні їхньої семантики. Виявлено 3 функціональні позиції поширювачів за *детермінантного* способу okazіональної експансії і 2 – за *актантного* – *препозицію* та *інтерпозицію*. *Постпозиційне* поширення *актантними* атрибутивами не є характерним ані для англійських,

ані для українських СВ, оскільки суперечить синтаксичним особливостям обох мов. Англійські та українські узуальні СВ найчастіше поширюються адвербами та атрибутивами (див. табл. 2 на с. 63).

2.1. Детермінантний спосіб оказіональної експансії англійських та українських стійких висловлювань

Англійські та українські узуальні СВ поширюються адвербами (обставинами способу дії), зазвичай вираженими прислівниками. У проаналізованих прикладах англійських та українських синтаксичних конструкцій із ОСВ зафіксовано 3 функціональні позиції детермінантних адвербів-поширювачів СВ: *препозиційна*, *інтерпозиційна* та *постпозиційна*. *Препозиція* детермінантних адвербів-поширювачів є більш характерною для українських прикладів, *інтерпозиція* та *постпозиція* – для англійських (див. табл. 2 на с. 63).

1. *Препозиційна* адвербна експансія. За препозиційної адвербною експансії семантика АОСВ є здебільшого екстенсіоналізованою, натомість УОСВ – інтенсіоналізованою. Приклади зворотньо інтенсіоналізованої семантики АОСВ та УОСВ є поодинокими (див. табл. 2 на с. 63).

Так, в англійській синтаксичній конструкції *Davidson smiled a little and gently rubbed his hands* [MS, с. 21] семантика АОСВ *gently rubbed his hands* (від узуального СВ *rub one's hands, to* ‘терти руки (від задоволення тощо)’ [АУФС, с. 819]) є екстенсіоналізованою до ‘ніжно (лагідно) потирав руки (від задоволення)’, зважаючи на семантичну структуру препозиційного адверба *gently* (*gently adv* 1. in a gentle way... [LDCE, с. 672]; *gently adv* 1. ніжно, лагідно; тихо; 2. обережно [АУС, с. 225]), що акцентує увагу на повному, неймовірному задоволенню собою. У стародавніх людських культурах рука слугувала магичним символом та незмінним атрибутом усіх магичних дій (так, удари долонь одну об одну слугували для закликання дощу). Стан екстазу співвідноситься також із положенням рук – відображається і в і.-є. **kāt-* ‘rave, raving; stupid, drowsy’. З англ. *hand* можна зіставити й і.-є. **kondos* ‘Sinn, Verstand’; стар.-інд.

**Кількісно-якісна характеристика АОСВ та УОСВ
у типі okazіональної експансії СВ
(АОСВ – 331 одиниця, УОСВ – 172 одиниць
від загальної вибірки по 1500 одиниць у кожній мові)**

Способи ОЕСВ	Всього		Засоби ОЕСВ	Функціо- нальна позиція поширю- вачів	Всього		Зміни семантики СВ																
	А О С В	У О С В			А О С В	У О С В	Е		І		ЗІ		УЗ										
							А О С В	У О С В	А О С В	У О С В	А О С В	У О С В	А О С В	У О С В									
	331	172																					
Детермі- нантний	183	61	адвербні	пре- позиція	46	32	35	9	8	21	3	2	-	-									
				інтер- позиція	57	20	39	5	18	15	-	-	-	-	-	-							
				пост- позиція	75	2	41	-	34	2	-	-	-	-	-	-	-						
				інтер- позиція та пост- позиція	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-					3
			об'єктні	5	4	4	1	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-						
Актант- ний	148	99	атрибутивні	пре- позиція	35	26	25	17	10	9	-	-	-	-									
				інтер- позиція	79	42	53	34	26	8	-	-	-	-	-	-							
				поєдна- ння позицій	34	31	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	34	31					
Комбіно- ваний	-	12	адвербні та атрибутивні	пре- позиція та інтер- позиція	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-					10			
				інтер- позиція та пост- позиція	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-					2	

Скорочення: СВ – стійкі висловлювання, АОСВ – англійські okazіональні стійкі висловлювання, УОСВ – українські okazіональні стійкі висловлювання, ОЕСВ – okazіональна експансія стійких висловлювань, Е – екстенсіоналізація, І – інтенсіоналізація, ЗІ – зворотня інтенсіоналізація, УЗ – ускладнені зміни.

kadah ‘stumm’ (релігійний екстаз); слід звернути увагу на хет. *handas* ‘devoted to, reverent towards’; *handa(i)-* ‘set in order’ (порядок на протипагу Хаосу) [127, с. 158–161]. “Ліва рука, на відміну від правої, вважалася “нечистою”, у зв’язку з чим значення ‘лівий’ може співвідноситись зі значенням ‘очищати (вогнем)’; ‘мити’ (з цим значенням може співвідноситись і значення ‘правий’, оскільки права рука “оскверняється” лівою)” [ССМСИЯ, с. 207]. Отож, адверб *gently* розширює словникову семантику АОСВ, позначаючи один із видів стану екстазу людини, – цілковитого задоволення.

В українських художніх текстах теж зафіксовано приклади оказіональної експансії узуальних СВ препозиційними адвербами, за якої семантика УОСВ є екстенсіоналізованою в контекстуальних умовах. Так, органічною є трансформація загальнонародного СВ *кліпати (блимати, лунати) очима перед ким* ‘1. безтямно раз у раз розкривати і закривати очі від подиву, розгубленості, ніяковості і т. ін.; 2. мовчати, нічого не розуміючи або не знаючи, що відповісти’ [УРРУФТС, с. 75] у реченні *З останньої парти підвелось кирпатеньке дівчатко, невстрійливо закліпало очицями* [ТВ, с. 25], яка стала можливою завдяки уведенню препозиційного адверба *невстрійливо (невстрійливий, невструйливий діал. Неспокійний, пустотливий* [ВТССУМ, с. 752]). Елемент-поширювач зумовлює екстенсіоналізацію словникового значення СВ, у зв’язку з чим точніше зображається розгубленість дівчинки, її тривожний стан збентеження й неспокою, зумовлений запитанням вчителя. Особливу функцію в загальному звучанні УОСВ виконує заміна традиційного субстантивного компонента – соматизма *очі* містким соматизмом *очиці (очиці* 1. *Змени.-пестл. до очі. 2. зневажл. Маленькі або вузькі очі. Хижі очиці* [ВТССУМ, с. 871]), що в умовах макроконтексту є своєрідним вираженням авторської симпатії до дівчинки, його прихильності. У словнику зафіксовано СВ *опустити очі (очиці) в землю* [СФУМ, с. 468], *очі сльозами (сльзьми) сходять (очиці слізеньками ізіходять)* [СФУМ, с. 478] тощо, субстантивними компонентами яких є лексеми *очі* або *очиці*. Зареєстровані у словниках [ВТССУМ; СУМ] ілюстративні речення з українських художніх текстів

демонструють, що письменники надають перевагу СВ із субстантивним компонентом *очиці*. Це зумовлено інтенціями надати позитивної конотації висловлюванням, виразити прихильне ставлення до персонажів (такі СВ здебільшого вживаються на позначення дій, емоційного стану дівчат, дітей). Значення УОСВ визначаємо як значно інформативніше, порівняно з традиційним, – ‘неспокійно, безтямно раз у раз розкрила і закрила очі від розгубленості (ніяковості); неспокійно мовчала, не знаючи, що відповісти’. Відтак екстенсіоналізована семантика УОСВ мотивується метою письменника внести до основного значення додаткового семантичного відтінку.

Приклади інтенсіоналізованої семантики СВ за *препозиційної* адвербної експансії зареєстровано переважно в українських художніх текстах. Так, у синтаксичній конструкції *По тому, як він улесливо сміявся та прицмокував товстими, мов кінські п'явки, губами, і по тому, як запобігливо зазирає йому в очі, німий зрозумів, що Шашло боїться його...* [ТВ, с. 131] оказіональна експансія СВ *дивитися (заглядати, зазирати) в очі (у вічі) кому* ‘підлещуватися до кого-небудь, запобігати перед ким-небудь’ [УРРУФТС, с. 42] здійснюється шляхом уведення препозиційного адверба *запобігливо* (*запобігливо*. Присл. до *запобігливий* 1. Дуже ввічливий, люб’язний, готовий зробити послугу. 2. Який намагається в усьому догодити кому-небудь, підлещується до когось, домагаючись прихильності, заступництва. // Який виражає догідливість, підлесливість [ВТССУМ, с. 414]), семантична структура якого збігається із загальною словниковою семантикою СВ. Оскільки адверб *запобігливо* семантизує концепт *лестоці* (поширювач містить семи ‘підлесливо’ і ‘догідливо’), як і узуальне СВ, то семантика УОСВ визначається як ‘підлесливо запобігав перед ним, догідливо підлещувався до нього’, унаслідок чого точніше зображається надмірна улесливість у ставленні до співрозмовника. Позиція автора у відборі та подальшій трансформації загальнонародного СВ є логічною й аргументується прагненням зобразити ницість героя.

Інтенціоналізація словникової семантики узуального СВ *шкірити зуби* ‘сміятися, усміхатися’ [СУІ, с. 393] (*скалити (шкірити, продавати, сушити) зуби* ‘1. посміхатися, осміхатися; сміятися; 2. (з кого, чого, над ким, чим) насміхатися, глузувати’ [УРРУФТС, с. 157]) унаслідок okazіональної експансії препозиційним адвербом *насмішкувато* (*насмішкувато*. Присл. до *насмішкуватий* 1. Який любить насміхатися, глузувати; схильний до насмішок. 2. Який містить, виражає, виявляє насмішку [ВТССУМ, с. 736]) спостерігається в УОСВ *насмішкувато шкірить зуби*, вжите у синтаксичній конструкції *Ваня так і захолов і побачив, що з-під ліжка вилізає чорт з виделкою й насмішкувато шкірить зуби* [МО, с. 285]. Семантична структура адверба *насмішкувато* тісно переплітається із загальною семантикою кодифікованого СВ (поширювач містить сему ‘глузливо’). Відтак, увага читача концентрується на інтенціоналізованому значенні УОСВ – ‘глузливо осміхається’.

2. *Інтерпозиційна* адвербна експансія. За *інтерпозиційної* адвербною експансії в англійських прикладах зафіксовано переважно екстенціоналізацію семантики СВ, на відміну від українських, для яких, знову ж таки, більш характерною є інтенціоналізація їхнього значення (див. табл. 2 на с. 63).

Так, в англійській синтаксичній конструкції *I tried to persuade myself that an obscure feeling of revolt had been gradually coming to a head in his slow mind* [SS, с. 71] семантика АОСВ *had been gradually coming to a head* (від узуального *come to a head, to перен.* ‘досягти найвищої точки, апогея, дозріти’ [АУФС, с. 234]) є екстенціоналізованою завдяки інтерпозиційному адвербу-поширювачу *gradually* (*gradually adv* slowly, over a long period of time [LDCE, с. 704]; *gradually adv* поступово, мало-помалу; послідовно [АУС, с. 232]) і визначається як ‘поступово (поволі) досягало найвищої точки (апогея), дозрівало’. Образність АОСВ концентрується в соматизмі *head*, який у цьому висловлюванні символізує не власне інтелектуальний стан людини, а процес розумового усвідомлення того, що відбувається. Мотивація внутрішньої форми СВ сягає антропоморфної моделі Всесвіту, де *голова* вважалася центром дітородіння; у

зв'язку з цим слова зі значенням 'розум, розуміння' співвідносяться зі словами на позначення 'народжувати, статеві органи' (типологічно пор.: нім. *klug* 'розумний', але англ. діал. *cleck* 'народжувати; стар.-інд. *ret-* 'semen', але стар.-англ. *raedan* 'думати, розмірковувати' [ССМСИЯ, с. 122]. Концепт **розуміння (усвідомлення)** відображено і в УОСВ, вжитому у реченні з українського художнього тексту: *Раптом Мортхо ляснув себе долонею по чолю, наче саме в цю мить в голову прийшла та єдина рятівна гадка, що її з такими тугими зусиллями шукав* [ПК, с. 81]. Ця українська оказіональна одиниця є утвореною внаслідок комбінованого типу оказіональних трансформацій узуальних СВ.

Натомість семантика УОСВ *серце боляче защеміло* (від узуального СВ *серце болить (щемить)*) '1. (за ким, чим) хтось тривожиться за кого-небудь, що-небудь, уболює за когось, щось; 2. (чим) журитися, уболювати' [УРРУФТС, с. 154]) у контексті *А може, вже й померли батьки? Я ж із дому пропав безвісти... Серце боляче защеміло* [МО, с. 266] є інтенціоналізованою внаслідок оказіональної експансії адвербом *боляче* (спільнокореневим словом до вербного варіанта *болить* та близьким за семантикою з лексемою *щемить*: *боляче*. Присл. до *болячий*. // у знач. присудк. сл. *болячий*, рідко. Те саме, що *болючий* 1. Який болить, викликає біль, пов'язаний з відчуттям болю. 2. *перен.* Який викликає гіркі, тяжкі почуття, смуток, сум; викликаний цими почуттями; тяжкий [ВТССУМ, с. 92]; *щеміти*. Боліти, нити (про частини, органи тіла. // *безос.* 2. *перен.* Відчувати тупий біль від неспокою, тривоги, хвилювання тощо [ВТССУМ, с. 1638]). Завдяки відбору лексем для УОСВ – як вербного, так і адвербного елемента-поширювача – письменник уміло уникає тавтології, інтенціоналізуючи узуальну семантику СВ до 'тяжко зажурився'. УОСВ є високообразним, адже основне символічне навантаження в ньому, як і в зіставлюваному АОСВ, виконує соматизм: **серце** є символом зосередження почуттів, емоційних переживань людини [31]. **Серце** традиційно відоме не лише як центр буття, джерело інтуїтивного розуму, але й як скарбниця почуттів: "Легендарним символом сосуда є **Грааль**, чаша Таємної вечері, яка вмістила кров Христа, розіп'ятого на хресті, і у такий спосіб стала чашею усіх

літургій та була визнана всіма серцем. Саме це підтверджує єгипетський ієрогліф серця, який збігається за контуром з чашою. І дійсно, серце, насамперед, традиційно відоме як центр буття, джерело інтуїтивного розуму, і тільки потім – зосередження почуттів. Внаслідок свого ритма воно є господарем часу. В Індії це – оселя Брахми, в Ісламі – трон Бога. При бальзамуванні під час похоронних церемоній у стародавньому Єгипті серце залишалось єдиним недоторканим внутрішнім органом у тілі мумії. Коли Коран говорить про божественне дихання, що торкнулось Адама, мова йде саме про дотик до серця, як стверджує поет Джілі (Djili), тому суфії порівнюють духовний зір з ‘оком серця’. Грааль, що є і чашою (*grasale*), і книгою (*gradale*), є духовним откровенням і, водночас, органічний побутом, догмом і ритуалом. За стародавніми переказами, Грааль був виточений зі смарагда, який упав з лоба Люцифера в момент його падіння – образ, що порівнюється з третім оком (*urna*), цим сакральним наростом, який Шива і Будда носили на лобі між брів як символ вічності, якраз і втрачений Люцифером при падінні з небес” [31, с. 68].

3. *Постпозиційна* адвербна експансія. Якщо за оказіональної експансії СВ *постпозиційними* адвербами в англійських прикладах реєструємо екстенціоналізацію та інтенціоналізацію семантики узуальних СВ, то в українських – лише інтенціоналізацію (див табл. 2 на с. 63).

Так, узуальне СВ *recover one's temper, to* ‘заспокоїтися, взяти себе в руки, оволодіти собою’ [АУФС, с. 805] у синтаксичній конструкції *But he recovered his temper immediately, and looked at me with a smile* [SS, с. 199] поширюється постпозиційним адвербом *immediately* (*immediately adv* 1 without delay; =at once; 2 very soon before or after something: immediately after/following sth... [LDCE, с. 811]; *immediately adv* 1. негайно, невідкладно; 2. безпосередньо, прямо [АУС, с. 258]), яке наділене виразною семантичною структурою. Завдяки АОСВ досягається найбільш повна індивідуалізація героя: риси його характеру розкриваються прозоріше за допомоги опису його ж поведінки у стресовій ситуації. Письменником акцентується увага на швидкості реакції героя.

Екстенціоналізоване значення АОСВ визначається як ‘негайно (зараз, зараз же, не гаючись) заспокоївся, взяв себе в руки, оволодів собою’.

Подібним є перетворення нормативного СВ *bide one's time, to* ‘чекати слухного моменту; чекати свого часу’ [АУФС, с. 133] у синтаксичній конструкції *He would bide his time stealthily* [SS, с. 242]. Постпозиційний попірювач – адверб *stealthily* (*stealthily adv*, *stealthy adj* moving or doing something quietly and secretly [LDCE, с. 1624]; *stealthily adv* крадькома, таємно, нишком [АУС, с. 508]) використовується з метою екстенціоналізації словникового значення СВ до okazіонального ‘буде крадькома (нишком, стиха, потай, скрадливо) чекати слухного моменту, чекати свого часу’. Використане АОСВ умотивовується макроконтекстом, розкриваючи у такий спосіб авторський намір психологізувати характер героя через прогнозування його ж поведінки.

В українських художніх текстах приклади okazіональної експансії *постпозиційними* адвербами, на відміну від англійських, є поодинокими. При цьому словникова семантика СВ інтенціоналізується (див. табл. 2 на с. 63).

Так, у синтаксичній конструкції *Poor devil, he's gone to the dogs altogether* [MS, с. 257] вихідне СВ *go to the dogs, to* ‘руйнуватися, гинути, розорюватися’ [АУФС, с. 433] поширюється постпозиційним адвербом *altogether* (*altogether adv* 1. used to emphasize that something has been done completely or has finished completely [LDCE, с. 42]; *altogether adv* зовсім, цілком, загалом [АУС, с. 38]). Унаслідок впливу компонентів семантичної структури лексеми-поширювача семантика АОСВ є інтенціоналізованою до ‘цілком (цілковито, зовсім) розорився’. У такий спосіб забезпечується пряма характеристика мовлення героя в умовах контекстуальної ситуації. Використання у реченні узуального СВ *poor devil* ‘бідолаха’ [АУФС, с. 763] є цілком умотивованим ситуаційним контекстом і розкриває співчутливе ставлення мовця до персонажа. Розглянуте речення є яскравим прикладом вживання двох СВ у мікроконтексті, їхнього тісного зв'язку та взаємодоповнення. Це розкривається при аналізі ситуації

контексту за допомогою розгляду семантики вжитих у ньому okazіональних та узуальних фразеологічних знаків.

Як і в проілюстрованому англійському прикладі, в українській синтаксичній конструкції *Тільки на поріг, а він: “То ви, Даниле Кіндратовичу, може, скажете голові в очі, откровенно, що не уважаєте його, що він для вас не авторитет?”* [ТВ, с. 102] okazіональна трансформація вихідного СВ *сказати в вічі* кому ‘назвати річ її іменем; висловити, що думаєш про когось або щось’ [СУІ, с. 346] (*говорити (сказати) у вічі (у живі очі)* ‘висловлювати думки відкрито, відверто, неприховано; в присутності того, про кого йде мова, або звертаючись до нього’ [УРРУФТС, с. 34]) здійснена за допомогою okazіональної експансії постпозиційним адвербом *откровенно*. Використання кальки з рос. *откровенно*, що відповідає укр. лексемі *відверто* (*откровенный* 1. відвертий; (искренний – еще) щирий, щиросердий, щиросердний, щиросердечний; (прямой – еще) прямий; 2. (нескрываемый) відвертий, неприхований; (очевидный) очевидний, безсумнівний; (явный) явний [РУУРС, с. 133]; *відверто*. Присл. до *відвертий* 1. Який щиро виявляє почуття, думки; щиросердний, правдивий, прямолінійний. // Який виражає прямоту й щирість. 2. Неприхований, незамаскований, помітний для стороннього ока [ВТССУМ, с. 166]) виявляє просторічність та емоційну силу висловлювання. Компоненти семантичної структури поширювача тісно пов’язані із загальною семантикою узуального СВ (у значенні адверба семантизується концепт *відвертість*; пор. *очі* – дзеркало душевної сутності людини), у зв’язку з чим семантика УОСВ є інтенціоналізованою до ‘дуже відверто (прямо) висловитесь, що насправді думаєте (про нього)’. Okazіональне перетворення традиційного СВ умотивовується прагненням автора зобразити нетерпіння та зятятість мовця у своєму проханні.

В українських художніх текстах, на відміну від англійських, зареєстровано приклади okazіональної експансії узуальних СВ кількома адвербами. Автори вдаються до таких перетворень загальнонародних СВ з метою програмування більш відчутних, а, відповідно, і більш творчих змін у

словниковій семантиці СВ (див табл. 2 на с. 63). Часто таке okazіональне перетворення супроводжується додатковими засобами okazіональної експансії і належить до комбінованого способу okazіональної експансії. Так, УОСВ *впірнув увесь з головою, ногами, душею*, вжите в українській синтаксичній конструкції *Його повели, й він впірнув в bagno розпусти, впірнув увесь з головою, ногами, душею* [МО, с. 261], є трансформованим від традиційного *поринати (поринутися, пірнути, заглиблюватися, заглибитися, занурюватися, зануритися) з головою в що* ‘цілком, повністю, безроздільно віддаватися чому-небудь’ [УРРУФТС, с. 132] за допомогою інтерпозиційного обставинного поширювача – ключового у даному випадку слова *увесь* (*увесь займ. означ.* 1. Означає щось як ціле, неподільне, взяте повністю. // Означає цілковите охоплення чим-небудь якоїсь особи, предмета, явища... 3. *при ім. з прийм.* з (зо), на. Утворює сполуки способу дії, що означають повноту, посиленій перебіг дії... [ВТССУМ, с. 124], який інтенціоналізує словникову семантику СВ і неопосередковано стимулює уведення постпозиційних адвербів *ногами* та *душею*. Лексема *ногами* є теж соматизмом, як і лексема *головою* – це частини тіла людини. Проте *голова* є ще й символом інтелекту, розуму [115, с. 40], мисленнєвої діяльності [142], а лексема *ногами* у нашому прикладі вказує на тілесну віддачу героя розпусті. Лексема *душею* є символом переживань, почуттів людини [115, с. 40]. Відтак, роль цих субстантивних компонентів у семантиці УОСВ полягає у вказівці на розумову, тілесну та почуттєву (емоційну) віддачу героя розпусті. Як наслідок, використання компонентів-поширювачів зумовлює одночасно інтенціоналізовану та подвійно екстенціоналізовану семантику аналізованої української okazіональної одиниці – ‘всім еством, цілком, повністю, безроздільно віддався розпусті’ – і слугує чіткому виявленню характеристики персонажа як людини легковажної та надзвичайно бездумної.

В англійських та українських художніх текстах досить рідко фіксуємо ОСВ, що є наслідком об’єктної експансії загальнонародних СВ. Додатки-поширювачі займають *постпозицію* щодо всього СВ. Зареєстровано приклади

екстенціоналізації словникової семантики СВ здебільшого в англійських художніх текстах та інтенціоналізації – в українських (див. табл. 2 на с. 63).

Так, у синтаксичній конструкції з англійського художнього тексту *When Dr Macphail blew out his candle and crawled cautiously under his mosquito curtains, he gave a sigh of relief* [SS, с. 45] okazіональної експансії зазнає загальнонародне СВ *fetch (або give) a sigh, to* ‘зітхнути’ [АУФС, с. 332] (субстантивним компонентом СВ є лексема *sigh* (як іменник **sigh** *n* зітхання [АУС, с. 431]) постпозиційним додатком, вираженим містким іменником *relief* (**relief** *n* 1. comfort [singular] a feeling of comfort when something frightening, worrying, or painful has ended or has not happened [LDCE, с. 1386]; **relief** *n* 1. полегшення, заспокоєння (болю); утішання (в горі); 2. допомога (грошова тощо); 3. зміна, переміна; 4. військ. підмога, підкріплення; зняття облоги... [АУС, с. 431]), з прийменником *of*. Екстенціоналізована семантика АОСВ ‘зітхнув з полегшенням’ уподібнюється до значення словникових СВ *to breathe again, to breathe freely* (або *easily*) ‘свободно вздохнуть, вздохнуть с облегчением’ [НАРС, с. 83] та такого як *breathe freely, to* ‘вільно зітхнути’ [АУФС, с. 162]. У словнику [LDCE, с. 1386] фіксуємо приклад *No one was hurt, and we all breathed a sigh of relief* (проте вербним компонентом є лексема *breathed*, а не лексема *gave*), що демонструє тенденцію входження ОСВ до узусу.

Інтенціоналізація словникової семантики загальномовного СВ *над (понад) усе* ‘дуже сильно; більш за все’ [УРРУФТС, с. 93] представлена об’єктною експансією постпозитивним додатком *житті* з прийменником *в* у реченні *В’їдливішого порівняння не знаходив, бо понад усе в житті ненавидів мотоцикли* [ТВ, с. 194]. Інтенціоналізоване значення АОСВ визначається як ‘надзвичайно сильно; більш за все в житті’.

Об’єктна експансія зумовлює переважно екстенціоналізоване значення СВ в англійських прикладах та інтенціоналізоване – в українських.

Тож, у проаналізованих прикладах АОСВ та УОСВ зафіксовано 3 функціональні позиції детермінантних адвербів-поширювачів щодо СВ:

препозиційна, яка більш характерна для українських художніх текстів, *інтерепозиційна* та *постпозиційна* – для англійських. За *препозиційної* адвербної експансії семантика АОСВ є здебільшого екстенсіоналізованою, УОСВ – інтенсіоналізованою, іноді, як АОСВ, так і УОСВ – зворотно інтенсіоналізованою. Оказіональна експансія СВ *інтерпозиційними* адвербами зумовлює екстенсіоналізацію словникової семантики СВ в англійських прикладах та інтенсіоналізацію – в українських. Якщо за оказіональної експансії СВ *постпозиційними* адвербами інтенсіоналізацію словникового значення реєструємо і в англійських, і в українських прикладах, то екстенсіоналізацію – лише в англійських. Зафіксовано постпозиційну об'єктну експансію СВ в англійських та українських художніх текстах. За детермінантної об'єктної експансії семантика АОСВ є здебільшого екстенсіоналізованою, українських – інтенсіоналізованою.

2.2. Актантний спосіб оказіональної експансії англійських та українських стійких висловлювань

Узуальні СВ у синтаксичних конструкціях з англійських та українських художніх текстів ХХ століття зазнають оказіональної експансії атрибутивами, зазвичай вираженими ад'єктивами та прономіналами.

1. Атрибутивно-ад'єктивна експансія англійських та українських СВ. Як англійські, так і українські узуальні СВ частіше зазнають оказіональної експансії *інтерпозиційними* атрибутивами-ад'єктивами, рідше – *препозиційними*. Зареєстровано приклади оказіональної експансії субстантивних компонентів СВ *одним* та *двома і більше* елементами. У першому випадку словникова семантика англійських та українських СВ здебільшого екстенсіоналізується, у другому – зазнає комбінованих змін (див. табл. 2 на с. 63).

1. Оказіональна експансія субстантивних компонентів *одним* атрибутивом-ад'єктивом.

Оказіональна трансформація загальнонародного СВ *keep silence, to* ‘(уперто) мовчати’ [АУФС, с. 568] у реченні *Strickland, breathing laboriously, kept an angry silence* [MS, с. 125] здійснена за допомогою okazіональної експансії субстантивного компонента *silence* (**silence** *n* 1) німа тиша, мовчання; 2) забуття; відсутність відомостей [АУС, с. 479]) інтерпозиційним атрибутивом, вираженим ад’єктивом *angry* (**angry** *adj* 1 feeling strong emotions which make you want to shout at someone or hurt them because they have behaved in an unfair, cruel, offensive etc way, or because you think that a situation is unfair, unacceptable etc [LDCE, с. 49]; **angry** *adj* 1. сердитий; розгніваний; роздратований (*на когось, чимсь – with, about, at*)... 2. запалений (про рану, виразку і т.ін) [АУС, с. 41]). Семантика цього поширювача є протилежною значенню лексеми *silence* як субстантивного компонента узуального СВ і загальному значенню СВ в цілому. У значенні аналізованого СВ семантизується не лише концепт мовчання, але й додаткове значення – ‘обурливий крик’. Екстенсіоналізована семантика АОСВ ‘(уперто) сердито (роздратовано, розгнівано) змушував себе мовчати’ є результатом деталізації внутрішніх переживань героя – висвітлення його емоцій. Таким перетворенням традиційної семантичної структури СВ виявляється високий рівень авторської майстерності проникнення у світ почуттів персонажа.

У прикладах, дібраних з українських художніх текстів, теж відмічаємо екстенсіоналізовану семантику УОСВ за такої комбінованої okazіональної експансії. Так, у реченні *Він усе скрутить, усе візьме в свої жилаві руки, будь то буряки чи жінка. Така вже його жорстока попівська натура* [МО, с. 175] виявлення психологічної достеменності образу героя є можливим завдяки okazіональній трансформації узуального СВ *взяти (брати) в (свої) руки кого, що* ‘приборкати, підкорити кого-небудь, взяти на себе догляд за ким-небудь і керівництво ким-, чим-небудь’ [СУІ, с. 41] за допомогою okazіональної експансії субстантивного компонента *руки* інтерпозиційним атрибутивом-ад’єктивом *жилаві* (**жилавий**, -а, -е. 1. З випнутими жилами. // З великою кількістю сухожилків (про м’ясо). 2. Міцний, мускулистий. // Міцний,

сукуватий (про дерево). // Цупкий, з жилками (у 3 знач.) (про листя)... [ВТССУМ, с. 367–368]). Екстенціоналізована семантика УОСВ ‘грубо приборкає, підкорить (усе), твердо візьме на себе догляд за (усим) і керівництво (усим)’ містить негативну оцінку відразливій внутрішній сутності героя. При розгляді семантичної структури лексеми *жила* (**жила** 1. Судина, якою тече кров у тілі людини чи тварини... [ВТССУМ, с. 367]; **жила** розм. Скупа, жадібна до грошей людина [ВТССУМ, с. 367]) виявляється мотивація оказіональної трансформації: у значенні УОСВ семантизується не лише концепт **підкорення**, але й концепт **жадібність**. Зокрема, героєві надається така характеристика: він є людиною жадібною, скупю, що підтверджує речення макроконтексту *Така вже його жорстока попівська натура*.

2. Оказіональна експансія субстантивних компонентів *двома і більше* атрибутивами-ад’єктивами. Згідно з проаналізованими прикладами атрибутиви-ад’єктиви поширюють здебільшого один субстантивний компонент як англійських, так і українських СВ, і зумовлюють ускладнені зміни фразеологічної семантики (див табл. 2 на с. 63).

У прикладі з англійського художнього тексту *As they came in she broke into a loud, jeering laugh; and then, when Mrs Davidson involuntarily stopped, she collected the spittle in her mouth and spat... No one could describe the scorn of her expression or the contemptuous hatred she put into her answer. “You men! You filthy, dirty pigs! You’re all the same, all of you. Pigs! Pigs!”* [SS, с. 48] узуальна мовна одиниця *break into a laugh, to* ‘засміятися, розсміятися, зайнятися сміхом’ [АУФС, с. 159] зазнає оказіональної трансформації за допомогою актантної експансії двома виразними інтерпозиційними атрибутивами-ад’єктивами *jeering* (**jeering** *adj* [only before noun] a jeering remark or sound is unkind and shows that you do not respect someone [LDCE, с. 868]) та *loud* (**loud** *adj* 1 making a lot of noise [LDCE, с. 962]; **loud** *adj* 1. гучний, звучний; 2. галасливий, крикливий; 3. кричущий; 4. шумний [АУС, с. 311]), що конкретизують субстантивний компонент *laugh* (**laugh** *n* сміх, регіт [АУС, с. 294]). В АОСВ семантизується концепт **сміх**, що за часів язичництва мав сакральну символіку.

Смерть вважалася благом, божественним перевтіленням, відтак, похорони, як правило, супроводжувалися сміхом (звідси, співвідношення значень ‘сміятись’ та ‘смерть’). Водночас лексеми зі значенням ‘сміятися’ мають етимологічний зв’язок зі словами на позначення ‘жертвоприношення’ (пор. ірл. *tibiu* ‘сміятися’, але стар.-англ. *tiber* ‘жертвоприношення’; стар.-інд. *has-* ‘сміятися’, але стар.-англ. *husl* ‘жертвоприношення’ (**kes-*, **kas-*, **kos-*, **kus-*)). На особливу увагу заслуговує етимологія стар.-англ. *hlahan* ‘сміятись’, але стар.-англ. *hlacerian* ‘зневажати’, стар.-англ. *lac* ‘сакральне дійство’; ‘жертвоприношення’; стар.-англ. *lacan* ‘швидко рухатися’, стар.-в.-нім. *lahan* ‘шкодити’; стар.-англ. *leahtor* ‘вада, зло’ (пор., однак, валл. *llochî, lwach* ‘ласкати, пестити’). Зокрема, стар.-півн. (=стар.-ісл.) *brosa* ‘сміятися’ можна зіставити з англ. *bruise* ‘ранити, калічити’ (звичайна дія, що супроводжує сакральний акт), стар.-півн. *brusi* ‘козел’ (предмет жертвоприношення), стар.-швед. *brusa* ‘einherstürmen’, дат. діал. *brösa sig* ‘sich ein mächtiges Äusseres geben’ [ССМСИЯ, с. 300–301]. Відтак, семантика АОСВ є одночасно інтенціоналізованою (завдяки ад’єктиву *jeering*) та екстенціоналізованою (завдяки ад’єктиву *loud*) і визначається як ‘зайнялася гучним презирливим (глузливим) сміхом’. Реалізується запрограмований ефект сміху як конфлікту індивідуального із суспільним, як відкритого вияву зневажливого ставлення. Саме тут простежується співвідношення значень стар.-англ. *hlahan* ‘сміятись’ і стар.-англ. *lac* ‘жертвоприношення’, адже людина, над якою глузують, є жертвою. У словнику зареєстровано приклад *jeering laughter* [LDCE, с. 868], що свідчить про тенденцію переходу АОСВ до узусу.

В українських художніх текстах теж зафіксовано приклади одночасної екстенціоналізації та інтенціоналізації семантики узуальних СВ, зокрема, поодинокими є приклади одночасної екстенціоналізації та подвійної інтенціоналізації. Так, в аналізованому УОСВ *заливаються ще густішим бузковим рум’янцем* (від узуального *заливатися (залитися, заллятися) рум’янцем (фарбою)* ‘червоніти від збудження, захоплення, сорому і т. ін.’ [УРРУФТС, с. 53]), вжитого у контексті *Софійчині щоки заливаються ще*

густішим бузковим рум'янцем, брови немічно тремтять, і вона одвертається з дитиною [ТВ, с. 228], семантизується концепт **сором**, зважаючи на те, що фразеологічна система вербалізує психологічні стани людини шляхом візуалізації фізіологічних реакцій її організму, зокрема зміною кольору обличчя (укр. *червоніти, бліднути, зеленіти, чорніти*) [115, с. 97]. *Червоний колір (червоніти)* пов'язується з емоційно-експресивними концептами – **гнівом** та **соромом** [115, с. 98]). Дійсно, у фразеологічних словниках зафіксовано приклади СВ, які семантизують концепт **сором** із кольоропозначенням *червоний* (часто образом є зоонім **рак**, що асоціюється з *червоним* кольором): *почервоніти як рак* ‘дуже засоромитися, зніяковіти’ [СУМ, Т. VIII, с. 443], *як [печений (варений)] рак* ‘дуже червоний (перев. від сорому)’ [СФУМ, с. 593] тощо. Тож, семантизація **сорому** в українській культурі відбувається через кольоронім *червоний*. При цьому тлумачення лексеми **рум'янець** (**рум'янець**. 1. Природний рожевий або червонястий колір щік, обличчя. // Жовтий відтінок забарвлення щік, обличчя хворої людини. // Почервоніння обличчя від припливу крові. // Рожевий або червонястий колір щік як результат уживання рум'ян. Палати рум'янцем. 2. *перен.* Рожево-червоне або багряне забарвлення чого-небудь від променів сонця під час його сходу чи заходу. 3. *перен.* Червоний або рожевий бік (боки) плоду, червона пляма на плоді. 4. *тільки мн., розм.* Те саме, що рум'яна. 5. *заст.* Зілля, яким рум'янилися (у 2 знач.) [ВТССУМ, с. 1279]) через атрибутив **бузковим** потребує семантичної реконструкції. Розглядаючи значення лексем **бузковим** та **бузок** (**бузковий** 1. Прикм. до **бузок**. 2. Такого кольору, як квіти бузку; ясно-ліловий [ВТССУМ, с. 100]; **бузок**. 1. Рослина з великими волотями ясно-лілових, фіолетових чи білих дуже запашних квітів. 2. Квіти цієї рослини [ВТССУМ, с. 101]), фіксуємо, що кольорами квітки є не лише *ясно-лілові*, а й *фіолетові* та *білі*, відтак, очевидною є відсутність асоціації цих кольорів із **соромом**. Проте мотивація перетворення СВ простежується при реконструкції символіки кольорів: *фіолетовий сатурніанський* є кольором мучеників і трауру вдів [31, с. 81]. Тому значення УОСВ із семантизацією концепту **сором** (лексема **рум'янець** містить сему ‘червонястий’), маркує і

концепт страждання (своєрідний “траур вдів”) (лексема **бузковим** містить сему ‘фіолетовий’). Інтерпозиційний поширювач *густішим* (**густий** 2. З великим вмістом, великою концентрацією чого-небудь. // Дуже насичений чим-небудь. // Дуже яскравий, соковитого кольору [ВТССУМ, с. 267]) безпосередньо конкретизує компонент *рум’янцем* (інтенціоналізуючи *червонястий* колір) і *бузковим* (інтенціоналізуючи *фіолетовий* колір); інтерпозиційний компонент-поширювач *ще* (*ще, іще, присл...* 5. Уживається при вищ. ст. порівняння прикметників і прислівників із знач. “більше”, “більшою мірою” (ніж хто-, що-небудь, ніж раніше і т. ін.)... [ВТССУМ, с. 1637]) теж виконує функцію інтенціоналізації. Одночасно екстенціоналізована та подвійно інтенціоналізована семантика УОСВ визначається як ‘надзвичайно червоніє від сорому, переживаючи великі муки’. Із ситуаційного контексту зрозуміло, що переживання героїнею мук та трауру, зумовлені її життєвою ситуацією (вона – мати-одиначка), є не менш болючими, ніж переживання вдовами трауру.

У словниках зареєстровано приклади, подібні до вище проаналізованого, що вказують на тенденцію до такого перетворення в українській мові.

Так, у реченні *Лікарка відкриває двері крайньої палати, і Галина відразу пізнає запале, гостроносе, в хворобливих жовтих рум’янях обличчя Григорія* (Стельмах, II, с. 1962, 253) [СУМ, Т. VIII, с. 908] лексема *рум’янець* у семантичній структурі містить компоненти ‘жовтий’ та ‘хворобливий’, і в контекстуальних умовах правильна інтерпретація її значення читачем є безумовною. Проте автор вважає за доцільне інтенціоналізувати семантику лексеми *рум’янець* завдяки атрибутивно-ад’єктивним компонентам *хворобливих* та *жовтих*. Відтак, відмічаємо подвійну інтенціоналізацію значення лексеми шляхом семантизації концепту **хвороба**. У реченні *Далі густий рум’янець сорому* за батька залив йому обличчя (Кир., Вибр., 1960, с. 317) [СУМ, Т. VIII, с. 908] компоненти *густий* та *сорому* теж зумовлюють подвійну інтенціоналізацію семантики лексеми *рум’янець*, що позначає концепт **сором**.

Отже, як англійські, так і українські узуальні СВ частіше зазнають оказіональної експансії *інтерпозиційними* атрибутивами-ад’єктивами, рідше –

препозиційними. Зареєстровано приклади оказіональної експансії субстантивних компонентів СВ *одним* та *двома і більше* елементами. У першому випадку словникова семантика англійських та українських СВ здебільшого екстенсіоналізується, у другому – зазнає комбінованих змін (одночасної екстенсіоналізації та інтенсіоналізації, одночасної екстенсіоналізації та субінтенсіоналізації тощо).

2. **Атрибутивно-прономінальна експансія** англійських та українських СВ. Фіксуємо здебільшого *інтерпозицію*, рідше – *препозицію* атрибутивів-прономіналів за оказіональної експансії як англійських, так і українських узуальних СВ. Зареєстровано *присвійні, неозначені* та *означальні* прономінали-поширювачі і англійських, і українських СВ. При цьому характер змін семантики в АОСВ та УОСВ залежить від лексико-граматичного розряду прономіналів-поширювачів і демонструє спільні тенденції: за оказіональної експансії субстантивних компонентів СВ *присвійними* та *неозначеними* прономіналами семантика АОСВ та УОСВ є екстенсіоналізованою, *означальними* – інтенсіоналізованою.

1) Оказіональна експансія субстантивних компонентів *присвійними* прономіналами.

У синтаксичних конструкціях з англійських та українських художніх текстів *It brought to his mind vague recollections of black magic* [MS, с. 292] та *...і вже вкотре розповідав Федорові Несторовичу подробиці того, як у їхню хату влучила бомба на його очак...* [ТВ, с. 30] субстантивні компоненти *mind* та *очак* традиційних СВ *bring (або call, recall, summon) (one, something) to mind, to* ‘нагадати, пригадати (когось, щось)’ [АУФС, с. 170] та *на очак чийх, у кого* ‘1. так, що видно, помітно і т. ін. кому-небудь, на виду у когось; 2. у присутності когось-небудь, при комусь’ [УРРУФТС, с. 95] поширюються інтерпозиційними атрибутивами-прономіналами *his (his determiner, pron [possessive form of ‘he’]* 1. used to refer to something that belongs to or is connected with a man, boy, or male animal that has already been mentioned. 2. used to refer to something that belongs to or is connected with someone who may be male or female [LDCE, с. 770]; *his pron.*

poss. його; свій, що належить йому [АУС, с. 248]) та *його* (**його**. Уживається в значенні присвійного займенника [СУМ, Т. I, с. 676]). Метою таких оказіональних перетворень є екстенціоналізація узуальної семантики в АОСВ та УОСВ, конкретизація субстантивних компонентів для вказівки на посесивність та реалізацію значення досліджуваних англійських та українських оказіональних одиниць до конкретних ситуацій мікроконтексту. В англійській синтаксичній конструкції узуальне СВ *black magic* ‘чорна магія’ (‘чародійство’ з допомогою ‘нечистої сили’, диявола) [*етим. фр. magie noire*] [АУФС, с. 142] вжите у традиційній формі та значенні.

2) Оказіональна експансія субстантивних компонентів *неозначеними* прономіналами.

В англійському художньому тексті задум письменника додати відтінку невизначеності втілюється в екстенсіоналізованому значенні аналізованого АОСВ *some honest soul* (від узуального *honest soul, a* ‘добряча душа, добряк; добряча, чесна, простодушна людина’ [АУФС, с. 504]) ‘якась добряча душа; якась добряча, простодушна людина’, вжитого у синтаксичній конструкції *Sooner or later he would marry some honest soul in Holland, and I felt sure he would be happy* [MS, с. 191]. Субстантивний компонент *soul* узуальної одиниці *honest soul, a* поширюється неозначеним компонентом – прономіналом *some* (*some determiner* 1. used to mean a person or thing, when you do not know or say exactly which. 2. informal used when you are talking about a person or thing that you do not know, remember, or understand, or when you think it does not matter [LDCE, с. 1576]; *some pron indef.* як прикметник: 1) якийсь, який-небудь... 5) *розм.* чудовий, в повному розумінні слова, вартий (часто *ірон.*) [АУС, с. 492]). Цілком можливим видається простеження мотивації такого перетворення [СЕЛ; NEUUED]. Зокрема, значення ‘дух, душа’ співвідноситься зі значенням ‘доля’: пор. англ. *soul* ‘душа’, але стар.-англ. *sael* ‘доля’ [ССМСИЯ, с. 143]. Ужите в реченні кодифіковане СВ *sooner or later* ‘рано чи пізно, кінець кінцем’ [АУФС, с. 873] вдало комбінується із вище проаналізованою англійською оказіональною

одиницею у контекстуальних умовах, підкреслюючи глибоку впевненість мовця у сказаному.

У реченнях з українського художнього тексту *О, вже його якась лиха година мордує* [ТВ, с. 138] та *Кі вікна, кі короби! – найжачився враз (тоді його саме “мордувала якась лиха година”)* [ТВ, с. 138] семантика УОСВ *якась лиха година* (від узуального *лиха (тяжка) година* ‘тяжкий час; горе, нещастя’ [УРФ, с. 94]; порівняймо *лихо тяжке* ‘надзвичайно тяжке горе’ [УРФ, с. 94]) є також екстенсіоналізованою – ‘невідомо який тяжкий час (горе, нещастя)’. Як і в англійському прикладі, у значенні УОСВ актуалізуються відтінки неясності, непевності, нерозуміння, виключно здогадки мовця за допомогою препозиційного елемента – неозначеного прономінала *якась (якийсь, якась, якесь, займ. неозн.* 1. Невідомо який. // Не такий, як завжди. // Той чи інший, певний. // Хоч який-небудь; незначний. // Те саме, що хтось. 2. Уживається для підкреслення рис, якостей людей, предметів і т. ін., що викликають нерозуміння, незадоволення, здивування. 3. перев. у сполуч. зі сл. *час*. Конкретно, точно не визначений. 4. Який кількісно наближається до чого-небудь; не більший, ніж щось [ВТССУМ, с. 1647]). Аналізоване УОСВ є національно маркованим. Серед етноконцептів В.В. Жайворонок [80] розглядає фразеологізм *лиха година*, вважаючи, що поєднані в ньому компоненти є не просто словами-знаками, а одиницями з етносимволікою. Це пояснюється тим, що *доля* у слов’янській міфології позначає щастя та успіх, натомість *лиха доля (година)* позначає відсутність *долі*. Образ *лихо* фіксуємо і в казках, і в ритуалах гадання. Приклади на позначення концептів *доля/недоля* зафіксовано як у словниках [АУФС; СУІ; СФУМ; УПП; ФНН; ФСУМ; ФССД; PDP], так і в англійських та українських художніх текстах [ЖТ; ЗБЛ; ТР; АМЕ; DM; LCL; LOF; OG; TL; WL]. Додатковим у семантиці аналізованого УОСВ є елемент комічного: ефект сконденсованості відкритого сміху досягається завдяки майстерному втіленню іронічного, глузливого ставлення мовця до героя. Зокрема, лексично місткий елемент контексту *мордувала (мордувати*. Завдавати комусь фізичного болю або моральних страждань; мучити, катувати. //

Не давати спокою; хвилювати, тривожити. // *безос.* [ВТССУМ, с. 690]) досить влучно поєднується із семантикою УОСВ і є зумовленим ситуаційним контекстом. Зафіксовано українські загальнонародні приказки та прислів'я на позначення концепта **лихо** і у словнику М. Номиса [УПП].

В іншому прикладі з українського художнього тексту *Мортхо знайшов, що має чинити, щоб зарадити лиху, а цим знайшов і полегшення для свого розуму, серця і душі, повільно стулив докупи повіки і заснув* [ПК, с. 81] СВ *зарадити лиху* [СФУМ, с. 540] слугує на позначення бажання уникнути неприємності і вживається у традиційній формі та значенні.

3) Оказіональна експансія субстантивних компонентів *означальними* прономіналами.

У реченні *It seems a rotten thing that a man should make such a hash of life* [MS, с. 258] субстантивний компонент **hash** (**hash** *n* 1) страва з січеного м'яса й овочів; 2) *перен.* мішанина [АУС, с. 242]) загальнономовного СВ *make a hash of something, to* 'наплутати, зіпсувати щось, зчинити безладдя' [АУФС, с. 633] поширюється інтерпозиційним означальним прономіналом **such** (**such** *determiner, predeterminer, pron* 3. used to emphasize your description of something or someone... such comes before a(n) [LDCE, с. 1659]). Значення АОСВ є інтенціоналізованим і визначається як 'зовсім зіпсував життя'. Така оказіональна трансформація традиційного СВ експресивізує висловлювання завдяки наголосу на безглуздість поведінки героя. Емоційність висловлювання супроводжується прямим виявом авторської антипатії, яка є наслідком осмислення морально-етичних цінностей при заглибленні у внутрішній світ героя.

Аналогічну тенденцію у перетворенні традиційної семантики СВ завдяки оказіональній експансії субстантивного компонента означальним прономіналом відмічаємо в українському прикладі *Безглуздо було клеїти перед людьми такого дурня! І серце його гризла прикрість, то більше, що від п'яти взятих з дому карбованців йому лишилось тільки два срібняки* [МО, с. 117], у якому загальнонародне СВ *дурня клеїти* 'байдикувати, нічого не робити' [СУІ, с. 105]

(*дурня валяти (клеїти, строїти* і т. ін.) ‘а) прикидаючись, що не розумієш чого-небудь, робити безглузді вчинки, дурниці; б) нічого не робити’ [СУМ, Т. II, с. 437]) трансформується за допомогою okazіональної експансії субстантивного компонента *дурня* (*дурень* 1. *розм.* Розумово обмежена, тупа людина. 2. Назва гри в карти. // Той, кого обіграли в цій грі [ВТССУМ, с. 332]) інтерпозиційним означальним прономіналом *такого* (*такий займ...* 3. *означ.* Указує на високий ступінь вияву певної ознаки, властивості, якості, стану когось, чогось: а) перед прикметниками, виступаючи в значенні, близькому до сл. дуже, великою мірою; б) перед іменниками, виступаючи в знач. великий, сильний і т. ін. [ВТССУМ, с. 1428]; ...4. *означ., розм.* Уживається перев. в окличних реченнях, указуючи на надзвичайність кого-, чого-небудь... [СУМ, Т. X, с. 22]). Поширювач зумовлює інтенціоналізацію семантики загальнонародного СВ до okazіонального ‘прикидаючись, що не розумів чого-небудь, робив надзвичайно безглузді вчинки, дурниці’. Відмічаємо інверсію та дистантне розміщення компонентів УОСВ у контекстному вживанні.

Отже, зміни у традиційній семантиці англійських та українських СВ за актантною атрибутивно-прономінальною експансії є спільними. За okazіональної експансії субстантивних компонентів як англійських, так і українських узуальних СВ присвійними прономіналами семантика АОСВ та УОСВ є екстенціоналізованою (присвійні прономінали виконують роль вказівки на посесивність, реалізують значення АОСВ та УОСВ у мікроконтексті; незмінними залишаються емоційні та експресивні характеристики АОСВ та УОСВ, порівняно з традиційними). На противагу okazіональній експансії субстантивних компонентів присвійними прономіналами, використання неозначених прономіналів-поширювачів субстантивних компонентів англійських та українських СВ сприяє екстенціоналізації традиційної семантики СВ в обох мовах. Okазіональна експансія субстантивних компонентів англійських та українських словникових СВ означальними прономіналами зумовлює інтенціоналізацію традиційної семантики СВ, надає їм виразної емоційності та експресивності в обох мовах.

3. За одночасної атрибутивно-ад'єктивної й атрибутивно-прономінальної експансії англійських та українських СВ поширювачами є *два і більше* атрибутива, виражені ад'єктивами та прономіналами. У переважній більшості прикладів додаткові елементи поширюють *один* субстантивний компонент англійських СВ та *один або два* субстантивних компоненти українських СВ. За такого засобу оказіональної експансії семантика як АОСВ, так і УОСВ є здебільшого одночасно інтенціоналізованою (за допомогою ад'єктивів) та екстенціоналізованою (за допомогою ад'єктивів і прономіналів) або подвійно екстенціоналізованою.

В англійській синтаксичній конструкції *I changed my mind: it was not liquor that had driven him to this obvious desperation* [MS, с. 141] АОСВ *had driven him to this obvious desperation* є трансформованим від узуального *drive (one) to desperation (або distraction), to* ‘довести когось до відчаю, до крайності’ [АУФС, с. 297] унаслідок оказіональної експансії субстантивного компонента *desperation* інтерпозиційними атрибутивом-ад'єктивом *obvious* (**obvious** *adj* 1 easy to notice or understand [LDCE, с. 1132]; **obvious** *adj* очевидний, явний, ясний [АУС, с. 350]) та атрибутивом-прономіналом *this* (**this** *determiner, pron* 1 used to refer to a person, thing, idea etc that has just been mentioned or to something that has just happened [LDCE, с. 1726]; **this** *pron. demonstr.* цей, ця, це [АУС, с. 545]). Слід зазначити, що функцію інтенціоналізації словникового значення СВ до оказіонального ‘довів його до цього очевидного (явного, ясного) відчаю’ виконує саме атрибутив-ад'єктив *obvious*, екстенціоналізації – атрибутив-прономінал *this* (цей компонент-поширювач сприяє пристосуванню семантики англійської оказіональної одиниці ситуації мовлення).

Подібним є і приклад з українського художнього тексту. Так, у реченні *Він відчув помірне задоволення, тримаючи її вперше в руках, подумав, що це річ для нього корисна й цінна, певний козир в його руках, але подумав без великого захоплення, заздалегodi, під час чекання, звикнувши до факту її появи* [МО, с. 161] оказіональна експансія традиційного СВ козири в руках у кого ‘мати певні переваги

в чомусь; речові докази' [СУІ, с. 172] здійснена за допомогою заміни субстантивного компонента *козир* препозиційним атрибутивом-ад'єктивом *певний* (*певний*, -а, -е. 1. Чіткий, твердий (про рухи, кроки і т. ін.). 2. Який відповідає дійсності; правильний, точний, вірогідний. 3. Точно визначений, визначуваний. // Виділений, призначений для чого-небудь. // Дібраний серед аналогічних осіб чи предметів або як частина чогось цілого, спільного... 5. Який заслуговує повного довір'я, на якого можна покластися; вірний. // Незмінний, постійний. // Який з необхідністю впливає з обставин, що склалися; неминучий. 6. Точно не визначений; якийсь. // Деякий, незначний [ВТССУМ, с. 895–896]). Субстантивний компонент *козир* (*козир* 1. У картярській грі – карта тієї масті, що оголошується старшою та б'є будь-яку карту інших мастей. 2. *перен.* Те, що у відповідний момент може дати комусь перевагу в чому-небудь [ВТССУМ, с. 552]) використовується в однині, оскільки йдеться про книгу. Додатковий інтерпозиційний атрибутив-прономінал *його* (*його* – уживається в значенні присвійного займенника [СУМ, Т. I, с. 676]) поширює субстантивний компонент *руках*, виконуючи функцію екстенціоналізації (посесивності, пристосування значення української оказіональної одиниці до умов мікроконтексту). Натомість атрибутивно-ад'єктивний поширювач – лексема *певний* сприяє інтенціоналізації словникової семантики в аналізованій українській оказіональній одиниці до 'має певну вірну перевагу', зумовлює набуття нею більш конкретизованої семантики, порівняно зі словниковою.

Одночасна атрибутивно-ад'єктивна та актантна атрибутивно-прономінальна експансія СВ є більш характерною для українських художніх текстів ХХ століття, порівняно з англійськими, зокрема одночасну оказіональну експансію двох субстантивних компонентів аналізованих одиниць теж фіксуємо переважно в українських прикладах, на відміну від англійських, в яких оказіональної експансії зазнає здебільшого один субстантивний компонент СВ (тобто поширюється двома елементами). У перетворенні словникової семантики узуальних знаків мови роль інтенціоналізації та екстенціоналізації

відводиться саме ад'єктивним поширювачам, екстенціоналізації – прономінальним.

2.3. Комбінований спосіб okazіональної експансії українських стійких висловлювань

Комбінований спосіб okazіональної експансії полягає у поєднанні адвербного та атрибутивного засобів і є характерним лише для українських СВ. Це рідко вживані, проте надзвичайно яскраві приклади okazіонального функціонування СВ в українських художніх текстах. Зміни традиційної семантики українських СВ є ускладненими. Виділено такі засоби комбінованого способу okazіональної експансії українських СВ: 1) детермінантні адвербні та актантні атрибутивно-прономінальні, 2) детермінантні адвербні й актантні атрибутивно-ад'єктивні та 3) детермінантні об'єктні та актантні атрибутивно-нумеральні.

1) Детермінантні адвербні та актантні атрибутивно-прономінальні. За такого способу okazіонального перетворення СВ зафіксовано одночасну інтенціоналізацію та екстенціоналізацію словникової семантики СВ у реченні *На все це єсть певний, усім відомий розпорядок, і не можна ж, зрештою, марно гаяти свій час і час зайнятої людини* [МО, с. 28]. Вихідне СВ *гайнувати (гаяти, марнувати) час* [УРРУФС, с. 41] зазнає комбінованої okazіональної експансії. Автор за необхідне вважає поширити СВ препозиційним детермінантним адвербом *марно* (**марно, марне**. Присл. до **марний**. 1. Який не приносить очікуваних наслідків, не досягає мети; даремний (у 1, 2 знач.). // Який не приносить користі. // Який не справджується. Марна справа. 2. Який не має істотного значення; незначний, пустий. 3. Який не має справжньої цінності; суєтний [ВТССУМ, с. 647]), який є спільнокореневим словом одного з варіантів вербного компонента загальнонародного СВ – *марнувати* (**марнувати, недок., перех.** Даремно, без користі витратити гроші, майно тощо. // Даремно, без користі губити життя, силу тощо. // Гаяти (час) [ВТССУМ, с. 648]). З метою уникнення тавтології письменник відбирає

вербний компонент *гаяти* (**гаяти** 2. Витрачати марно, марнувати (час)... [СУМ, Т. II, с. 17]), семантична структура якого є подібною до інших вербних компонентів. Така оказіональна зміна тонко зумовлює інтенціоналізацію словникової семантики СВ. Оказіональна експансія субстантивного компонента *час* препозиційним атрибутивом-прономіналом *свій* (**свій**, *займ. присв.* 1. Який належить собі, який є у себе. // Стос. до себе. // у знач. ім. Своє, свого, с. Те, що торкається безпосередньо себе, стосується себе. // Власт. собі. // Здійснюваний, виконуваний і т. ін. самою особою, особисто, самотійно. // Який є особистим майном, власністю; власний... [ВТССУМ, с. 1298]) екстенціоналізує семантику СВ (вказує на посесивність, пристосовує значення СВ до мікроконтексту). У словнику [СУМ, Т. II, с. 42] зафіксовано приклад *Поїзда треба було довго ждати і гаяти надаремно час* (Н.-Лев., IV, 1956, с. 110). Відмічаємо, що письменник вдається до подібної до нашої оказіональної експансії загальнонародного СВ з метою інтенціоналізації його семантики. Проте в якості адверба-поширювача автор використовує синонім до слова *марно* – елемент *надаремно* (**надаремно**. Присл. до **надаремний** (1. Який не дає наслідків; марний. // Який не має успіху, не досягає мети; безуспішний. Надаремна спроба. 2. Який не має серйозних причин; непотрібний). // у знач. присудк. сл. Марно, безрезультатно [ВТССУМ, с. 709]). Проаналізоване УОСВ є одним із численних прикладів унікальної майстерності письменників оказіонально трансформувати загальнономвні СВ з метою виявлення потенційних можливостей СВ.

2) Детермінантні адвербні й актантні атрибутивно-ад’єктивні. Одночасну інтенціоналізацію та подвійну екстенціоналізацію словникової семантики СВ демонструє такий приклад: у контексті *Здр-растуйте!* – каже Нюриха, ставши посеред пронівського двору, як окупант, і *швидко обмацуючи чіпкими очима надвірне хазяйство...* [ТВ, с. 217–218] кодифіковане СВ *обмацувати* (**обмацати**) *очима* (*поглядом* і т. ін.) ‘пильно оглядати’ [СУМ, Т. V, с. 535] зазнає оказіональної експансії препозиційним адвербом *швидко* та інтерпозиційним атрибутивом-ад’єктивом *чіпкими*. Компоненти семантичної

структури першого поширювача (**швидко**. Присл. до **швидкий** 1. Який відбувається, здійснюється з великою швидкістю, дуже рухливий; стрімкий. // Здатний до стрімких, інтенсивних рухів, дій (про людину, тварину). // Схильний поспішати з чимсь. // Спритний (про руки). // до чого, перен., розм. Який легко реагує на щось, проймається чимсь... 2. Який відзначається великою частотою рухів, стрімкістю. // Який виконується, здійснюється енергійно, активно, відзначаючись високим темпом. // Поспішний (про мовлення, розмову і т. ін.). // Меткий (про очі, погляд). // перен. В якому виявляється жвавість. // Який активно, інтенсивно діє... 3. Який повинен з'явитися, відбутися, статися через короткий проміжок часу, незабаром; скорий. 4. Який характеризується особливою швидкістю здійснення чогось. // Скороминущий, недовговічний [ВТССУМ, с. 1616]) зумовлюють екстенціоналізоване значення УОСВ, другого (**чіпкий** 1. Здатний, спроможний ухопити, втримати що-небудь, вчепитися за кого-, що-небудь (про руки, лапи, пазурі і т. ін.). // перен., розм. Який прагне захопити, привласнити якнайбільше; загребущий. // Здатний учепитися, ухопитися (про людину)... 2. перен. Який швидко схоплює, помічає навколишнє, добре запам'ятовує, аналізує (про погляд, пам'ять, розум і т. ін.)... [ВТССУМ, с. 1603]) (який конкретизує субстантивний компонент очима – як екстенціоналізоване (подібно до поширювача **швидко**), так і інтенціоналізоване. Відтак семантика УОСВ є одночасно інтенціоналізованою та подвійно екстенціоналізованою – ‘швидко й дуже пильно оглядаючи’. Завдяки такій комбінованій оказіональній експансії окреслюється інтенсивна виражальність висловлювання та високий ступінь його експресивного наповнення.

3) Детермінантні адвербні й актантні атрибутивно-нумеральні. Прикладом з українського художнього тексту є УОСВ, що демонструє оказіональну експансію СВ двома додатками та одним інтерпозиційним атрибутивом. За такої комбінованої оказіональної експансії значення УОСВ вирізняється винятковим експресивним забарвленням, порівняно з вихідним: традиційне СВ *зубами триматися (вчепитися) за що* ‘1. дуже міцно триматися за що; 2. зберігати за собою, докладаючи всіх зусиль’ [УРРУФТС, с. 67]

(*триматися зубами чого, за що* [УРРУФС, с. 188]) у синтаксичній конструкції *...їй попав кінець кінцем посаду інструктора клубної роботи, за яку тримався руками, зубами й обома ногами* [МО, с. 45] okazіонально трансформується до *тримався руками, зубами й обома ногами* завдяки додатковим постпозиційним елементам – додаткам-поширювачам *руками* та *ногами*, які є соматизмами, як і традиційний компонент *зубами*. Поширювач ногами конкретизується атрибутивом – збірним числівником *обома*, що зумовлює додаткову інтенціоналізацію словникової семантики СВ. Зважаючи на це, семантика УОСВ є субінтенціоналізованою і визначається як ‘надзвичайно міцно тримався за; зберігав за собою, докладаючи неймовірних зусиль’.

Отже, зміни семантики УОСВ за *комбінованого* способу okazіональної експансії є ускладненими (одночасна інтенціоналізація та подвійна екстенціоналізація, субінтенціоналізація тощо), на відміну від прикладів *детермінантного* та *актантного* способів (винятки становлять СВ, трансформовані за допомогою комбінованої okazіональної експансії в межах кожного окремого способу).

Висновки до розділу 2

Okazіональна експансія є типом okazіональних трансформацій стійких висловлювань, за якого компонентний склад узуальних стійких висловлювань поповнюється додатковими елементами. Можливість такого типу okazіональних трансформацій стійких висловлювань свідчить про синтаксичні валентнісні можливості стійких висловлювань і є синтаксичним показником їхньої різнооформленості. Це є підтвердженням, що компоненти стійких висловлювань не втратили остаточно свої лексичні значення та актуалізують їх унаслідок сполучення з новими елементами.

При дослідженні текстового функціонування стійких висловлювань важливим є розрізнення їхніх поширювачів та елементів найближчого контексту. На відміну від слів найближчого контексту, поширювачі

конкретизують та деталізують значення стійких висловлювань, увиразнюють їхнє смислове наповнення, передають найтонші відтінки їхньої семантики.

Оказіональна експансія стійких висловлювань зумовлена авторськими інтенціями екстенсіоналізувати, інтенсіоналізувати та зворотно інтенсіоналізувати тощо традиційну семантику цих одиниць.

У процесі зіставлення okazіональних стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ століття було виявлено 2 спільні способи okazіональної експансії (детермінантний та актантний), а також 1 відмінний, характерний лише для українських художніх текстів (комбінований). За детермінантного способу okazіональної експансії поширюються стійкі висловлювання в цілому, за актантного – їхні окремі компоненти. Засобами першого способу є адвербні та об'єктні, тим часом другого – атрибутивні. Комбінований спосіб поєднує адвербні та атрибутивні засоби.

За детермінантного способу okazіональної експансії стійких висловлювань виокремлено 3 функціональні позиції поширювачів: препозиційну, інтерпозиційну та постпозиційну, за актантного – препозиційну та інтерпозиційну. Постпозиційна okazіональна експансія атрибутивами не характерна ані для англійських, ані для українських одиниць, оскільки суперечить синтаксичним особливостям обох мов.

Зіставлення англійських та українських okazіональних стійких висловлювань дозволило визначити спільні засоби їхньої експансії: детермінантні адвербні й об'єктні та актантні атрибутивні.

Англійські та українські okazіональні стійкі висловлювання найчастіше поширюються адвербами та атрибутивами.

Зафіксовано 3 функціональні позиції адвербних поширювачів: препозиційну, яка більш характерна для українських художніх текстів, інтерепозиційну та постпозиційну – для англійських. За okazіональної експансії стійких висловлювань препозиційними адвербами семантика англійських стійких висловлювань є здебільшого екстенсіоналізованою, українських – інтенсіоналізованою. Приклади зворотної інтенсіоналізації семантики є

поодинокими як в англійських, так і в українських художніх текстах. Оказіональна експансія узуальних стійких висловлювань інтерпозиційними адвербами теж зумовлює переважно екстенціоналізацію їхньої словникової семантики в англійських художніх текстах та інтенціоналізацію – в українських. Якщо за оказіональної експансії узуальних стійких висловлювань постпозиційними адвербами інтенціоналізацію словникового значення реєструємо і в англійських, і в українських прикладах, то екстенціоналізацію – лише в англійських. В українських художніх текстах, на відміну від англійських, виявлено приклади оказіональної експансії двома і більше адвербами, у зв'язку з чим спостерігається творче програмування більш відчутних змін у традиційній семантичній структурі стійких висловлювань.

В англійських та українських художніх текстах приклади детермінантної об'єктної експансії стійких висловлювань є поодинокими. Додатки-поширювачі займають постпозицію щодо стійких висловлювань. Зареєстровано приклади екстенціоналізації словникової семантики стійких висловлювань здебільшого в англійських художніх текстах та інтенціоналізації – в українських.

Актантна атрибутивна експансія стійких висловлювань є поширеною в англійських та українських художніх текстах. Атрибутиви виражаються здебільшого ад'єктивами та прономіналами. Як англійські, так і українські стійкі висловлювання частіше поширюються інтерпозиційними атрибутивами, рідше – препозиційними.

За актантної атрибутивно-ад'єктивної експансії субстантивних компонентів англійських та українських стійких висловлювань зареєстровано приклади поширення одним або двома і більше елементами. У першому випадку словникова семантика англійських та українських стійких висловлювань здебільшого екстенціоналізується, у другому – зазнає комбінованих змін (одночасної екстенціоналізації й інтенціоналізації, одночасної екстенціоналізації й субінтенціоналізації тощо).

Актантна атрибутивно-прономінальна експансія має місце в умовах її препозиції та інтерпозиції. Характер змін у традиційній семантиці стійких

висловлювань залежить від лексико-граматичного розряду прономіналів-поширювачів. Зареєстровано присвійні, неозначені та означальні прономінали-поширювачі англійських та українських стійких висловлювань. Оказіональна експансія субстантивних компонентів англійських та українських стійких висловлювань присвійними прономіналами зумовлює екстенціоналізацію словникової семантики стійких висловлювань (проте залишає незмінними емоційні та експресивні характеристики стійких висловлювань), неозначеними – теж екстенціоналізацію, означальними – інтенціоналізацію (надає стійким висловлюванням виразної емоційності та експресивності).

За одночасної актантної атрибутивно-ад'єктивної та атрибутивно-прономінальної експансії стійких висловлювань елементами-поширювачами є одночасно два і більше атрибутива, виражені ад'єктивами та прономіналами. У переважній більшості прикладів додаткові елементи поширюють один субстантивний компонент англійських стійких висловлювань та один або два – українських, зумовлюючи одночасну інтенціоналізацію та екстенціоналізацію або подвійну екстенціоналізацію їхньої семантики.

Комбінований спосіб оказіональної експансії стійких висловлювань, характерний лише для українських художніх текстів, поєднує адвербні та атрибутивні засоби. Зміни словникового значення стійких висловлювань є ускладненими (одночасна інтенціоналізація та подвійна екстенціоналізація, субінтенціоналізація тощо), порівняно зі змінами інших способів оказіональної експансії (винятки становлять приклади комбінованої оказіональної експансії в межах одного способу).

РОЗДІЛ 3

ТИП ОКАЗІОНАЛЬНОЇ СУБСТИТУЦІ КОМПОНЕНТІВ СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Оказіональна субституція (заміна) як один з типів okazіональних трансформацій ФО [63; 200; 237] “полягає в цілеспрямованій заміні одного, кількох або всіх їхніх компонентів функціонально схожими елементами” [32, с. 109]. При okazіональних видозмінах фразеологізмів, на думку науковців [200, с. 149], “помітною стає і смислова, і експресивна перебудова ФО. Замінюючи компоненти, автор ніби дає нове життя відомій, з дещо втраченими художніми характеристиками ФО, робить її об’єктом подвійної виразності... Звичній формулі з пригашеною від частого вживання образністю повертаються її художні достоїнства, експресивна підоснова, до деякої міри окремішність складників”. Автори часто вдаються до субституції компонентів фразеологізмів, що зумовлено тим, що подібні трансформації не виходять за межі закономірного розвитку цих одиниць, здійснюються порівняно легко, оскільки можливих замін існує чимало [186, с. 126].

У сучасній лінгвістиці базовою є думка про те, що okazіональні одиниці не слід різко протиставляти кодифікованим, зважаючи на те, що вони зумовлюються мовною системою, творяться за тими чи іншими моделями, перебувають на різних етапах входження до узусу [109]. Слід враховувати нормативні варіанти СВ (зафіксовані у словниках) з метою уникнення помилок при віднесенні певних СВ до okazіональних, оскільки перебільшення факту індивідуальної фразеотворчості, пише В.М. Мокієнко [138, с. 20], часто призводить до помилкових констатацій історичного характеру і є недооцінкою

варіювання як властивості ФО. Тож, при дослідженні okazіональних фразеологізмів, яким властива субституція їхнього компонентного складу, важливим виступає розрізнення варіантності узуальної – нормативної (мовної), яка фіксується словниками, та okazіональної, яка є фактом мовлення [62; 178]. Під фразеологічними варіантами розуміються “такі лексико-граматичні різновиди ФО, які, маючи спільне загальне значення, допускають синонімічну заміну компонентного складу, видозаміну порядку або граматичних форм” [1, с. 83–84]; лексичні варіанти є типом фразеологічних варіантів, які “допускають заміну одного лексичного компонента фразеологізму іншими” [1, с. 84]. Виходячи з цього, okazіональну субституцію компонентів СВ у художніх текстах розглядаємо як такі заміни, що не зафіксовані у фразеографічних працях. Проте, беремо до уваги їхній тісний зв’язок із традиційними варіантами загальнонародних СВ, оскільки вони “зумовлені однією мовною системою і створюються за однаковими моделями” [237, с. 85]. Субституція компонентів ФО зумовлює появу okazіональних утворень, “які з часом займуть відповідне місце у фразеологічних словниках” [237, с. 101], оскільки на визначеному етапі розвитку мови okazіональна зміна стає нормативною [109].

Okazіональна субституція компонентів фразеологізмів є умотивованою контекстом і здійснюється цілеспрямовано з інтенціями: індивідуалізації персонажів [200, с. 150; 237, с. 101], відсвіження (оживлення) традиційних фразеологічних образів [53, с. 222; 200, с. 150], пристосування ФО до конкретних ситуацій контексту, створення очікуючого ефекту, передачі ставлення автора до зображуваного [53, с. 222], розгортання дії в потрібному плані, увиразнення мовної характеристики, створення колориту гумору або сатири, інтимізації викладу, евфемізації зображуваного [200, с. 150], посилення виразності, актуалізації та оновлення фразеологізмів, конкретизації та деталізації фразеологізмів та висловлювання в цілому, а також відтворення атмосфери описуваного середовища [237, с. 101], увиразнення, досягнення більшої емоційності та експресивності ФО [237, с. 89], зокрема, надання

фразеологізмам більшої семантичної інформативності, що підпорядковується потребам контексту.

При аналізі ФО варто враховувати виявлені критерії заміни традиційних компонентів okazіональними: 1) субститути програмуються семантико-структурними параметрами фразеологізмів; 2) традиційні та okazіональні компоненти часто є словами одного морфологічного класу, проте можливою є і структурно невпорядкована заміна; 3) у фразеологізмах з парною, симетричною організацією (це ФО із структурою складних речень, речень із відокремленими зворотами тощо) зазвичай варіюється друга частина або ж її компоненти [200, с. 149–150].

Виділяють синонімічні [186; 200; 237], антонімічні [107; 186; 200; 237], паронімічні [200], метонімічні [200] заміни компонентів СВ, а також заміни компонентів СВ контекстуальними (ситуативними) синонімами або словами того ж самого семантичного ряду [186; 237] (заміни словами одного тематичного ряду [53; 200], тематично корелюючими з текстом словами [100]). Субститути зазвичай є експресивнішими, ніж замінювані компоненти, що зумовлюється художнім задумом авторів [32; 200; 237].

У процесі зіставлення АОСВ та УОСВ виявлено 3 спільні способи okazіональної субституції: 1) одного компонента СВ, 2) двох і більше компонентів СВ, 3) усіх компонентів СВ.

Субститути та замінювані компоненти СВ виражаються: 1) однією частиною мови (належать до того ж морфологічного класу), 2) різними частинами мови (належать до різних морфологічних класів). Переважна більшість англійських та українських СВ трансформуються шляхом okazіональної субституції одного компонента словами вільного вжитку того ж морфологічного класу (див. табл. 3 на с. 96).

Таблиця 3

Кількісно-якісна характеристика АОСВ та УОСВ у типі оказіональної субституції компонентів СВ (АОСВ – 281 одиниця, УОСВ – 115 одиниць від загальної вибірки по 1500 одиниць у кожній мові)

Способи ОСКСВ	Всього		Засоби ОСКСВ		Зміни семантики СВ														
	А	У	А	У	Е	ІМ	І	ЗІ	А	У	УЗ	Всього							
												О	В						
	281	115	А	У	А	У	А	У	А	У	А	У	О	В					
			О	У	О	У	О	У	О	У	О	У	О	В					
			С	У	С	У	С	У	С	У	С	У	С	В					
			В	У	В	У	В	У	В	У	В	У	В	В					
	281	115			85	21	12	6	26	2	11	7	15	3	21	3	-	-	
					87	23	29	7	9	3	23	5	8	2	18	6	-	-	
					74	15	33	9	-	-	41	6	-	-	-	-	-	-	
	252	68			4	6	3	2	-	-	1	4	-	-	-	-	-	-	
					2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
					-	3	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	
	13	28			13	28	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13	28	
	16	19			9	13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
					7	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16	19

Скорочення: СВ – стійкі висловлювання, АОСВ – англійські оказіональні стійкі висловлювання, УОСВ – українські оказіональні стійкі висловлювання, ОСКСВ – оказіональна субституція компонентів стійких висловлювань, Е – екстенсіоналізація, ІМ – імплікаціоналізація, І – інтенсіоналізація, ЗІ – зворотня інтенсіоналізація, А – антонімізація, УЗ – ускладнені зміни.

3.1. Субституція одного компонента англійських та українських стійких висловлювань

В англійських та українських художніх текстах зареєстровано ОСВ, трансформовані шляхом okazionalnoї субституції переважно одного компонента традиційних СВ словом вільного вжитку того ж морфологічного класу. Okazionalna субституція *субстантивного, вербного, ад'єктивного та прономінального* компонентів узуальних СВ властива і для англійських, і для українських художніх текстів (див. табл. 3 на с. 96).

1) Okazionalna субституція *субстантивного* компонента зумовлює здебільшого імплікаціоналізовану та антонімізовану семантику АОСВ, інтенсіоналізовану та екстенсіоналізовану – УОСВ (див. табл. 3 на с. 96).

Так, імплікаціоналізацію семантики узуального СВ *have plenty of guts, to* ‘бути твердою, рішучою людиною; бути людиною з твердим характером; мати твердий, рішучий характер, бути вольовою людиною’ [АУФС, с. 68] демонструє значення АОСВ *had plenty of determination* ‘був рішучою людиною; мав рішучий характер’, зафіксоване у такій синтаксичній конструкції: “*He looks as if he had plenty of determination,*” *he said* [SS, с. 32]. Субститутом лексично місткого словникового субстантивного компонента СВ *guts* [NEUUED] (*gut n...* 2. *courage guts* [plural] *informal* the courage and determination you need to do something difficult or unpleasant *have the guts (to do sth)* [LDCE, с. 723]; *gut n 4) pl розм.* мужність, сила волі, вдача [АУС, с. 237]; *gut... 2. pl guts / grit, pluck, fortitude, backbone, sand, tenacity, resolution, mettle, spirit, courage* [WCDS, с. 386]) є слово вільного вжитку – саме лексема *determination* (*determination n 1* the quality of trying to do something even when it is difficult [LDCE, с. 427]; *determination n 1*) визначення; встановлення; 2) рішення, вирішення; 3) рішучість; 4) *мед.* прилив (крові) [АУС, с. 149]). Семантика субстантивного компонента *guts* містить семи ‘courage’ (мужність) і ‘determination’ (рішучість). Заміна субстантивного компонента призвела до втрати семи ‘courage’ у словниковому значенні СВ, актуалізуючи сему ‘determination’, що влучно реалізується в умовах ситуаційного контексту.

У контексті *Але в його голосі немає ласки до мене. В ньому я чую зневажливу, як милостиня, поблажливість самовпевненої людини. Я ладен підскочити до них з кулаками, але замість цього хуленько, мов загнана ящірка, дерусь на піч* [ТВ, с. 19] традиційне СВ *мов загнаний звір (вовк)* ‘знесилений, переляканий’ [УРРУФТС, с. 208] зазнає оказіональної субституції субстантивного компонента *звір* контекстуальним синонімом *ящірка*. Словниковий компонент *звір* (1. Дика, зазвичай хижа, тварина. // *тільки одн., у знач. збірн.* 2. *перен.* Про дуже люту, жорстоку людину [ВТССУМ, с. 447]) і субститут *ящірка* (зоол. Невеликий плазун з довгим хвостом, із видовженим тілом, покритим дрібною роговою лускою [ВТССУМ, с. 1650]) перебувають у гіперо-гіпонімічних відношеннях. У фразеологічному словнику як варіант субстантивного компонента подано лексему *вовк* [див. ЕСУМ] (**вовк**. 1. Хижак родини собачих, звичайно сірої масті [ВТССУМ, с. 196]). Образ **вовка** асоціюється з голодом, страхом [ТРС], похмурістю (*як вовк* ‘відлюдкуватий, мовчазний, похмурий’ [ФНН, с. 157]), агресивністю [115]. У семантиці лексем *звір* та *вовк* актуалізується сема ‘хижий’, за якою і варіюються ці традиційні компоненти СВ. Оскільки сема ‘хижий’ не властива для зооніма *ящірка*, то, очевидно, мотивацією оказіональної субституції стало значення атрибутивного компонента *загнаний* (**загананий**. 1. Дієприкм. пас. мин. ч. до *загнати*. // *загнано, безос. присудк. сл.* 2. *у знач. прикм.* Змучений, украй виснажений гонитвою або переслідуванням (про коней, звірів). 3. *у знач. прикм., перен.* Забитий, заляканий [ВТССУМ, с. 385]), що маркує стан знесилення та наляканості і, як правило, приписується хижим (диким) тваринам. Так, символіка СВ твориться за рахунок смислового обігрування традиційних еталонів сили у їхній слабкості. Подібну образність відмічаємо у прикладі з українського художнього тексту, зафіксованого у словнику: *Ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому, але овіяному ще степовим вітром*” (Коцюб., I, 1955, с. 334) [СУМ, Т. III, с. 80] (**тур**. 1. Вимерлий дикий бик. // У народній поезії – символ, утілення велетенської сили й хоробрості. 2. Гірський кавказький козел [ВТССУМ, с. 1486]). У словнику

zareєстровано речення, у яких образ **ящірки** українські письменники розглядають як уособлення таких рис – *вертлявості, прудкості, гнучкості*: *Попеляста ящірка хутко й нечутно вислизнула з-під каменя* (Донч., II, 1956, с. 287) [СУМ, Т. XI, с. 662]); Образно *Козаков поповз між камінням, ледве помітний, сіро-зелений, як степова ящірка* (Гончар, III, 1959, с. 106) [СУМ, Т. XI, с. 662]); *ящурка діал. ящірка: Вся її постать нагадувала ящурку, – тонка, гнучка, з меткими і разом полохливими рухами* (Л. Укр., III, 1952, с. 714) [СУМ, Т. XI, с. 662]); *Узявши за мету далекий синій бір, На ящірці прудкій спиню уважний зір...* (“Спокій серця” Л. Стаффа, с. 110) [186, с. 117]. Семантика УОСВ *мов загнана ящірка* є екстенціоналізованою, оскільки не лише зберігає зв’язок із словниковою семантикою ‘знесилений, переляканий’, але й набуває додаткового значеннєвого відтінку ‘вертлявий, прудкий, гнучкий’, умотивованого тим, що саме відчуття страху зумовлює таку поведінку як реакцію на безвихідний стан наляканості. Особливе навантаження у висловлюванні мають елементи контексту *хутенько дерусь* – дії героя слугують контекстуальному увиразненню значення УОСВ, зокрема є своєрідною непрямою вказівкою на нелюдський внутрішній біль, наляканість, принизливе становище героя.

Використання УОСВ *мов загнана ящірка* автор не вважає достатнім у розкритті контекстуальної ситуації. Внутрішній конфлікт героя відтворюється через вживання у мікроконтексті додаткового УОСВ *підскочити з кулаками*, трансформованого від традиційного СВ *кидатися (кинутися, соватися, сунутися) з кулаками (кулаком) до кого, на кого* ‘намагатися побити кого-небудь’ [СУМ, Т. IV, с. 389] шляхом оказіональної субституції вербного компонента *кидатися* (або одного з його варіантів *кинутися, соватися, сунутися*) (*соватися, недок., розм. 1. Кидатися на кого-небудь; сікатися...* [ВТССУМ, с. 1353]; *сунутися, недок. 1. Іти, рухатися, пересуватися, перев. повільно або через силу. // Наближатися до кого-, чого-небудь; насуватися. // Відходити, відступати від кого-, чого-небудь. // Рухатися великою масою, безперервним потоком. // Змінювати своє положення в просторі. // перен., рідко.*

Повільно минати (про час). 2. Соваючись, наближатися до кого-, чого-небудь; підсуватися... [ВТССУМ, с. 1414]; **кидатися**, *недок.* 1. Швидко йти, бігти, прямувати кудись, до кого-, чого-небудь... на кого – що. Нападати, накидатися... [ВТССУМ, с. 536]) контекстуальним синонімом **підскочити** (**підскочити**, *док...* 2. Швидко підбігати, стрибками наближатися до кого-, чого-небудь... [ВТССУМ, с. 965]), який за лексичним змістом є контекстуально доцільнішим, порівняно з традиційним, і зумовлює посилення інтенсивності дії. Така оказіональна субституція не порушує зв'язку значення УОСВ із традиційним, зокрема, зумовлює інтенціоналізацію словникової семантики до 'швидко підбігти і намагались побити його'. У контекстуальних умовах взаємодія УОСВ **мов загнана ящірка** та **підскочити з кулаками** слугує лаконічному зображенню розгубленості героя, що виявляється у протиставленні його справжніх відчуттів конкретним діям. Трагізм ситуації поглиблюється тим фактором, що гостре переживання персонажем ситуації (засудження власної поведінки, усвідомлення свого приниження) відтворюється через його ж мовлення.

2) Оказіональна субституція *вербного* компонента зумовлює екстенціоналізовану, інтенціоналізовану, антонімізовану семантику АОСВ та УОСВ (див. табл. 3 на с. 96).

Антонімізація словникової семантики є більш характерною для англійських прикладів. Між словниковими компонентами та авторськими субститутами встановлюються контекстуально антонімічні відношення. Так, семантична структура АОСВ **to evade their responsibility** (від узувального СВ **to take** (или **to assume**) **the responsibility** 'взять на себя ответственность' [НАРС, с. 617]), вжитого у контексті *It's terrible the way the men who are in authority seek to evade their responsibility* [SS, с. 34], є антонімізованою до 'уникати своєї відповідальності', у зв'язку з контекстуальними антонімічними відношеннями між вербним компонентом **take** (або **assume**) та словом-субститутом **evade** [див. СЕЛ; NEUUED] (**take** v 1) брати; взяти; 2) захоплювати; оволодівати; завойовувати; 3) ловити; 4) присвоювати (брати без дозволу)... [АУС, с. 532–533]; або **take** /

seize, grasp, clutch, snatch, grab [WCDS, с. 811]; або **assume** v 1) набирати, набувати; приймати, брати на себе; 2) удавати; симулювати; 3) вважати, припускати 4) бути самовпевненим, гордовитим [AUC, с. 53]; **assume** / affect, pretend, simulate, feign, counterfeit, sham [WCDS, с. 70]; **evade** v 2 not to do sth to not do or deal with something that you should do [LDCE, с. 534]; **evade** v обминати; уникати, ухилитися; обходити (закон) [AUC, с. 187]; **evade** / elude, avoid, escape, shun, eschew [WCDS, с. 301]). Метою оказіональної трансформації є індивідуалізація персонажів – на передній план виносяться зображення їхньої відразливої внутрішньої сутності, виражається негативна оцінка, несхвалення, зневага. Елемент контексту *seek* надзвичайно влучно пов'язується із АОСВ, тонко підкреслюючи антонімічність його значення, додаючи сильнішого негативного забарвлення висловлюванню.

Екстенціоналізація семантики узуального СВ **просити (прохати) вибачення (пробачення) у кого** ‘пробачатися перед ким-небудь, перепрошувати когось’ / **просить извинения (прощения) у кого** [УРФ, с. 163] у синтаксичній конструкції *А потім почнуть клянчити пробачення, називати його лапкою, ведмедиком і ще якимись муркотливими словами* [ТВ, с. 19] зумовлена оказіональною субституцією традиційного вербного компонента **просити (прохати) (просити, недок...** 1. Звертатися з проханням до кого-небудь, домагатися чогось; спонукати кого-небудь зробити, виконати щось... [ВТССУМ, с. 1167]; **прохати, недок.** Те саме, що **просити** [ВТССУМ, с. 1178]; **просить, прашивать чего, у кого; кого о чемь, пршать...** прохать, склонять кь исполнению своихъ желаний, молить, уболажать... кучиться, докучать, добиваться вь чемь чьего согласія [ТСЖВС, Т. III, с. 509]; **просити / прохати, проситися, випрохувати, перепрошувати, шапкувати, узивати, кландати, жадати, домагатися, канючити, скиглити, циганити, лебедіти, клопотати, клопотатися** [ССУМ, Т. II, с. 485]) словом вільного вжитку **клянчити**. Ця лексема є калькою з рос. (**просить – просити, прохати** [РУС, с. 459]; у словниках [див. ЕСУМ; НТСУМ; СУМ] лексема **клянчити** не зафіксована) і має негативне забарвлення. Значення УОСВ ‘випрошувати пробачення;

принизливо пробачатися перед (ним), перепрошувати (його)ʼ слугує підкресленню намагання героїні задобритись і має навантаження у розкритті її психологічного образу.

У контексті *Та ось із припсілянських лук прискочив вітерець, приніс насмиканого з копиць духу залежаного сіна, розпанахав тишу і подався шалиною, розбуркуючи сонну птицю* [ТВ, с. 37] екстенціоналізація семантики кодифікованого СВ *сколихнути (сколихувати) тишу* ‘порушувати, переривати тишу’ [СУМ, Т. ІХ, с. 291–292] досягається завдяки оказіональній субституції вербного компонента *сколихнути (сколихувати) (сколихнути, док., перех.* 1. Однокр. до сколихувати 1. // *безос.* Сколихнути тишу. 2. *перен.* Спричинити, викликати хвилювання, обурення, збудити, пожвавити кого-, що-небудь. // Вивести зі спокійного або млявого стану, викликати пожвавлення. 3. *перен.* Збудити, пожвавити, розворушити що-небудь (почуття, думки і т. ін.). Сколихнути душу [ВТССУМ, с. 1334]; також *сколихувати, недок., перех., рідко.* 1. Приводити що-небудь у рух з одного боку в інший або зверху вниз. 2. *перен.* Виводити із спокійного або млявого стану. 3. *перен.* Збуджувати, пожвавлювати, розворушувати що-небудь (думки, почуття і т. ін.) [ВТССУМ, с. 1334]) словом вільного вжитку того ж морфологічного класу *розпанахав (розпанахати, док., перех., розм.* 1. Різким рухом, з силою, рвати на частини, шматки що-небудь; розривати, роздирати... 2. Різким рухом розчиняти, розкривати що-небудь на обидва боки... 3. *перен.* Раптово порушувати (тишу, спокій). // *безос.* [ВТССУМ, с. 1255]). Значення УОСВ визначається як ‘раптово порушив, перервав тишу’. У словнику зафіксовано приклади, подібного до нашого, текстового функціонування ОСВ, що вказують на можливість переходу аналізованого УОСВ до узусу: *За дідовим тином буря дуби вивертає з корінням, грім розпанахує тишу* (Довж., І, 1958, с. 70); // *безос.* *Хвилини очікування булти неймовірно довгі. Раптом гулко розпанахало тишу* (Десняк, Опов., 1951, с. 24) [СУМ, Т. VIII, с. 757]; *Ці слова він і так промовив так тихо, неначе боявся сполохати ту тишу, ту дрімоту засипаючого садка* (Н.-Лев., IV, 1956, с. 90) [СУМ, Т. II, с. 419].

3) Оказіональна субституція *ад'єктивного* компонента. В аналізованих прикладах така okazіональна субституція зумовлює екстенсіоналізовану та інтенсіоналізовану семантику як АОСВ, так і УОСВ. Оказіональна субституція *ад'єктивного* компонента є більш характерною для англійських художніх текстів (див табл. 3 на с. 96).

Авторський підхід до okazіонального перетворення загальнонародної одиниці – СВ *lost sheep, a* ‘заблудла вівця’, людина, що збилася з вірного шляху’ [етимологічно біблійне] [АУФС, с. 625] виявляється у синтаксичній конструкції *He reminded you of a frightened sheep running aimlessly hither and thither* [MS, с. 119] завдяки okazіональній субституції *ад'єктивного* компонента *lost* (*lost adj* втрачений; програний; загублений; загиблий [АУС, с. 310]) словом того ж морфологічного класу *frightened* (*frightened adj* feeling afraid; = scared [LDCE, с. 646]; *frightened adj* наляканий, переляканий [АУС, с. 218]). Зв'язок семантики АОСВ із узуальним СВ не порушується, зокрема, семантика АОСВ доповнюється додатковим значеннєвим відтінком ‘наляканість’, що й зумовлює екстенсіоналізацію традиційної семантики СВ до ‘налякана ‘заблудла вівця’; налякана людина, що збилася з вірного шляху’. АОСВ висвітлює глибоке відчуття автором чуттєво-емоційного стану героя, що доповнюється вжитим у мікроконтексті узуальним СВ *hither and thither* ‘туда и сюда’ [НАРС, с. 342] у комбінації із членами речення *running aimlessly*. Відтак індивідуалізація персонажа здійснена через змалювання його розгубленості, наляканості, збентеження.

В англійській синтаксичній конструкції *Bateman, with a bleeding heart, exulted at the prospect of giving happiness to the two persons he loved best in the world at the cost of his own* [SS, с. 60] загальнонародне СВ *with a heavy (sore) heart* ‘з важким серцем’ [АУФС, с. 1014] зазнає okazіональної субституції *ад'єктивного* компонента *heavy* (або *sore*) (*heavy adj* 1) тяжкий... 6) сумний... [АУС, с. 244]; *sore adj* 1) хворий; болючий; чутливий; запалений... 4) *поетично* тяжкий; болісний [АУС, с. 493]) контекстуальним синонімом *bleeding* (*bleeding adj* що заливається, стікає кров'ю [АУС, с. 75]). Серед компонентів семантичної

структури лексем *heavy* та *sore* спільним є компонент ‘тяжкий’. За цією ознакою і варіюються атрибутивно-ад’єктивні компоненти загальнономовного СВ. Вище виділений компонент є відсутнім у семантичній структурі лексеми-субститути *bleeding*, однак простеження умотивованості оказіональної трансформації видається цілком можливим, оскільки у світовій культурі кров є символом життя, душі, здоров’я, темпераменту [115, с. 168]. У наведеному прикладі він позначає концепт **душевний біль**. Образність АОСВ виявляється і у субстантивному компоненті *heart: серце* традиційно відоме не лише як центр буття, джерело інтуїтивного розуму, але й як скарбниця почуттів [31, с. 45]. Значення АОСВ *with a bleeding heart* є інтенціоналізованим, порівняно з традиційним, і визначається як ‘з серцем, що стікає кров’ю’.

4) Оказіональна субституція *прономінального* компонента. Зареєстровано невелику кількість англійських та українських прикладів такого засобу оказіональної субституції. Зміни в семантиці кодифікованих СВ виявляються переважно в екстенціоналізації значення англійських СВ, інтенціоналізації – українських (див. табл. 3 на с. 96).

Так, узуальне СВ *meet one’s obligations, to* ‘виконувати своє зобов’язання’ [АУФС, с. 664] у контексті *By doing his duty, by hard work, by meeting all the obligations of his state and station* [SS, с. 72] зазнає оказіональної субституції присвійного прономінала (можливого *his pron. poss.* його; свій, що належить йому [АУС, с. 248]) неозначеним прономіналом *all (all pron indef.* 1. як прикметник 1) весь, вся, все, всі; 2) всякий, всілякий [АУС, с. 36]), завдяки чому семантична структура АОСВ є екстенціоналізованою – ‘виконуючи всі зобов’язання’. Елементи контексту *of his state and station* компенсують заміну присвійного займенника, вказуючи на посесивність.

У контексті *Це ти, товаришок, неправильно кажеш. Я свою машину як оці п’ять пальців знаю! Наскрізь!* [ТВ, с. 139] загальнонародне СВ *як свої п’ять пальців (знати)* ‘дуже добре, ґрунтовно’ [СУІ, с. 411] (*знати, як свої п’ять пальців кого* ‘дуже добре знати кого-небудь, розбиратися у чому-небудь’ [СУІ, с. 145]) є оказіонально трансформованим до *як оці п’ять пальців знаю*.

Присвійний прономінал *свої* (**свій**, *займ.*, *присв.* 1. Який належить собі, який є у себе. // Стос. до себе [ВТССУМ, с. 1298]) у контекстуальних умовах замінюється на вказівний *оці* (письменник зупиняє вибір навіть не на вказівному прономіналу *цей* (*займ.*, *вказ.*), а на вказівному прономіналу *оцей* – підсилювальному до *цей* [СУМ, Т. V, с. 828]). Завдяки оказіональній субституції виявляється категоричність, надзвичайна впевненість персонажа у сказаному, семантизується концепт **впевненість**. Значення УОСВ є інтенціоналізованим – ‘надзвичайно добре (грунтовно) знаю, розбираюсь’. У досягненні інтенції нагнітання емоційної напруги висловлювання відіграє заключне речення *Наскрізь!* Образність УОСВ виявляється в тому, що “5, пентакль, являє собою кулю (глобус), матерію і життя, оскільки складається з першого парного і першого непарного чисел: 2+3, тобто самця і самки. Це всі 5 елементів (вогонь, повітря, земля вода та ефір), всі 5 чуттів, всі 5 пальців руки, всі 5 традиційних планет, не враховуючи двох світил, іншими словами, піфагорійська пентограма, яка нагадує про золоті пропорції, які представляють ідеальну людину, і безліч інших стародавньокитайських вираховань, пов’язаних з числом 5” [31, с. 77–78].

В англійських та українських художніх текстах виявлено невелику кількість прикладів оказіональних трансформацій СВ, що полягають в оказіональній субституції компонентів СВ словами, що належать до різних морфологічних класів (див. табл. 3 на с. 96).

Таку оказіональну субституцію спостерігаємо на прикладі АОСВ *proud of his light fingers*, вжитого у реченні *I imagine that a pickpocket, proud of his light fingers, must feel a sort of indignation with the careless woman who leaves in a cab a vanity-bag with all her jewels in it* [MS, с. 90]. Оказіональна субституція вербного компонента *have* (**have** *v* 1 **quality/feature** also **have got** [not in progressive] *especially BrE* used to say what someone or something looks like, what qualities or features they possess etc [LDCE, с. 745]; **have** *v* 1) мати; володіти; містити... [АУС, с. 242]) узуального СВ *have light fingers, to* ‘бути нечистим на руку’ [АУФС, с. 469] атрибутивом-ад’єктивом *proud* зумовлює екстенціоналізацію

традиційного значення СВ до ‘пишається (гордий) тим, що нечистий на руку’, зважаючи на семантичну структуру субститута (**proud** *adj* 1. **pleased** feeling pleased about something that you have done or something that you own, or about someone or something you are involved with or related to... 3. **too high opinion** thinking that you are more important, skilful etc than you really are – used to show disapproval; 4. **great self-respect** having respect for yourself that you are embarrassed to ask for help when you are in a difficult situation... **proud** is a fairly general word used to say that someone is pleased with themselves, pleased with what they have achieved, or pleased with something or someone connected with them such as their school or their family... **Proud** is usually neither approving nor disapproving, although you can say someone is **too proud**, meaning that they will not admit they are wrong or need help... [LDCE, с. 1319]; **proud** *adj* 1) гордий; 2) гордовитий, зарозумілий, пихатий, самовдоволений; 3) ...гордовитий, величний; 4) баский; гарячий [АУС, с. 407]). Оказіональна субституція здійснена з метою індивідуалізації персонажа: викриваючи особисті риси героя, автор виражає зневагу, несхвалення, засудження, дає у такий спосіб негативну характеристику герою й, зокрема, вказує на усвідомлення самим же персонажем власної негідності. У вималюванні образу героя для митця субститут **proud** є більш інформативним за своїм лексичним змістом, порівняно з традиційним компонентом *have*.

У прикладі з українського художнього тексту *Завмерлий, струхлявий domek розплющив раптом свої очі і вийшов із тиші домовини* [МО, с. 240] узуальне СВ *мертва* (*могильна, гробова, смертельна, німа* і т. ін.) *тиша* ‘повна відсутність будь-яких звуків, шуму’ [СУМ, Т. X, с. 135] зазнає оказіональної субституції традиційного атрибутивно-ад’єктивного компонента *мертва* (*могильна, гробова, смертельна, німа*) іменником *домовини*. Окреслимо головні компоненти семантичної структури лексем, що є словниковими варіантами атрибутивно-ад’єктивного компонента узуального СВ та лексеми-субститута: **мертвий**. 1. Такий, у якому припинилося життя; померлий... 3. *перен.* Позбавлений ознак життя. // Порожній, спустілий (про дім,

вулицю тощо)... 4. *перен.* Який не порушується жодним звуком; безмовний... [ВТССУМ, с. 661]; **могильний**. 1. Прикм. до **могила** 1. Яма для поховання померлого // Місце поховання і насип, горбик на ньому. 2. Такий, як у могилі. // Цілковитий, повний (про тишу, спокій і т. ін.). 3. *розм.* Який звучить глухо, невиразно (про голос) [ВТССУМ, с. 683]; **гробовий**. 1. Стос. до гробу (у 1 знач. *розм., рідко*. 1. Те саме, що **могила**). 2. *перен.* Такий, як у гробу. Грובהва тиша [ВТССУМ, с. 262]; **смертельний**. 1. Який призводить до смерті, має своїм наслідком смерть (про рану, хворобу і т. ін.)... 2. Який супроводить смерть. Смертельний стогін. Смертельна тиша [ВТССУМ, с. 1348]; **німий**. 2. *перен.* Мовчазний, тихий; безмовний. // Сповнений тиші, спокою. 3. Який нічого не виражає, не передає [ВТССУМ, с. 788]). Відтак, компоненти ‘померлий’ і ‘смерть’ семантичної структури розглянутих лексем визначаємо як головні, завдяки яким і варіюються атрибутивно-ад’єктивні компоненти узуального СВ. Лексемі-субституту **домовина** теж властивими є два вище вказані компоненти (**домовина**. 1. Місце, де поховано померлого; могила. 2. Те саме, що **труна** [ВТССУМ, с. 317] 1. Спеціально зроблена скриня, у якій ховають покійника; **домовина**. 2. *перен.* Смерть [ВТССУМ, с. 1482]). Тож, оказіональна субституція є умотивованою, оскільки на позначення концепту **тиша** традиційно використовуються атрибутиви, пов’язані з концептом **смерть**. У такий спосіб автор вміло увиразнює образність СВ, інтенціоналізуючи значення в цілому за допомогою використанню субститута – виразного субстантивного компонента **домовина**. У фразеологічних словниках зафіксовано незначну кількість СВ із образом домовина на позначення концепту **смерть**: **до домовини** ‘до смерті’ [ВТССУМ, с. 317], **заганяти в домовину кого** ‘доводити кого-небудь до смерті, прискорювати чию-небудь смерть’ [ВТССУМ, с. 317], **станцювати в домовині** ‘померти’ [ФССД, с. 113]. Додатковим є образ **могила** (здебільшого як символ смерті, мовчання, жорстокості): **загнати в могилу кого** ‘виснажити, довести до смерті’ [СУІ, с. 115], **сходити (зійти) в могилу** ‘вмирати’ [УРФ, с. 197], **зарити в могилу кого** ‘змусити мовчати когонебудь’ [ФССД, с. 210], **і (й) слово в могилу загоне** ‘про дуже жорстоку

людину' [ФНН, с. 62]. Концепт *смерть* представлено і в прислів'ях та приказках, зафіксованих у словнику М. Номиса [УПП]. Вважаємо, що УОСВ *тиша домовини* є на шляху переходу до узусу, оскільки звернення автора до образу *домовина* не є поодиноким. У словнику фіксуємо приклад *Було темно, мов у домовині* (Кач., II, 1958, с. 421) [СУМ, Т. II, с. 364], у якому УОСВ позначає концепт *темрява*.

Тож, за okazіональної субституції першого способу семантика англійських та українських узуальних стійких висловлювань змінюється в плані екстенціоналізації, імплікаціоналізації, інтенціоналізації, зворотньої інтенціоналізації та антонімізації; натомість ускладнені зміни не є властивими для прикладів цього способу okazіональної субституції. Okazіональна субституція субстантивного компонента зумовлює здебільшого імплікаціоналізовану та антонімізовану семантику АОСВ, інтенціоналізовану та екстенціоналізовану – УОСВ, вербного – екстенціоналізовану, інтенціоналізовану, антонімізовану семантику АОСВ та УОСВ, ад'єктивного – екстенціоналізовану та інтенціоналізовану семантику як АОСВ, так і УОСВ, прономінального – екстенціоналізовану семантику АОСВ, інтенціоналізовану – УОСВ.

3.2. Субституція двох і більше компонентів англійських та українських стійких висловлювань

Такий спосіб okazіональної субституції у досліджуваних українських художніх текстах фіксуємо значно частіше, ніж в англійських. Зміни семантики англійських та українських СВ є ускладненими (див табл. 3 на с. 96).

Образ героя у контексті *Можна було б налічити чимало робіт, у яких Свирид Хорошун правив за першу руку, та надто вже багато їх перероблено старим за його вік* [ТВ, с. 192] розкривається через відбір узуального СВ *грати першу скрипку в чому книжне* 'бути найголовнішою, найвпливовішою особою в якій-небудь справі' [СУІ, с. 81] та його контекстуальне перетворення шляхом okazіональної субституції вербного та субстантивного компонентів словами вільного вжитку. УОСВ *правив за першу руку*, як і узуальне *грати першу*

скрипку, виводить на передній план оцінку героя як соціальної одиниці, оцінку його професійних вмінь.

У синтаксичній конструкції *Саме з цієї okazji і починалися Ониськові спогади про своє, хоч і нетривале, зате хмільне щастя бути в селі першою людиною*, з котрою навіть фінагент Білан почав здоровкатись не інакше, як за руку, знімаючи при цьому *форменного картуза з мідною кокардою* [ТВ, с. 87] ОСВ *бути першою людиною* є наслідком okazіональної субституції вербного та субстантивного компонентів *грати* та *скрипку* кодифікованого СВ *грати першу скрипку в чому книжне* ‘бути найголовнішою, найвпливовішою особою в якій-небудь справі’ [СУІ, с. 81] словами вільного вжитку *бути* та *людиною*. На перший погляд, семантична структура УОСВ відтворює благоговіння, прихильність, пошану у ставленні до героя. Проте відмічаємо іронічне ставлення автора до соціального положення героя, підтвердженням чому слугує використане у мікроконтексті СВ *знімати (зняти, здіймати, здійняти) шапку (бриля, капелюха) перед ким* ‘1. вітаючись з ким-небудь, скидати головний убір; 2. (перед ким і без додатка) скидаючи головний убір, виражати свою повагу до кого-небудь, складати шану комусь’ [УРРУФТС, с. 64], яке доповнює значення вище вказаного УОСВ *бути першою людиною*. Okазіональна субституція традиційного субстантивного компонента СВ *шапку (бриля, капелюха)* словом вільного вжитку *картуза* та його okazіональна експансія елементами *форменного, з мідною кокардою* визначають авторське глузливе ставлення, відкрите кепкування.

Творчим є перетворення узуальних СВ *як гриби по дощі* ‘рясно, у дуже великій кількості’ [СУІ, с. 400] (*як гриби по (після) дощу* [з’являються, ростуть і т. п.] [УРРУФС, с. 220]) та *не ликом (не з лика) шитий і не в тім’я битий* ‘про людину, яка має певні здібності, знання, вміє поводитися належним чином і т. ін.’ [УРРУФТС, с. 104] у прикладах *А жаль. Проценти на книжці ростуть, як гриби навколо пенька. Вже до тисячі добирається*” [ТВ, с. 198], *Ми теж, брат, не з тирси зроблені... Хотів шість, а я йому – п’ять* [ТВ, с. 139]. Okазіональна субституція окремих компонентів кодифікованих СВ не вносить

змін до смислового навантаження СВ. УОСВ як *гриби навколо пенька* та *не з тирси зроблені* є наслідком авторського оновлення образів. Вони органічно вписуються у ситуаційний контекст, характеризують мовлення героїв.

3.3. Субституція усіх компонентів англійських та українських стійких висловлювань

До okazionalnoï substituticii усіх компонентів СВ автори як англійських, так і українських художніх текстів звертаються досить рідко. При цьому зміни семантики і англійських, і українських СВ є ускладненими (див. табл. 3 на с. 96).

У прикладі *“It's wonderful,” he said to them one day at supper. “It's a true rebirth”* [SS, с. 43] okazionalna substituticia усіх компонентів вихідного СВ *second birth* ‘відродження’ [АУФС, с. 833] зумовлює утворення АОСВ *a true rebirth*. Ситуаційний контекст умотивовує таку заміну: пафосність висловлювання досягається завдяки okazionalnoï substituticii атрибутивного компонента *second* (**second** *adj* 1) другий; 2) інший; 3) повторний... [АУС, с. 463]) атрибутивом-ад’єктивом *true* (**true** *adj* 1. **not false** based on facts and not imagined or invented... 2. **real** [only before noun] the true nature of something is its real nature, which may be hidden or not known... 4. **proper** [only before noun] having all the qualities which a type of thing or person should have [LDCE, с. 1780]; **true** *adj* 1) вірний, правильний; 2) справжній; 3) вірний, відданий; 4) правдивий, щирий; 5) точний (про копію тощо); 6) законний, справжній [АУС, с. 568]) та субстантивного компонента *birth* (**birth** *n* 2 the time when a baby comes out of its mother's body... 3. [singular] the time when something new starts to exist [LDCE, с. 138–139]; **birth** *n* 1) народження; 2) роди, пологи; 3) походження; початок; джерело [АУС, с. 73]) – більш інформативним словом *rebirth* (**rebirth** *n* 1. [singular] *formal* when an important idea, feeling, or organization becomes strong or popular again... 2. when something or someone becomes alive again after dying: the cycle of birth, death and rebirth [LDCE, с. 1367–1368]). АОСВ набуває екстенціоналізованої семантики завдяки атрибутивному субституту *true*. Водночас, лексема *rebirth* вміщує в собі значення всього СВ, тобто її використання зумовлює виникнення

сміслової тавтології, оскільки також маркує концепт **відродження**. Тож, вживання субстантивного субститута зумовлює інтенціоналізацію словникової семантики СВ. Семантика АОСВ визначається як одночасно інтенціоналізована та екстенціоналізована – ‘справжнє (істинне) відродження’.

Традиційне СВ **скалити зуби** ‘1. посміхатися, осміхатися; сміятися; 2. (з кого, чого, над ким, чим) насміхатися, глузувати’ [УРРУФТС, с. 157] розпізнається у прикладах “Немов знайдемо!” – бадьоро мовив Нюра, **показуючи ясна**, і **захався вдягатись, чого раніше за ним не водилося** [ТВ, с. 221–222] та “І то правда, – **мигнув яснами Нюра...** Дві водки нам, дівчино...” [ТВ, с. 222]. Оказіональна субституція соматизма **зуби** соматизмом **ясна** здійснена з метою оновлення образності СВ, що реалізує авторське глузливе ставлення до героя і відтворює емоційне піднесення персонажа. Використання субститута **показуючи** (граматично перетворене від **показувати**, *недок.* 1. *перех.* Давати можливість бачити, розглядати, роздивлятися кого-, що-небудь. // Виявляти перед кимсь своє вміння рорбити що-небудь... // Робити видним кого-, що-небудь, відкриваючи, освітлюючи і т. ін... [ВТССУМ, с. 1024]) зумовлене заміною субстантивного компонента, оскільки скалити яснами є неможливим, що підтверджує семантична структура лексеми **скалити** (**скалити**, *недок.*, *перех.* 1. Розсуваючи губи, відкривати, показувати зуби (звичайно про тварин). 2. *розм.* Злегка прикривати повікою, повіками (око, очі); трохи примружувати) [ВТССУМ, с. 1326]. Така оказіональна субституція є цілком умотивованою, оскільки, як бачимо, скалити можна виключно зубами, повіками, очима. Помітна в семантиці узуального СВ **скалити зуби** проекція характеристики представників анімального світу на людину стирається в УОСВ. Прослідковується мотивація вживання вербного субститута **мигнув** у другому прикладі: **мигнути**, *док.* Однократно до **мигати**, *недок.* 1. Те саме, що блимати 1. 2. Те саме, що блискати // *безос...* // *чим.* Посилати короткі світлові сигнали. 3. Те саме, що **кліпати** 1. 4. Те саме, що **мелькати** 1 [ВТССУМ, с. 666]; також **блимати**, *недок.* 1. *тільки 3 ос.* Світитися тьмяним нерівним світлом [ВТССУМ, с. 87]; **блискати**, *недок.* 1. *тільки 3 ос.* Раз у раз яскраво блищати, світитися

переливчастим світлом; поблискувати. // Яскраво спалахувати. // *безос.* 2. *чим.* Уривчасто, з перервами світити; блимати (у 2 знач.). Блискати очима. 3. *перен.* Раптово з'являтися [ВТССУМ, с. 87]; **кліпати**, *недок.* 1. Мимоволі швидко опускати та підіймати повіки, вії; моргати (у 1 знач.) [ВТССУМ, с. 546]; **моргати**, *недок.* 1. Мимоволі швидко опускати й піднімати повіки та вії. // Швидко заплющуватися й розплющуватися (про очі) [ВТССУМ, с. 690]; **мелькати**, *недок.* Те саме, що мигтіти 1 [ВТССУМ, с. 658]; також **мигтіти**, *недок.* 1. З'являтися на короткий час і зникати з поля зору. // Створювати враження рябизни в очах; мерехтіти. // Відбиватись на обличчі, в очах (про переживання, почуття) [ВТССУМ, с. 666]. Так, семантика обох УОСВ визначається як подвійно інтенціоналізована завдяки субстантивним та вербним субституатам.

Оказіональна субституція окремих компонентів СВ досить часто зумовлює оказіональну експансію цих компонентів (детальним буде розгляд таких прикладів при аналізі АОСВ та УОСВ у комбінованих типах оказіональних трансформацій). Так, у реченні “*А що, поставили п'ятірку?*” – *питає Прокіп, вишкіряючи порожні десна* [ТВ, с. 35] відмічаємо оказіональну субституцію субстантивного компонента традиційного СВ (*скалити (шкірити, продавати, сушити) зуби* ‘1. посміхатися, осміхатися; сміятися; 2. (з кого, чого, над ким, чим) насміхатися, глузувати’ [УРРУФТС, с. 157], *вишкіряти зуби...* [УРРУФС, с. 172]). Соматизм *зуби* замінюється словом того ж морфологічного класу – соматизмом *десна*. Така оказіональна субституція зумовлює конкретизацію субстантивного компонента атрибутивом-ад’єктивом *порожні*. У такий спосіб автором подається побіжний опис зовнішності героя, а не лише його веселої настрою.

Подібні приклади зафіксовано і в англійських художніх текстах: у контексті *There are more cafes in Paris than one, at which to trifle away an idle hour* [MS, с. 162] семантика традиційного СВ *trifle away time* (або *one's time*), *to* ‘марно, недоцільно витратити час, марнувати, втрачати час, не робити нічого, байдики бити’ [АУФС, с. 512] зазнає змін завдяки оказіональній субституції

субстантивного компонента *time* (**time** *n* 1. **minutes/hours** etc the thing that is measured in minutes, hours, days, years etc using clocks... 5. **period of time** a period of time during which something happens or someone does something 6. available time an amount of time that is available for you to do something [LDCE, с. 1738–1741]; **time** *n* 1) час... [АУС, с. 550]) словом вільного вжитку – контекстуальним синонімом *hour* (**hour** *n* 1. **60 minutes**...a unit for measuring time. There are 60 minutes in one hour, and 24 hours in one day... 5. **long time** [usually plural] *informal* a long time or a time that seems long [LDCE, с. 790–791]; також **hour** *n* 1) година; 2) певний час [АУС, с. 252]). Розгляд семантики замінюваного компонента та слова-субститута вказує на те, що завдяки оказіональній субституції письменник послаблює негативне забарвлення всього висловлювання. Окрім того, уведення автором до компонентного складу СВ інтерпозиційного атрибутива-ад'єктива *idle* (**idle** *adj* 1. **not working** or producing anything; 2. **not serious**, or not done with any definite intention; 3. **lazy**... [LDCE, с. 806]; **idle** *adj* 1) лінивий; бездіяльний; 2) дозвільний; незайнятий, вільний; 3) марний, даремний; 4) безгрунтовний [АУС, с. 256]), який поширює субстантивний компонент, сприяє наближенню значення АОСВ 'згайнувати вільну годинку' до семантики узуального *take one's pleasure, to* *заст.* 'дістати насолоду, приємно провести час' [АУФС, с. 919], надаючи всьому висловлюванню позитивного звучання.

Висновки до розділу 3

Оказіональна субституція як один з типів оказіональних трансформацій стійких висловлювань полягає у цілеспрямованій заміні одного, двох і більше або усіх їхніх компонентів функціонально подібними елементами. За оказіональної субституції компонентів стійких висловлювань трансформується як смислова, так і експресивна складова стійких висловлювань. Такий тип оказіональних трансформацій є умотивованим мікроконтекстом, макроконтекстом і ситуаційним контекстом, зокрема використовується письменниками з метою оновлення стереотипних образів стійких

висловлювань, розширюючи їхні конотативні можливості у визначеному контексті.

Слова-субститути програмуються семантико-структурними параметрами стійких висловлювань. Замінювані компоненти та компоненти-субститути належать як до одного, так і до різних морфологічних класів. Традиційні компоненти стійких висловлювань замінюються словами вільного вжитку, які зазвичай є синонімами, антонімами, контекстуальними синонімами й контекстуальними антонімами. Здебільшого субститути є більш експресивними та лексично місткими, ніж традиційні компоненти, що підпорядковане художньому задуму авторів. Самі ж оказіональні стійкі висловлювання наділені більшою експресивністю та емоційністю, порівняно з узуальними.

В англійських та українських художніх текстах зареєстровано оказіональні стійкі висловлювання, трансформовані шляхом трьох способів оказіональної субституції: 1) одного компонента стійких висловлювань, 2) двох і більше компонентів стійких висловлювань, 3) усіх компонентів стійких висловлювань.

Оказіональна субституція субстантивного, вербного, ад'єктивного та прономінального компонентів узуальних стійких висловлювань властива як для англійських, так і для українських художніх текстів. Переважна більшість англійських та українських оказіональних стійких висловлювань є трансформованими шляхом оказіональної субституції одного компонента узуальних стійких висловлювань словом вільного вжитку того ж морфологічного класу. Оказіональна субституція субстантивного компонента зумовлює здебільшого імплікаціоналізовану та антонімізовану семантику англійських оказіональних стійких висловлювань, інтенсіоналізовану та екстенсіоналізовану – українських, вербного – екстенсіоналізовану, інтенсіоналізовану, антонімізовану семантику англійських та українських оказіональних стійких висловлювань, ад'єктивного – екстенсіоналізовану та інтенсіоналізовану семантику як англійських оказіональних стійких висловлювань, так і українських, прономінального – екстенсіоналізовану

семантику англійських okazіональних стійких висловлювань та інтенсіоналізовану – українських. Приклади okazіональної субституції прономінального компонента є однаково поодинокими і в англійських, і в українських художніх текстах.

Okazіональна субституція компонентів стійких висловлювань словами вільного вжитку іншого морфологічного класу є рідше вживаною. Значення англійських okazіональних стійких висловлювань є екстенсіоналізованим, українських – інтенсіоналізованим.

Okazіональну субституцію двох (кількох) компонентів стійких висловлювань та всіх компонентів стійких висловлювань в українських художніх текстах фіксуємо рідко, ще рідше – в англійських. Зміни семантики англійських та українських стійких висловлювань за таких способів okazіональної субституції є ускладненими.

РОЗДІЛ 4

**ТИПИ ОКАЗІОНАЛЬНОЇ КОНТАМІНАЦІЇ, АЛЮЗІЇ
ТА ЕЛПТИЧНОСТІ СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ
В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ
ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ХХ СТОЛІТТЯ**

4.1. Тип okazіональної контамінації англійських та українських стійких висловлювань

У лінгвістичних працях [48; 64; 200] наявні різні погляди на сутність okazіональної контамінації як типу трансформацій фразеологізмів.

Контамінацію (від лат. *contaminatio* – схрещування, змішування) описують [6, с. 193; 20, с. 104] як об'єднання семантично схожих ФО, внаслідок чого їхня семантика змінюється, або ж утворюються нові одиниці з тим же або подібним значенням. Протилежним є погляд науковців [32; 186; 200; 237], які вказують, що в результаті контамінації лише виникають okazіональні мовленнєві одиниці, проте не утворюються нові ФО. При цьому близькість семантики схрещуваних фразеологізмів не вважається головною умовою контамінації [186, с. 143]. Положення [32, с. 139], що “схрещування фразеологізмів здійснюється на основі семантичної близькості, за формальною схожістю, а також і без будь-якої близькості” є досить поширеним. Відтак, суть контамінації полягає у поєднанні двох або кількох стійких сполук слів як на основі значеннєвої, граматичної та функціональної спільності, так і без будь-якої спільності. Таке злиття зумовлює утворення okazіональних виразів із перетвореною семантикою [101, с. 15]. Ми приєднуємося до цієї думки і не вважаємо подібність семантики та структури схрещуваних СВ обов'язковою умовою контамінації.

Досить проблемним є питання можливості контамінації як поєднання загальномовних фразеологізмів без редукції їхнього компонентного складу. Так, А.П. Супрун [186, с. 143] редукцію компонентного складу (одного чи кількох компонентів) хоча б одного із схрещуваних ФО розглядає як обов'язковий показник контамінації. Цю думку вважаємо не обґрунтованою і притримуємось протилежного погляду інших дослідників [48; 237], які не виділяють цю умову в якості головної: “Це суперечить тенденціям розвитку фразеологічного фонду, адже деякі нормативні й зафіксовані в словниках одиниці виникли без будь-яких кількісних змін у компонентних структурах їхніх вихідних фразеологізмів” [101, с. 14]. Так, українське прислів'я *Їв би очима, та душа не приймає* утворилося внаслідок поєднання різних за семантикою власне фразеологізмів *їсти очима* та *душа не приймає*. Інший приклад: *Собака на сні: і сам не дам, і комусь не дам* складається з одиниць [як] *собака (пес) на сні* та *І сам не дам, і другому не дам* [101, с. 14].

Щодо визначення типів контамінації фразеологізмів також немає єдності. Виділяють такі типи цієї оказіональної трансформації: 1) контамінація ФО з однаковою структурою та семантикою; 2) контамінація ФО, які мають різну структуру та семантику; 3) контамінація фразеологізмів з однаковою структурою та різною семантикою; 4) контамінація першої частини однієї ФО та цілісної структури іншої ФО з однаковою структурою та семантикою; 5) контамінація цілісної структури однієї ФО та компонентів іншої ФО, які використовуються для її поширення [186, с. 143–147]; за семантичною характеристикою: 1) контамінація ФО на основі семантичної близькості та 2) контамінація різних за значенням ФО; за структурною характеристикою: 1) контамінація ФО при повному збереженні їхніх компонентів та 2) контамінація ФО на основі опущення їхніх окремих компонентів [237, с. 125]. П'ять механізмів використання контамінації визначила М. Гавриш [48] при дослідженні явища контамінації на матеріалі німецької мови: 1) заміна (субституція) – механізм, який ґрунтується на заміщенні компонентом (-ами) чи дериваційною ФО в цілісності її складу компонента (-ів) іншої ФО, 2) примикання, під впливом якого компонент (-и) чи

одна вихідна ФО приєднуються до початку чи кінця іншої ФО, 3) вклинювання, яке вказує на те, що компонент чи одна дериваційна ФО входить всередину компонентного складу іншої ФО, 4) об'єднання однорідних компонентів, яке характеризує сполучення в одній формі компонентів вихідних ФО, що виконують ідентичні синтаксичні функції, 5) скорочення – механізму, результатом якого є редукція окремих компонентів вихідних ФО.

Слід звернути увагу на обов'язкове врахування конкретних текстуальних умов вживання фразеологізмів при обґрунтуванні формальної єдності та семантичної цілісності контамінованих ФО [48]. Науковці [200, с. 152–153] стверджують: “Контаміноване утворення варто розглядати в конкретній мовленнєвій ситуації, оскільки воно не має деяких визначальних рис ФО (стійкість складу і структури, відтворюваність), хоча й зберігає відносну стабільність семантики (правда, складену) та експресивність. Залишаючись переважно як стилістичний прийом, заснований на особливого виду суміщенні декількох ФО у мікроконтексті, часто (але не обов'язково) породжуючи каламбур (звідси й щедре використання в гумористично-сатиричних жанрах), контамінація дає уявлення не тільки про семантико-структурні параметри усталених ФО, але й окреслює напрями еволюційних процесів у фразеології”.

Враховуючи думки вчених, під оказіональною контамінацією розуміємо один із типів оказіональних трансформацій СВ, який полягає у поєднанні двох і більше узуальних одиниць як на основі семантичної та структурної подібності, так і без будь-якої подібності; натомість оказіональні одиниці поєднують семантичне значення та структуру вихідних схрещуваних СВ.

Аналізовані АОСВ та УОСВ класифікуємо за критеріями подібності структури та семантики схрещуваних СВ, редукції їхнього компонентного складу та наявності спільних компонентів. Виявлено 2 спільні способи оказіональної контамінації: 1) семантично близьких СВ та 2) семантично різних СВ (див. табл. 4.1 на с. 119).

Таблиця 4

Кількісно-якісна характеристика АОСВ та УОСВ у типі оказіональної контамінації СВ
(АОСВ – 172 одиниці, УОСВ – 83 одиниці від загальної вибірки по 1500 одиниць у кожній мові)

Способи ОКСВ	Всього				Засоби ОКСВ	Всього				Зміни семантики СВ							
	А	У	О	В		А	У	О	В	А	У	О	В	І	ІІ	ІІІ	УЗ
ОК семантично близьких СВ	172	83				95	31			10	15						
					з редуkcією компонентного складу схрещуваних СВ	4	7			3	4						
ОК семантично різних СВ	73	45			без редуkcії компонентного складу схрещуваних СВ	33	29			16	15						
					з редуkcією компонентного складу схрещуваних СВ	40	16			19	9						

Скорочення: СВ – стійкі висловлювання, АОСВ – англійські оказіональні стійкі висловлювання, УОСВ – українські оказіональні стійкі висловлювання, ОКСВ – оказіональна контамінація стійких висловлювань, Е – екстенціоналізація, І – інтенціоналізація, ІІ – подвійна інтенціоналізація, ІІІ – ускладнені зміни.

4.1.1. Контамінація семантично близьких англійських та українських стійких висловлювань. В англійських художніх текстах зареєстровано більше прикладів okazionalnoї контамінації семантично близьких кодифікованих СВ, порівняно з українськими. Цей спосіб okazionalnoї контамінації здійснюється здебільшого з редуцією компонентного складу схрещуваних англійських та українських СВ. Приклади okazionalnoї контамінації узуальних СВ без редуції їхнього компонентного складу є поодинокими і зареєстровано переважно в українських художніх текстах. Загальнонародні англійські та українські СВ контамінуються як на основі спільності компонента (-ів) (такі приклади є частотнішими в англійських художніх текстах), так і без. Зафіксовано переважно інтенціоналізовану семантику АОСВ, екстенціоналізовану та подвійно інтенціоналізовану – УОСВ (див. табл. 4.1 на с. 119).

Так, структурно різнопланові загальномовні СВ *blush like a rose, to* ‘зачервонітися, зашарітися, як маків цвіт’ [АУФС, с. 151] та *to turn scarlet* ‘густо покраснеть’ [НАРС, с. 644] контамінуються на основі близькості семантики з редуцією окремих компонентів як першого, так і другого СВ у контексті *He blushed scarlet, for it struck him that Jackson was making a fool of him, and then because he felt absurd – and knew there was no reason why he should – he grew angry* [SS, с. 69–70]. Незважаючи на широкий вибір словникових СВ на позначення фізіологічної реакції **почервоніння** (окрім вище вказаних узуальних СВ у словнику зафіксовано й такі: *turn red in the face, to* ‘почервоніти’ [АУФС, с. 973], *to turn red* ‘почервоніти’ [АУС, с. 571], *blush like a young girl* (або *like a girl*), *to* ‘почервоніти, як (молода) дівчина; зашарітися, як маків цвіт’ [АУФС, с. 151], *blush to the roots of one’s hair, to* ‘почервоніти по саме волосся, по вуха; дуже почервоніти’ [АУФС, с. 151]) автор виявляє творчий підхід, віддаючи перевагу саме АОСВ *blushed scarlet*. Ця okazionalna трансформація є цілком умотивованою, оскільки обидві лексеми аналізованої одиниці *blush* (**blush** *v* червоніти [АУС, с. 77]) та *scarlet* (**scarlet** *adj* яскраво-червоний [АУС, с. 457]), вжиті у комбінації, одночасно позначають *червоний*

колір та *яскраво-червоний* відтінок на противагу комбінації лексем в узуальних одиницях: так, в узуальному СВ *to turn red* ‘почервоніти’ [АУС, с. 571] лише традиційний атрибутивний компонент – слово *red* (*red. adj* 1) червоний; багровий... 2) рудий; 3) рум’яний; 4) кривавий; кровопролитний... 2. *n* червоний колір... [АУС, с. 427]) містить у семантичній структурі *червоний* колір, а лексема *turn* (*turn v...* 15) робитися, ставати... [АУС, с. 571] – ні. Відтак, значення АОСВ є інтенціоналізованим до ‘дуже почервоніти’. Почервоніння як фізіологічна реакція виявляється у процесі семантизації концепту **ГНІВ** у значенні АОСВ, як і в узуальному СВ *red with anger* ‘почервонілий від гніву’ [АУС, с. 427]. Уведення до контексту граматично зміненого СВ *make a fool (of one), to* ‘підманути, обдурити когось, поглузувати з когось’ [АУФС, с. 632] зумовлене прагненням лаконічної вказівки на причину гніву, що є реакцією на обман. В іншому прикладі з англійського художнього тексту *Instantly his face turned scarlet and the water ran out of his eyes* [OG, с. 8] узуальне СВ *to turn scarlet* ‘густо покраснеть’ [НАРС, с. 644] зазнає лише граматичного перетворення. При цьому семантика загальномовної одиниці не зазнає таких перетворень, порівняно із вище проаналізованим прикладом.

Натомість стан **почервоніння** може свідчити і про ситуацію позначення **сором’язливості** людини, як це простежується в УОСВ *згораючи в рум’янях* (від узуальних семантично близьких СВ *залитися (залитися, заллятися) рум’янцем (фарбою)* ‘червоніти від збудження, захоплення, сорому і т. ін.’ [УРРУФТС, с. 53] (*зайтися (залитися) рум’янцем* ‘почервоніти від хвилювання, сорому, збудження і т. ін.’ [СФУМ, с. 243]) та *згоряти (згорати, згоріти) від (з) сорому* ‘дуже засоромлюючись, червоніти’ [СУМ, Т. III, с. 521] (*згоряти (згорати)/згоріти (спопеліти) від (з) сорому* ‘дуже бентежитися, ніяковіти, червоніти’ [СФУМ, с. 261]), вжитого у контексті *Вона ледь доторкнулася губами його щоки, і згораючи в рум’янях, сказала, що після відпустки, в неділю, себто сьогодні, їхатиме назад* [ТВ, с. 205]. Відібраний вербний компонент *згорати* для УОСВ є інформативнішим, порівняно зі словниковим *залитися (залитися, заллятися)*. Окрім того, використання

субстантивного компонента *рум'янець* у множині зображає найвищий ступінь зніяковілості, природньої сором'язливості. Семантика УОСВ є подвійно інтенціоналізованою – ‘надзвичайно засоромлюючись, червоніти’.

Приклади оказіональної контамінації семантично близьких узуальних СВ на основі спільності компонента (-ів) фіксуємо здебільшого в англійських художніх текстах. Якщо за оказіональної контамінації семантично близьких СВ на основі спільного компонента (-ів), англійські письменники частіше вдаються до “чистої” оказіональної контамінації СВ, то українські – до ускладненої (оказіональна контамінація супроводжується іншими типами оказіональних трансформацій). “Чиста” оказіональна контамінація семантично близьких узуальних СВ на основі спільності компонента (-ів), як правило, не зумовлює комбіновані зміни в семантиці англійських та українських одиниць.

У прикладі *А шрапнелі кругом – як джмелі гудуть. Хто ж піде на вірну смерть? А я пішов. Викресав швиденько вогню і теж на бруствер: пожалуста, ваше благородіє!* [ТВ, с. 110] завдяки оказіональній контамінації двох структурно різних кодифікованих СВ *іти (ніти) на смерть (іти назустріч смерті)* ‘не боячись загинути, іти на самовідданий учинок заради кого-, чого-небудь, бути готовим померти за когось, щось’ [СУМ, Т. ІХ, с. 401] та *вірна смерть* – те саме, що *видима смерть* [СУМ, Т. ІХ, с. 401] ‘неминуча, очевидна загибель, яку видно наперед’ [СУМ, Т. І, с. 386] (*неминуча (вірна, нехибна) загибель (згуба, смерть)*) [УРРУФС, с. 123]) на основі їхньої семантичної близькості та спільного субстантивного компонента *смерть* твориться УОСВ із значенням ‘не боячись неминучої (очевидної) загибелі, піде на самовідданий учинок і буде готовим померти’. За такого оказіонального перетворення узуальне СВ *вірна смерть* розширює семантику узуального СВ *іти (ніти) на смерть (іти назустріч смерті)*, зумовлюючи екстенціоналізоване значення аналізованої одиниці.

Поодинокими (зарєєстрованими переважно в українських художніх текстах) є приклади оказіональної контамінації семантично близьких СВ без редукції їхнього компонентного складу. Семантика АОСВ та УОСВ є

інтенціоналізованою або ж екстенціоналізованою. Так, у реченні *Я з усієї сили зціплюю зуби, щоб не труситись, а їй кажу...* [ТВ, с. 13] близькі за семантикою та структурно різнопланові кодифіковані СВ *зуби зціплювати (зціпити, стиснути, стискувати, стинати, стяти)* [УРРУФС, с. 82] (*зціпивши (стиснувши) зуби* ‘виявляючи велику витримку, стійкість, напруживши всі сили’ [УРРУФТС, с. 67]) та з *усієї (зо всієї) сили* ‘з максимальним напруженням, інтенсивністю’ [УРРУФТС, с. 67] схрещуються без редукції їхнього компонентного складу, утворюючи УОСВ з *усієї сили зціплюю зуби* з інтенціоналізованим значенням ‘з максимальним напруженням, інтенсивністю виявляю велику витримку, стійкість, напружую всі сил’.

Так, при першому способі okazіональної контамінації зафіксовано переважно інтенціоналізовану семантику АОСВ, екстенціоналізовану та подвійно інтенціоналізовану – УОСВ.

4.1.2. Контамінація семантично різних англійських та українських стійких висловлювань. Такий спосіб okazіональної контамінації кодифікованих СВ зареєстровано і в англійських, і в українських художніх текстах. На відміну від okazіональної контамінації семантично близьких узуальних СВ, схрещування кодифікованих СВ, відмінних за семантикою, здійснюється однаково часто як з редукцією їхнього компонентного складу (одного, двох і більше СВ), так і при повному збереженні компонентів узуальних одиниць в англійських прикладах. Натомість українські СВ за такого способу okazіональної контамінації, як правило, зазнають редукції їхнього компонентного складу. Приклади okazіональної контамінації семантично різних кодифікованих СВ на основі спільного компонента (-ів) не зафіксовано ані в англійських, ані в українських художніх текстах. Якщо для англійських СВ однаковою мірою характерною є як інтенціоналізація, так і екстенціоналізація, то для українських – переважно екстенціоналізація (див. табл. 4.1 на с. 119) .

Так, в англійській синтаксичній конструкції *He was **nothing but skin and bone*** [MS, с. 136] okazіональна контамінація двох структурно різнопланових вихідних СВ ***nothing but*** ‘нічого іншого, крім, ніщо інше, як, просто, тільки, лише’ [АУФС, с. 694] та ***skin and bone*** (або ***bones***) ‘дуже схудла людина, шкіра та кістки, сама снасть’ [АУФС, с. 60] здійснюється без редукції їхнього компонентного складу і сприяє інтенціоналізованій семантиці АОСВ ***nothing but skin and bone*** до ‘ніщо інше, як шкіра і кістки’, оскільки СВ ***nothing but*** увиразнює семантику СВ ***skin and bone***. Мотивація okazіональної трансформації простежується при розгляді лексеми ***bone*** ‘кістка’ (стар. англ. *bān*) – кістка вважалася вмістилищем душі, натомість душа ідентифікувалася з вогнем [127, с. 77]. Відтак, завдяки okazіональному перетворенню підкреслюється ‘безтілість (надмірна худорлявість)’. Така okazіональна трансформація сприяє посиленню виразності висловлювання в цілому.

Подібною є okazіональна контамінація і в такому англійському прикладі: у реченні *We **worked without ceasing, day and night**, and we seemed to make no progress* [SS, с. 20] АОСВ ***worked without ceasing, day and night***, утворене схрещуванням узуальних одиниць ***to work without cease*** ‘працювати невинно, не складаючи рук’ [АУС, с. 104] та ***day and night*** ‘день і ніч, цілу добу’ [АУФС, с. 265], слугує інтенції винятково виразного зображення тяжкої праці. Завдяки okazіональній контамінації семантика АОСВ ‘працювали невинно, не складаючи рук, день і ніч (цілу добу)’ наближається до значення узуальних СВ ***work double tides, to*** ‘дуже багато або напружено працювати, працювати день і ніч’ [АУФС, с. 1025], ***work around the clock, to*** (тж. ***to work round the clock; to work the clock around***) ‘працювати протягом 12 або 24 годин без перерви’ [АУФС, с. 1025]; це зумовлено тим, що узуальне СВ ***day and night*** увиразнює семантику теж узуального СВ ***to work without cease*** (*cease* 1. *v* 1) переставати; припиняти (ся); 2) зупиняти, припиняти (часто з герундієм); 2. *n*: ***without cease*** безперестанку, невинно, безупинно [АУС, с. 104]). Використання у мікроконтексті узуального СВ ***make progress, to*** ‘робити успіхи, успішно просуватися вперед’ [АУФС, с. 649] (яке при текстовому функціонуванні

набуває антонімічного значення завдяки інтерпозиційному елементу-поширювачу *no*) продиктоване інтенцією доповнити значення вище описаного АОСВ *worked without ceasing, day and night*, в результаті чого на перший план виходить виразна зосередженість на описі важкої праці героїв, їхньої неймовірної наполегливості у досягненні мети та все ж – марність зусиль, недосяжність результату, втрату надії.

Оказіональна контамінація семантично та структурно різнопланових СВ з редуцією їхнього компонентного складу є характерною і для англійських, і для українських прикладів (див. табл. 4.1 на с. 119).

АОСВ, вжите у синтаксичній конструкції *He'll come back with his tail between his legs and settle down again quite comfortably* [MS, с. 79] є утвореним за допомогою схрещування семантично та структурно різнопланових традиційних СВ *come back* (або *return*) *as wise as one went, to* ‘повернутися, піймавши облизня, шилом патоки вхопивши’ [АУФС, с. 228] та *with one's* (або *the*) *tail between one's* (або *the*) *legs* ‘перелякано, принижено; підібгавши хвіст’ [АУФС, с. 1019] з опущенням окремих компонентів першого СВ. Друге узуальна одиниця розширює словникову семантику першої, зумовлюючи у такий спосіб екстенсіоналізовану семантику АОСВ. Унаслідок okazіональної трансформації семантика АОСВ ‘підібгавши хвіст (перелякано, принижено), повернеться, піймавши облизня (шилом патоки вхопивши)’ лаконічно акумулює глибоку впевненість мовця у невдачі героя. У наведеному прикладі метою okazіональної контамінації є створення комічного ефекту, надання висловлюванню іронічного забарвлення та виявлення відчутної зверхності та зневаги мовця у ставленні до героя, що виявляється у мовленнєвій характеристиці.

Семантично і структурно різні загальнонародні одиниці *уживати* (*ужити*) *заходи* (*всіх заходів*) ‘енергійно діяти, робити що-небудь для досягнення чогось’ [УРРУФТС, с. 182] та *діяти нишком* (*тишком-нишком*) [УРРУФС, с. 54] (*тишком-нишком* ‘про те, що лишається таємним, невідомим’ [УРРУФТС, с. 202]) у синтаксичній конструкції *Він заходив у*

безпорадний стан, і таємні сили душі, справжні янголи-охоронці людини, божественно сліпі й божественно наївні, вживали нишком усіх заходів, щоб одвернути його увагу від дійсної небезпеки... [МО, с. 146] утворюють УОСВ *вживали нишком усіх заходів* із екстенціоналізованим значенням ‘таємно енергійно діяли, робили все можливе’, функція якого полягає у лаконічному розгортанні ситуаційного контексту (друге схрещуване СВ розширює словникову семантику першого). Ужите у мікроконтексті СВ *відвертати (відвернути, відхилити, відхилити, відволікати, відволікти) увагу від кого, від чого* ‘спрямувати увагу на щось інше’ [УРРУФТС, с. 26] слугує доповненню значення УОСВ і розгортанню ситуаційного контексту в потрібному плані.

Тож, для англійських прикладів другого способу оказіональної контамінації однаковою мірою характерною є як інтенціоналізація, так і екстенціоналізація традиційної семантики СВ, для українських – переважно екстенціоналізація.

Зіставлення аналізованих одиниць дозволило виявити, що оказіональна контамінація є одним із типів змін СВ, суть якої полягає у поєднанні двох і більше узуальних одиниць як на основі семантичної та структурної подібності, так і без неї, як з редукцією компонентного складу, так і без, у зв’язку з чим утворюються ОСВ, що поєднують семантику та структуру схрещуваних СВ.

4.2. Тип оказіональної алюзії англійських та українських стійких висловлювань

Оказіональна алюзія (від лат. *allusio* – жарт, натяк) є одним із типів оказіональних трансформацій СВ [25; 100]. При алюзії як художньо-стилістичному прийомі автором використовується загальний образ або ж зміст фразеологізму, проте ФО як цілісної мовної одиниці немає [186; 203]. Алюзія використовується з розрахунку на ерудицію читача і є своєрідним натяком на відомий носіям мови фразеологізм [237, с. 121–124], який “створює розгорнуту картину оповіді, робить її об’ємнішою, виразнішою” [203, с. 256], надає їй іронічного або комічного ефекту [186, с. 162]. Сприйняття алюзії пов’язане зі

знаннями базового фразеологічного фонду мови [100], натомість факт використання алюзії фразеологізмів у художній літературі “є ще більш переконливим доказом того, що одиниця настільки добре відома носіям мови, що легко “відтворюється” ними навіть за окремими елементами” [25, с. 12].

Контекст, у якому функціонує алюзія, “допомагає встановити асоціативний зв’язок із повною традиційною формою ФО” [237, с. 122], при цьому необхідним є знання ФО в такому вигляді, в якому вона традиційно виявляється у мовній системі для правильного розуміння контексту та сприйняття його естетичних якостей [225].

Загальнонародні ФО із оказіональними “об’єднують” 1) один прототип компонента ФО або 2) кілька прототипів компонентів ФО [237, с. 122].

На основі досліджуваного матеріалу виділено ОСВ, які об’єднуються із узуальними як одним, так і двома і більше прототипами. Відтак, виявлено 2 спільні способи оказіональної алюзії з використанням 1) одного прототипа компонента СВ та 2) двох і більше прототипів компонентів СВ. При цьому словами прототипами виступають як еквіваленти, так і спільнокореневі слова або граматичні форми традиційних компонентів СВ. Для українських художніх текстів більш характерним є перший спосіб оказіональної алюзії, тим часом як для англійських – другий. Семантика як англійських, так і українських оказіональних одиниць зазнає однакових змін – інтенціоналізації (див. табл. 4.2 на с. 128).

4.2.1. Використання одного слова-прототипа компонента англійських та українських стійких висловлювань. Приклади першого способу оказіональної алюзії СВ є рідше вживаними в англійських художніх текстах, порівняно з українськими. Семантика як англійських, так і українських оказіональних одиниць є інтенціоналізованою (див. табл. 4.2 на с. 128).

**Кількісно-якісна характеристика АОСВ та УОСВ
у типі okazіональної алюзії СВ (АОСВ – 105 одиниць, УОСВ – 113 одиниць
від загальної вибірки по 1500 одиниць у кожній мові)**

Способи ОАСВ	Всього		Засоби ОАСВ	Всього		Зміни семантики СВ	
	A	У		A	У	I	
	О	О		О	О	A	У
	С	С		С	С		С
	В	В		В	В		В
	105	113					
Використання одного слова- прототипа компонента СВ	33	101	Слово-прототип – еквівалент традиційного компонента СВ	29	96	29	96
			Слово-прототип – спільнокореневе слово (або граматична форма) традиційного компонента СВ	4	5	4	5
Використання двох і більше слів- прототипів компонентів СВ	72	12	Слова-прототипи – еквіваленти традиційних компонентів СВ	67	8	67	8
			Слова-прототипи – спільнокореневі слова (або граматичні форми) традиційних компонентів СВ	3	3	3	3
			Слова-прототипи – еквіваленти та спільнокореневі слова (або граматичні форми) традиційних компонентів СВ	2	1	2	1

Скорочення: СВ – стійкі висловлювання, АОСВ – англійські okazіональні стійкі висловлювання, УОСВ – українські okazіональні стійкі висловлювання, ОАСВ – okazіональна алюзія стійких висловлювань, I – інтенціоналізація.

У прикладі з англійського художнього тексту *It's not frills. I quite understand what she means* [SS, с. 10] okazіональна алюзія втілюється у натяку на кодифіковане СВ розм. *put on frills, to* ‘гордувати, величатися, напускати пиху задирати носа, гнути кирпу’ [АУФС, с. 41] (*put on frills (side* или *dog; американское put on the dog)* разг. ‘важничать, чваниться, держаться высокомерно, зазнаваться, слишком много о себе воображать; задирать нос [*put*

on side первоначально бильярдний термин; от него произошло слово **sidy** важничающий, зазнавшийся] [БАРФС, с. 611] завдяки використанню субстантивного прототипа *frills*, що відтворює в пам'яті узуальне СВ, лаконічно передаючи інформацію про героїв та оцінку мовцем їхньої поведінки.

Значно різнобарвнішою є палітра використання оказіональної алюзії українськими письменниками. Наприклад, звернення автора до оказіональної алюзії узуального СВ *здіймати* (*зняти, зчиняти, зчинити, збивати, збити*) *бучу* (*веремію*) і *здіймати* (*зняти, здійняти*) *галас* [УРРУФС, с. 75] у прикладі “Що се там за *веремія*?” – дивуються ті, хто не часто буває на цьому кутку села [ТВ, с. 167] виявляється через використання субстантивного прототипа *веремія*. Узуальне СВ слід зіставити з іншим – *вавілонське стовпотворіння*, семантика якого є близькою до досліджуваного – ‘збіговисько, шум, розгардіяш, безладдя’ (у цьому ж значенні іноді вживається слово “Вавілон” [КВВУЛМ, с. 50], як і лексема *веремія* у контексті). Цей вислів пов’язується із виразом *вавілонська вежа*, який “походить з біблійного міфу про те, як люди намагалися побудувати вежу, що сягала б неба. Розгніваний таким зухвальством, Бог змішав мови будівників, щоб вони перестали розуміти один одного, і будівництво було припинене (Буття, 11, с. 1–9). Уживається на позначення справи, яка ніколи не буде завершена” [КВУЛМ, с. 32]. Зокрема, додатковою є семантизація у цьому вислові ‘плутанини, безладдя’.

У реченні *Розсердившись, Іван хапав півпудовий різець і пудив ним у станок, а сам ішов у сусідній ковальський цех, бо верстат і після прочухана мовчав, лише скорботно дивився на Івана колись нікельованою табличкою: “Deutschland 1936”* [ТВ, с. 200] автор проводить вдалу асоціацію із кодифікованим СВ *давати* (*дати*) *прочуханки* (*прочухана*) кому ‘1. громити, розправлятися з кимсь; 2. гостро критикувати, лаяти’ [ФСУМ, с. 159] через вплетення в художню тканину одного прототипа – іменника *прочухана*, окреслюючи у такий спосіб зв’язок загальнономовного та оказіонального.

Смисловий обсяг традиційної одиниці *худий як* (*мов, немов, наче, неначе*) *тріска* (*скінка*) ‘який має виснажене, тонке, сухорляве тіло’

[УРРУФТС, с. 196] на зображення зовнішнього вигляду героя відтворюється у контексті *...простягнув руку, мов дощечку, другий пасажир, чимось схожий на тріску...* [АЗВ, с. 9] завдяки використанню іменника-прототипа *тріску*. Звернення автора до оказіональної алюзії надає більшої сконденсованості зображуваному, зумовлює інтенціоналізоване значення УОСВ, семантизуючи концепт **худорлявість**.

В уяві читача відтворюється загальнонародна одиниця *пороху не вигадас (не видумає, не винайде)* ‘не відзначається кмітливістю, розумом’ [УРРУФТС, с. 132] завдяки вживанню у контексті *Вона бо й справді найчепурніша з-поміж усіх трьох нюрівських дівчат: на зріст, як і Нюриха, низенька, дебела, очі чорні, хоча й без материного **пороху** в зіницях, а вдачі – батькової, лагідної і полохливої* [ТВ, с. 220] одного прототипа – іменника *пороху*. Умілий натяк на традиційне СВ акумулює художню енергію ситуаційного контексту та майстерно втілює задум митця рельєфно вималювати образ героїні Мані, яка вродою схожа на матір, проте за вдачею є повною протилежністю їй.

Саме ситуаційний контекст *На розсаднику Данило сторожує. Не так удень, як уночі, коли вепри виходять з барлогів попаситися: жолуді риють на розсаднику ось уже кілька років, а лісникам **клопін**. От і найняли Данила в сторожі* [ТВ, с. 98] та вжитий у ньому іменник-прототип *клопін* дають змогу розпізнати загальнонародне СВ *здавати (здавати, задавати, задати) клопоту* кому ‘а) хвилювати, тривожити когось; б) створювати для когось труднощі’ [СУМ, Т. IV, с. 188], семантика якого за контекстуальних умов інтенціоналізується.

Відступ від традиційного вживання СВ виявлено і у синтаксичній конструкції *Там, далеко від людей, у Вані був свій власний городець: весною він посадив там баклажків і одну огудину кавунів, але й з цим маленьким баитаном було досить **клопоту**: тричі на тиждень треба було непомітно брати туди пляшку з водою й поливати* [МО, с. 272–273], у якій смислова повнота традиційного СВ *клопоту повна голова* ‘дуже багато турбот, справ’ [УРРУФТС, с. 75] (або *мати клопін* з ким ‘мати зайву турботу, неприємність,

неспокій' [СУМ, Т. IV, с. 188] не втрачається, а творчо відтворюється автором у контекстуальних умовах і безперешкодно розгадується читачем.

Подібним є і приклад оказіональної алюзії загальнономовної одиниці з метою інтенціоналізації її значення у контекстуальних умовах ...*вивільнив від тягаря*... [ТР, с. 21]. Оказіональна алюзія узуального СВ (СФУМ – див. рубрики *тягар, тягарем*) зумовлена авторською інтенцією посилити значення висловлювання в цілому, надати йому більшого увиразнення.

Так, перший спосіб оказіональної алюзії СВ є більш характерним для українських художніх текстів. Семантика як АОСВ, так і УОСВ є інтенціоналізованою.

4.2.2. Використання двох і більше слів-прототипів компонентів англійських та українських стійких висловлювань. Такий спосіб оказіональної алюзії є більш характерним для англійських художніх текстів. Семантика і АОСВ, і УОСВ є інтенціоналізованою (див. табл. 4.2 на с. 128).

Так, у синтаксичній конструкції “*You will never persuade me that **white** is **black** and that **black** is **white**,*” said Bateman [SS, с. 73] використання субстантивних слів-прототипів *white* та *black* викликають асоціації із узуальним СВ *call* (або *make*) *white black, to* (тж. *to turn white into black*) ‘називати біле чорним; захищати обстоювати очевидну неправду’ [АУФС, с. 192]. Протиставлення *світлого* і *темного* [115] втілене в опозиціях *білого* і *чорного*, *світла* і *тіні*, *дня* і *ночі* [31]. *Білий* символізує чистоту і у Китаї, хоча асоціюється зі смертю та підступністю [ТРС], натомість *чорний* – із гнівом, журбою, тугою, розпачем тощо [115]. В аналізованому прикладі *білий* та *чорний* кольори уособлюють протиставлення *правильного/неправильного*.

Прототипи – субстантивний компонент *sheep* та атрибутивно-ад’єктивний компонент *black*, вжиті у контексті *Arnold Jackson was as **black** a **sheep** as any family could suffer from* [SS, с. 55], наводять читача на асоціацію із узуальним СВ *it is a small flock that has not a black sheep* [тж. *there is a black*

sheep in every flock (або *fold*)] *присл.* ‘в сім’ї не без виродка’ [АУФС, с. 549], традиційна семантика якого за okazіональної алюзії інтенціоналізується. Елемент контексту *suffer* (**suffer** *v* 1) страждати; зазнавати; 2) дозволяти; терпіти, зносити; 3) *заст.* бути страченим [АУС, с. 521]) зосереджує увагу на відображенні стражденності сім’ї, що перебуває у такій ситуації.

У спеціально організованому контексті *When I was broken and weary she would put her work aside and take the Bible and read to me till peace came and settled upon me like sleep upon the eyelids of a child, and when at last she closed the book she'd say: "We'll save them in spite of themselves* [SS, с. 20] автором розвивається асоціація із традиційним СВ *sleep sealed his eyes* ‘сон стулив його очі’ [АУФС, с. 865] завдяки прямому натяку на нього за допомогою іменника-прототипа *sleep* та іменника-прототипа *eyelids* (спільнокореневого слова **eyelid** *n* повіка [АУС, с. 194]). Елементи мікроконтексту *of a child* (порівняння із ‘дитячим сном’) увиразнюють висловлювання. Контекст збагачується СВ *at last* (вжитого у традиційній формі та значенні) та *in spite of oneself* ‘всупереч своїй волі; непомітно для себе’ [АУФС, с. 537] (граматично перетвореного).

Часто як англійські, так і українські митці звертаються до комбінованого типу okazіональних трансформацій – комбінації okazіональної алюзії та okazіональної експансії (такі приклади матимуть більш детальний розгляд у Розділі V). Так, у синтаксичній конструкції *It was a difficult story he had to tell, for there were things in it which were so offensive to her sensitive ears that he could not bear to tell them...* [SS, с. 52] спільнокореневий атрибутивно-ад’єктивний прототип – виразне слово *offensive* (**offensive** *adj* 1) наступальний, агресивний; 2) образливий; 3) огидний; неприємний (про запах і т. ін.) [АУС, с. 351]) та прототип субстантивного компонента *ears* (вжитий у множині) швидко виводять на асоціацію із узуальною одиницею *offend the ear, to* ‘різати, дратувати слух’ [АУФС, с. 439]. Додаткові елементи – лексеми *so* та *sensitive* (**sensitive** *adj* easily offended easily upset or offended by events or things that people say [LDCE, с. 1494]; **sensitive** *adj* 1) чутливий, сприйнятливий; 2) образливий; що

гостро реагує; 3) дуже ніжний; 4) прецизійний, точний, чутливий [АУС, с. 467]) увиразнюють висловлювання.

Відтак, приклади другого способу оказіональної алюзії СВ є більш характерними для англійських художніх текстів. Семантика АОСВ та УОСВ є інтенціоналізованою, як і за першого способу оказіональної алюзії.

Оказіональна алюзія передбачає використання загального образу або ж змісту СВ і функціонує як розрахований на ерудицію читача натяк на відоме носіям мови СВ. При цьому асоціативний зв'язок із повною узуальною формою СВ встановлюється у контексті.

4.3. Тип оказіональної еліптичності англійських та українських стійких висловлювань

Еліпсис (від грец. *elleipsis* – опущення, випадіння) є одним із типів трансформацій ФО [141; 203], “викликаний пошуками письменника потрібної стилістичної виразності: лаконізму, динамізму, посилення експресивності висловлювання” [237, с. 121].

Еліпсис полягає в опущенні (редукції) одного/кількох компонентів традиційних фразеологізмів [109; 141], які легко відтворюються в контекстуальних умовах або мовленнєвій ситуації [138], тобто зміст редукованих компонентів передається за допомогою контексту, що конкретизує ситуацію [6, с. 190]. При цьому еліптовані ФО зберігають зв'язок із семантикою узуальних [224, с. 107–108], оскільки для еліпсиса характерною є “незмінність співвідношення з позамовною дійсністю як нередукованого, так і редукованого фразеологічних варіантів” [109, с. 165]. Пояснюється це тим, що в еліптованих фразеологізміх завжди конденсуються елементи їхніх генетичних джерел, тому як би змінені одиниці в семантичному плані не віддалялись від первинних сполук, смисловий зв'язок між ними в тій чи іншій мірі зберігається [141, с. 37]. Поділяють цю думку й інші науковці, вважаючи, що еліптовані форми фразеологізмів завжди виконують *ремінісцентну* [224, с. 108] (*сигнально-ремінісцентну* [186, с. 142]) функцію – відтворюють у свідомості читачів

значення загальнонародних ФО. Відтак, традиційність, відомість та популярність фразеологізмів серед широкого кола носіїв мови, стверджують дослідники [32], є головними умовами, що уможливають використання еліпсиса СВ.

Лінгвістичну основу еліптування фразеологізмів становить перерозподіл їхньої семантики на окремі компоненти. Екстралінгвістичною передумовою для еліпсиса традиційних ФО є ситуація, момент мовлення. Редукція компонентного складу є можливою для загальнонародних фразеологізмів усіх структурних типів, проте необхідною умовою є збереження семантично стрижневих компонентів. Лише у такому разі еліптовані фразеологізми передають значення узуальних одиниць, проте з мінімальною витратою слів та часу [237, с. 116]. “Семантично опорні слова” [141, с. 38], так звані “семантично стрижневі компоненти” ФО [237, с. 116], концентрують весь смисл та значення останніх, у зв’язку з чим інші компоненти стають надлишковими і, відповідно, – усуваються. При цьому для мови не байдуже, які компоненти репрезентують фразеологізми [111, с. 12]. Кількісне спрощення структури стійких сполук зумовлює якісне ускладнення: редукція їхнього компонентного складу порушує зв’язок компонентів із загальною семою чи загальним значенням, а тому смислова структура цих еліптованих одиниць ускладнюється, оскільки втрата деяких мовних знаків перешкоджає виведенню цілого із компонентів [47, с. 114–115].

Погляди науковців [6; 141; 186; 224; 237] щодо змін у семантиці еліптованих СВ, порівняно із традиційними, різняться.

Так, А.Г. Назарян [141, с. 37–38] розглядає еліптовані ФО як семантично перетворені. Поділяє цей погляд і Л.Ф. Щербачук [237, с. 116], вважаючи, що пропуск компонентів узуальних фразеологізмів є можливим за умови збереження в еліптованих одиницях загальноприйнятої семантики. При цьому дослідниця вказує, що певні семантичні зрушення в еліптованих фразеологізмах все ж таки спостерігаються. Оказіональний еліпсис А.П. Супрун [186], як і Щербачук Л.Ф. [237], також відносить до структурно-семантичного типу

оказіональних трансформацій СВ, стверджуючи, що якщо при інших типах оказіональних трансформацій ФО “спостерігається більше чи менше відхилення від первісного смислу, а стилістичний ефект, який виникає при цьому – результат порівняння семантично оновленої ФО та її первісного значення, то семантико-стилістична функція еліпсиса – надати висловлюванню лаконізму, жвавості при одночасному збереженні всієї смислової місткості первісного фразеологізму, а також посилити його експресивний вплив на читача” [186, с. 142–143].

Протилежною є думка [6, с. 190–191], що при використанні ФО в еліптованій формі зміни в їхній семантиці не відбуваються, оскільки редукуються зазнають зазвичай добре відомі компоненти, які не містять головного семантичного навантаження. Як наслідок, фразеологічне значення цих одиниць зберігається, натомість зміни відбуваються виключно на рівні зовнішньої форми.

Поширене положення [6; 186; 237], що в еліптованих фразеологізмах зберігається вся смислова місткість традиційних СВ, на нашу думку, є досить суперечливим, оскільки наведені дослідниками приклади демонструють зворотнє. Так, М.Ф. Алефіренко та Л.Г. Золотих [6, с. 190] розглядають еліптоване СВ *тишь да гладь*, вжите у контексті *...на страницах газеты тишь да гладь...* (В. Войнович) як трансформоване від загальнонародного *тишь да гладь да божья благодать*, вважаючи його незмінним в семантичному плані. Однак, очевидною є імплікаціоналізація словникової семантики в оказіональній одиниці, оскільки редукована лексема *благодать* хоча і є добре відомим та, відповідно, легко відтворюваним компонентом кодифікованого СВ, проте й має не менше семантичне навантаження у загальному значенні узуальної одиниці, порівняно з іншими лексемами *тишь* та *гладь*. Вочевидь, учені стрижневими вважають виключно останні два компоненти, необґрунтовано ігноруючи значення редукції субстантивного компонента – лексично місткого слова *благодать* (і *божья* зокрема) у перетворенні словникової семантики загальнонародного СВ.

Слід зазначити, що вчені [141; 186] хоча й стверджують, що еліптовані ФО зазнають семантичних перетворень, проте не вказують які саме. Дослідниками виокремлені лише інтенції такого типу оказіональних трансформацій: уникнення тавтологічного повторення у вузькому контексті, досягнення лаконічності при збереженні всієї повноти фразеологічного змісту, компресія в атрибутивній функції [11, с. 12–13]; підкреслення напруженості ситуації (зазвичай через пряме мовлення персонажів) [203, с. 255]; досягнення лаконічності висловлювання та його увиразнення [237, с. 116]; надання оповіді інтонацій живої (розмовної) мови, створення уявлення недосказаності, творчого пошуку, більш чітке виявлення інтенсивності експресивних сем у стилістичному значенні фразеологізмів [237, с. 121]; надання висловлюванню більшої розмовності, виразної динамічності, лаконізму, жвавості, збільшення емоційно-експресивної тональності та сконцентрованості висловлювання [186, с. 141–142].

У досліджуваних роботах більш менш обґрунтована спроба аналізу оказіональних змін у семантичній структурі еліптованих фразеологізмів здійснена Л.Ф. Щербачук [237, с. 118] на прикладі з українського художнього тексту: *З такого, по-моєму, скоріше щось путнє вийде аніж з якогось тихаря-пристосуванця. Горішок? Ну й що? Хіба це погано?* [ЛІV, с. 335]. Дослідниця вважає, що, опустивши початковий атрибутивний компонент *міцний* кодифікованого СВ *міцний горішок* ‘людина зі складним характером’ [СФУМ, с. 161] як семантичний надлишок, автор образно виділяє найбільш характерну ознаку – твердість характеру, посилюючи у такий спосіб емоційно-експресивний вплив на читача [237, с. 118]. Проте такий аналіз УОСВ вважаємо недостатньо вичерпним. Тут варто віднайти мотивацію оказіональної еліптичності за допомогою розгляду семантики субстантивного компонента *горішок* (*горішок*. Зменш.-пестл. до *горіх* 2. (*горіх* 1. Плодове дерево родини горіхових, найпоширенішим видом якого є волоський горіх. // Тверда красива деревина з нього. 2. Плід цього дерева або ліщини з їстівним ядром і досить міцною шкаралупою. // Деякі інші плоди з твердою шкаралупою) [ВТССУМ,

с. 254]), який серед компонентів семантичної структури містить такі – ‘міцний’ та ‘твердий’. Символіка **горіха**, на думку О.П. Левченко [115, с. 247], є багатозначною, оскільки **горіх** – це і дерево, і деревина, і плід; міцний є реальним атрибутом плоду. У словнику зафіксовано й СВ **твердий горішок** ‘про складну справу або про людину зі складним характером’ [ВТССУМ, с. 254]. Тож, розгляду потребують обидва можливі редуковані атрибутивні компоненти **міцний** та **твердий** (**міцний**. 1. Який важко піддається руйнуванню, псуванню (важко ламається, б’ється, рветься і т. ін.). // Якого не можна порушити, зруйнувати; який довго існує, триває, тримається. 2. Фізично витривалий, сильний, дужий. // Який має велику силу або свідчить про неї (про частини організму людини або тварини)... 3. *перен.* Духовно сильний; стійкий, непохитний. 4. Такий, якому можна вірити; твердий, надійний... [ВТССУМ, с. 680]; **твердий**. 1. Здатний зберігати у сталих умовах свою форму і розмір на відміну від рідкого та газоподібного... 2. Який важко піддається стискуванню, згинанню, різанню тощо... 3. *перен.* Фізично витривалий, сильний, дужий. // Який має велику силу або свідчить про неї (про частини організму людини або тварини). 4. *перен.* Непохитний, духовно сильний, зі стійкими переконаннями (про людину). // Незламний, рішучий, стійкий (про характер людини і його риси). // Який виражає рішучість, незламність, стійкість. // Позбавлений чуйності, лагідності, сердечності; суворий (про серце, душу). 5. *перен.* Який визначився остаточно; без вагань, сумнівів. // Цілеспрямований, певний. // Перейнятий упевненістю; чіткий... [ВТССУМ, с. 1434]. Компоненти семантичної структури обох атрибутивних компонентів відіграють важливу роль при виведенні загального значення традиційного СВ **міцний (твердий) як горіх** і є свідченням того, що самі атрибутивні компоненти **міцний** та **твердий** загальнонародної одиниці є семантично опорними, а тому їхню редукцію у контекстуальних умовах визначаємо як причину зворотньої інтенціоналізації словникової семантики в УОСВ.

Відтак, зважаючи на те, що еліпсис не зумовлює семантичне перетворення фразеологізмів у випадках збереження семантично опорних слів

та легкого відтворення опущених компонентів у контексті та свідомості читачів [141, с. 38], при дослідженні змін у семантиці ОСВ ефективним є аналіз компонентного складу узуальних СВ, зокрема, визначення їхніх семантично стрижневих компонентів.

Три головні способи еліптування ФО виокремлює М.Л. Шадрін [224, с. 108]: 1) еліптичне опущення окремих компонентів ФО, 2) редукція компонентного складу ФО за допомогою виділення в мовленні словосполук, які є цілісними (у тій чи іншій мірі) фрагментами ФО, 3) використання окремих (зазвичай образних) компонентів ФО. Загальноприйнятним є розрізнення [186; 237] двох способів еліпсису: *еліпсис-скорочення* (опущення одного/кількох крайніх компонентів ФО) та *еліпсис-стиснення* (опущення одного/кількох центральних компонентів ФО).

У процесі зіставлення АОСВ та УОСВ з художніх текстів виявлено 2 спільні способи okazionalnoї еліптичності: 1) еліпсис-скорочення та 2) еліпсис-стиснення. Семантика аналізованих одиниць є здебільшого інтенціоналізованою, рідше імплікаціоналізованою або зворотньо інтенціоналізованою. Окрім того, okazionalna еліптичність використовується письменниками з метою надання висловлюванням більшої динамічності, лаконізму, сконцентрованості, напруженості, пожвавлення тощо. Виявлені способи okazionalnoї еліптичності СВ є в однаковій мірі характерними і для англійських, і для українських художніх текстів (див. табл. 4.3 на с. 139).

4.3.1. Еліпсис-скорочення англійських та українських стійких висловлювань. Такий спосіб okazionalnoї еліптичності характерний для художніх текстів обох мов. При цьому за okazionalnoї еліптичності традиційна семантика загальнонародних одиниць і в англійських, і в українських художніх текстах ХХ століття зазнає здебільшого інтенціоналізації, рідше – імплікаціоналізації або зворотньої інтенціоналізації, зміни їхньої структури є також відчутними (див. табл. 4.3 на с. 139).

**Кількісно-якісна характеристика АОСВ та УОСВ
у типі оказіональної еліптичності СВ
(АОСВ – 117 одиниць, УОСВ – 114 одиниць
від загальної вибірки по 1500 одиниць у кожній мові)**

Способи ОЕЛСВ	Всього		Зміни семантики СВ					
	А О С В	У О С В	І		ІМ		ЗІ	
	117	114	А О С В	У О С В	А О С В	У О С В	А О С В	У О С В
Оказіональний еліпсис-скорочення СВ	76	82	38	44	17	23	21	15
Оказіональний еліпсис-стиснення СВ	41	32	19	16	15	12	7	4

Скорочення: СВ – стійкі висловлювання, АОСВ – англійські оказіональні стійкі висловлювання, УОСВ – українські оказіональні стійкі висловлювання, ОЕЛСВ – оказіональна еліптичність стійких висловлювань, І – інтенціоналізація, ІМ – імплікаціоналізація, ЗІ – зворотня інтенціоналізація.

Приклад інтенціоналізованої семантики okazіонально еліптованих одиниць демонструє УОСВ *по руках*, вжите у контексті *...приказуючи веселою скоромовкою: “Двадцять камінців по тридцять копійок – це два карбованці. Та п’ять по сорок – руб сорок... Бери – і по руках!”* [ТВ, с. 128]. Семантика УОСВ (від узуального *бити (ударяти, ударити) по руках* ‘рукоствисканням виражати згоду в чому-небудь, домовленість про щось’ [УРРУФТС, с. 14]; *бити (вдарити) по руках* ‘домовлятися’ [ФСУМ, с. 170]) є інтенціоналізованою, що виявляється в актуалізації значення ‘хаотичної домовленості’ та ‘нерівноцінної угоди’. Це простежується при визначенні образності аналізованої одиниці через соматизм *руках*: *руки* є кінцівками в антропоморфній моделі Всесвіту, символізуючи периферію, царство Хаосу, на відміну від Середини: пор. і.-є. *kant-* ‘side, edge, corner’ [127, с. 158–161]. Скорочення початкового вербного компонента *бити (ударяти, ударити)* продиктоване інтенцією надати висловлюванню лаконічності, пожвавлення, підкреслити напруженість ситуації через мовлення героя. На передній план виходить надання мовленнєвої характеристики героя як людини емоційної. Вияв психічної напруги, збудження персонажа у ситуації торгування втілюється в еліптованому СВ, при цьому скорочений вербний компонент у повній мірі компенсується контекстом, ситуацією мовлення.

На противагу вище описаній okazіональній трансформації узуального СВ, імплікаціоналізацію словникової семантики СВ демонструє такий приклад, що наводить Л.Ф. Щербачук [237, с. 118–119]: *Лелека геніїв висиджує... Ненавиджу всіма фібрами!* [VII, с. 80]. УОСВ *всіма фібрами* є okazіонально еліптованим від узуального *усіма фібрами душі* ‘1. надзвичайно, дуже пристрасно’ [СФУМ, с. 739] шляхом опущення кінцевого субстантивного компонента *душі*. УОСВ є своєрідним засобом передачі роздратування героя (Володьки Лободи щодо собору) і базується на загальновідомості й популярності СВ серед широкого кола носіїв мови [237, с. 118–119]. Зміни у семантиці okazіонально еліптованого СВ *всіма фібрами* виявляються при розгляді лексем *фібрами* та *душі* (фібр. 1. Жилка, нерв, волокно живої тканини.

2. *перев. мн., перен.* Уживається як символ душевних сил, що в сукупності становлять суть людської істоти... [ВТССУМ, с. 1534]; **душа**. 1. Внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями. // За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини... 2. Сукупність рис, якостей, властивих певній особі. // Людина як носій тих чи інших рис, якостей. // Почуття, натхнення, енергія... [ВТССУМ, с. 333]). Зважаючи на семантичну структуру редукованої лексеми душа, лексема фібр хоча й є семантично місткою, проте як символ значно поступається символу душа. Відтак, семантика УОСВ є імплікаціоналізованою, порівняно з традиційною і зберігає відносну смислову цілісність узуального СВ.

Переважно в українських художніх текстах зафіксовано приклади okazionalного еліптування СВ, зумовленого прагненням авторів не лише уникнути тавтології, але й інтенціоналізувати семантику СВ. Так, у контексті *...якому він принав до душі, як йому Тамара до серця...* [АЗВ, с. 15] загальнонародне СВ *припасти до душі (до серця, до вподоби)* кому ‘подобатися’ [УРРУФТС, с. 138] із національними символами **душа** та **серце** є надзвичайно образним. Узуальне СВ є граматично перетвореним у контексті – *принав до душі*, проте змін у семантиці не зазнає. Okazionalно еліптованим є СВ *до серця*, трансформоване внаслідок редукції вербного компонента кодифікованого СВ *припасти до душі (до серця, до вподоби)*. Узуальне СВ легко відтворюється читачем. Відтак, при найменшій затраті мовних засобів автор лаконічно зображає почуття героя, інтенціоналізуючи семантику традиційного СВ.

4.3.2. Еліпсис-стиснення англійських та українських стійких висловлювань. При такому способі okazionalної еліптичності в англійських та українських прикладах теж відмічаємо здебільшого інтенціоналізовану, рідше – імплікаціоналізовану або зворотно інтенціоналізовану семантику okazionalно еліптованих СВ (див. табл. 4.3 на с. 139).

Так, у синтаксичній конструкції *I can't overcome my desire, but I hate it; it imprisons my spirit; I look forward to the time when I shall be free from all desire and can give myself **without hindrance** to my work* [MS, с. 200] семантика АОСВ **without hindrance** (від узуального **without let or hindrance** ‘зразу, негайно, без зупинки, без перешкод; як по маслу’ [АУФС, с. 1019] є зворотньо інтенціоналізованою, зважаючи на редукцію центрального компонента **let**, що, як і лексема **hindrance**, містить семи ‘перешкода’ і ‘завада’. Мотивація оказіонального перетворення зумовлена авторською інтенцією уникнути використання архаїзму (слово **let** є застарілим), зокрема, лаконізувати семантику АОСВ. Ужите в мікроконтексті СВ **look forward, to** ‘дивитися вперед, дивитися в майбутнє, чекати’ [АУФС, с. 617] посилює виразність висловлювання.

Розглянемо інший приклад з українського художнього тексту, наведений Л.Ф. Щербачук [237, с. 120]: УОСВ **як грім з неба**, вжите у контексті *Було це як грім з неба для сім'ї та для вузького кола Мурашкових друзів* [II, с. 197], трансформується шляхом редукції компонентного складу узуального СВ **як грім з ясного неба** ‘1. несподівано, раптово, зненацька’ [СФУМ, с. 171] – опущеним є центральний атрибутивний компонент **ясного**. Як результат, таке перетворення сприяє відбиттю характерних особливостей розмовно-побутової мови і зумовлене прагненням до лаконічності висловлювання [237, с. 120]. Проте, на нашу думку, вказані позиції, що зумовлені оказіональним еліптуванням загальнонародного СВ не є вичерпними, оскільки доцільним є прослідкування наступного: лексема **грім** має такі значення – **грім**. 1. Гуркіт і тріск, що супроводжують електричні розряди в атмосфері... 2. Сильні, гучні звуки [ВТССУМ, с. 262]. Грім зазвичай є передвісником дощу – **дощ**. 1. Атмосферні опади, що випадають із хмар у вигляді краплин води... [ВТССУМ, с. 325]. Лексема **хмари** містить у семантичній структурі компоненти і ‘світлий’, і ‘темний’ [ВТССУМ, с. 1566]. Розглянемо семантичну структуру лексеми **небо** – **небо**. 1. Видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі шатра. 2. За релігійними уявленнями – місцеперебування Бога, ангелів, святих; потойбічний

світ, рай [ВТССУМ, с. 747]. Атрибутами неба є як світлий, так і темний кольори (згідно етимології лексеми *небо* – небо теж містить у семантичній структурі компоненти і ‘світлий’, і ‘темний’) [ССМСИЯ, с. 229–230]. Редукований компонент – лексема *ясного* (**ясний**. 1. Який випромінює яскраве світло. // Освітлений яскравим світлом. // Добре освітлюваний денним світлом (про приміщення). ... 2. Нічим не затьмарений; світлий, чистий. // Чітко видний завдяки світлу, прозорості повітря. // Те саме, що погожий 1. // Безхмарний (про небо)... 4. Не темного кольору; світлий... [ВТССУМ, с. 1649] містить у семантичній структурі компоненти ‘безхмарний’, ‘нічим не затьмарений’, ‘світлий’, ‘чистий’, ‘не темного кольору’ тощо. Відтак, цілком очевидним є побудова значення загальнонародного СВ на чіткій образності, яка при оказіональній еліптичності у контекстуальних умовах послаблюється. Тож, значення УОСВ є зворотньо інтенціоналізованим.

Оказіональна еліптичність як тип оказіональних трансформацій СВ базується на здатності читачів співвідносити оказіонально еліптовані СВ із загальнонародними, що зберігаються в їхній свідомості. Внаслідок оказіональної еліптичності, що полягає в редукції одного/кількох компонентів загальнонародних СВ структура ОСВ є спрощеною, порівняно зі структурою перших, проте зв’язок семантики ОСВ із семантикою традиційних є відчутним. Спрощення компонентної структури узуальних СВ при функціонуванні у художніх текстах продиктоване інтенціями митців надати висловлюванням лаконізму, динаміки, пожвавлення тощо, а самим АОСВ та УОСВ – інтенціоналізованої, імплікаціоналізованої та зворотньо інтенціоналізованої семантики.

Редукції зазнають як стрижневі, так і не стрижневі компоненти традиційних СВ. Опущення стрижневих компонентів узуальних СВ часто продиктоване бажанням уникнути тавтології, зважаючи на вживання цих же одиниць у мікроконтексті або макроконтексті в повній формі. Редукція компонентів загальнонародних СВ, які не мають головного семантичного навантаження, зумовлює інтенціоналізовану семантику АОСВ та УОСВ,

порівняно з традиційними, слугує наданню висловлюванням лаконізму, динаміки, сприяє виявленню напруженості ситуації контексту тощо.

Висновки до розділу 4

Оказіональна контамінація є одним із типів оказіональних трансформацій стійких висловлювань, що засновується на поєднанні двох і більше узуальних стійких висловлювань як на основі семантичної та структурної подібності, так і без будь-якої подібності. Зіставлення оказіональних стійких висловлювань з англійських та українських художніх текстів здійснювалося за критеріями подібності структури та семантики схрещуваних одиниць, редукції їхнього компонентного складу, наявності спільного (-их) компонента (-ів). У результаті зіставлення аналізованих одиниць виявлено 2 спільні способи оказіональної контамінації: 1) контамінація семантично близьких та 2) контамінація семантично різних стійких висловлювань.

В англійських художніх текстах зареєстровано більше прикладів оказіональної контамінації семантично близьких узуальних стійких висловлювань, порівняно з українськими. Цей спосіб оказіональної контамінації стійких висловлювань здійснюється здебільшого з редукцією компонентного складу схрещуваних одиниць. Приклади оказіональної контамінації узуальних стійких висловлювань без редукції їхнього компонентного складу є поодинокими і зареєстровано переважно в українських художніх текстах. Англійські та українські узуальні стійкі висловлювання контамінуються як на основі спільності компонента (-ів) (такі приклади є частотнішими в англійських художніх текстах), так і без. Семантика англійських оказіональних стійких висловлювань цього способу оказіональної контамінації є, як правило, інтенціоналізованою, українських – екстенціоналізованою та подвійно інтенціоналізованою.

За оказіональної контамінації семантично різних узуальних стійких висловлювань схрещування кодифікованих стійких висловлювань здійснюється однаково часто як з редукцією їхнього компонентного складу (одного, двох і

більше стійких висловлювань), так і при повному збереженні їхніх компонентів в англійських прикладах. Натомість українські стійкі висловлювання за такого способу okazionalnoї контамінації здебільшого зазнають редукції їхнього компонентного складу. Приклади okazionalnoї контамінації семантично різних кодифікованих стійких висловлювань на основі спільності компонента (-ів) не зафіксовано ані в англійських, ані в українських художніх текстах. Семантика англійських okazionalnoних стійких висловлювань є однаковою мірою як інтенціоналізованою, так і екстенціоналізованою, тоді як українських – переважно екстенціоналізованою.

Менша кількість прикладів okazionalnoї контамінації українських стійких висловлювань, порівняно з англійськими, пояснюється тим, що okazionalna контамінація здебільшого супроводжується іншими типами okazionalnoних трансформацій.

Okazionalna алюзія також є одним із типів okazionalnoних трансформацій стійких висловлювань, суть якої полягає у використанні загального образу або ж змісту стійких висловлювань, проте стійких висловлювань як цілісних мовних одиниць немає. Okazionalna алюзія є натяком на певні узуальні стійкі висловлювання. Вона розрахована на загальні фонові знання читачів. Часто авторською інтенцією використання okazionalnoї алюзії є досягнення іронічного або комічного ефекту. Контекст, в якому функціонує okazionalna алюзія, сприяє встановленню асоціативного зв'язку із узуальними стійкими висловлюваннями, знання яких є необхідними для правильного розуміння контекстуальних ситуацій.

Асоціативний зв'язок okazionalnoних стійких висловлювань із узуальними встановлюється завдяки уведенню до контексту прототипів компонентів останніх. На основі зіставлених прикладів зареєстровано 2 способи okazionalnoї алюзії: 1) використання одного слова-прототипа компонента стійких висловлювань та 2) використання двох і більше слів-прототипів компонентів стійких висловлювань.

Словами-прототипами компонентів англійських та українських узуальних стійких висловлювань найчастіше є субстантивні компоненти, рідше – вербні, ще рідше – атрибутивні (ад’єктивні). Лексеми-прототипи є як повними відповідниками традиційних компонентів стійких висловлювань (належать до того ж морфологічного класу), так і спільнокореновими словами (належать до різних морфологічних класів) або ж граматичними формами словникових компонентів стійких висловлювань.

Для українських художніх текстів характерним є перший спосіб okazіональної алюзії, тим часом як для англійських – другий. У контексті як англійськими, так і українськими авторами не лише встановлюється асоціативний зв’язок із традиційними стійкими висловлюваннями, але й інтенціоналізується словникова семантика останніх.

Okazіональна еліптичність є ще одним типом okazіональних трансформацій стійких висловлювань, що твориться за рахунок редукції одного/кількох компонентів узуальних стійких висловлювань, які легко відтворюються в контексті. Okazіональна еліптичність стійких висловлювань базується на здатності читачів співвідносити okazіонально еліптовані стійкі висловлювання з узуальними. Унаслідок okazіональної еліптичності структура okazіональних стійких висловлювань є спрощеною, порівняно зі структурою словникових, проте зв’язок семантики okazіональних стійких висловлювань із семантикою узуальних є відчутним.

Виявлено 2 спільні способи okazіональної еліптичності стійких висловлювань: 1) еліпсис-скорочення та 2) еліпсис-стиснення. Спрощення компонентної структури узуальних стійких висловлювань при функціонуванні у художніх текстах продиктоване авторськими інтенціями надати висловлюванням лаконізму та посилити їхню експресивність. При цьому в англійських та українських okazіонально еліптованих стійких висловлюваннях спостерігається здебільшого інтенціоналізована, рідше імплікаціалізована або зворотно інтенціоналізована семантика, оскільки в цих утвореннях не завжди зберігається вся смислова ємність узуальних стійких висловлювань. Редукції

зазнають як стрижневі, так і не стрижневі компоненти англійських та українських словникових стійких висловлювань. Опущення стрижневих компонентів загальнонародних стійких висловлювань є цілком виправданим, оскільки метою такого перетворення є уникнення тавтології, зважаючи на вживання цих же стійких висловлювань у мікроконтексті або макроконтексті в повній формі. Редукція компонентів узуальних стійких висловлювань, які не виконують важливе семантичне навантаження, зумовлює інтенціоналізовану семантику оказіонально еліптованих стійких висловлювань, надає їм лаконізму, сконцетрованості, сприяє актуалізації певних фрагментів контексту.

РОЗДІЛ 5

**КОМБІНОВАНІ ТИПИ ОКАЗІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ
ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ХХ СТОЛІТТЯ**

За комбінації двох і більше механізмів модифікування утворюються *мішані модифікації* фразеологізмів [160, с. 7], які ще називають *комбінованими (складними) перетвореннями* [186], *комбінованими трансформаціями* [237], *комплексними трансформаціями* [100]. Ускладнені трансформації фразеологізмів розглядають не лише як поєднання механізмів структурно-семантичних перетворень, але й як поєднання механізмів структурно-семантичних змін з семантичними.

Виходячи із основних положень дисертаційного дослідження, комбіновані типи є заснованими на поєднанні таких типів okazіональних трансформацій СВ, як okazіональна експансія, okazіональна субституція, okazіональна контамінація та okazіональна алюзія. Це найбільш креативні типи okazіональних перетворень СВ. Якщо за звичайних типів okazіональних трансформацій словникова семантика узуальних одиниць екстенціоналізується, імплікаціоналізується, інтенціоналізується, зворотно інтенціоналізується або ж антонімізується (винятки становлять приклади комбінованих okazіональних трансформацій в межах одного типу), то за комбінованих типів okazіональних трансформацій семантика узуальних СВ завжди зазнає ускладнених перетворень: одночасної екстенціоналізації, інтенціоналізації та імплікаціоналізації, подвійної інтенціоналізації, субінтенціоналізації, одночасної екстенціоналізації та подвійної інтенціоналізації, одночасної імплікаціоналізації та інтенціоналізації тощо.

На основі проаналізованих прикладів виокремлено 5 спільних комбінованих типів okazіональних трансформацій СВ: 1) okazіональна експансія та okazіональна субституція компонентів СВ, 2) okazіональна контамінація та okazіональна експансія СВ, 3) okazіональна контамінація та okazіональна субституція компонентів СВ, 4) okazіональна контамінація, okazіональна експансія та okazіональна субституція компонентів СВ, 5) okazіональна альяція та okazіональна експансія СВ (див. табл. 5 на с. 150).

5.1. Комбінація okazіональної експансії та okazіональної субституції компонентів англійських та українських стійких висловлювань

За такого комбінованого типу okazіональних трансформацій СВ okazіональної субституції зазнають здебільшого субстантивні компоненти англійських та українських узуальних СВ, рідше – вербні та атрибутивно-ад’єктивні. Словникова семантика аналізованих СВ зазнає ускладнених змін (див. табл. 5 на с. 150): подвійної інтенціоналізації, рідше – подвійної екстенціоналізації, одночасної екстенціоналізації та інтенціоналізації, одночасної імплікаціоналізації та інтенціоналізації, одночасної інтенціоналізації та подвійної екстенціоналізації, субінтенціоналізації, одночасної інтенціоналізації, екстенціоналізації та зворотньої інтенціоналізації тощо.

Подвійну інтенціоналізацію словникової семантики СВ за такого комбінованого типу okazіональних трансформацій відмічаємо у прикладі з англійського художнього тексту, в якому okazіональної субституції зазнає субстантивний компонент, який і поширюється інтерпозиційним атрибутивом-ад’єктивом: значення кодифікованого СВ *to have influence with* ‘бути авторитетом для, оказувати вплив на’ [НАРС, с. 371] при функціонуванні у реченні *It was plain that he had a great ascendancy over Edward, and if it was to be combated it was necessary to discover in what exactly it consisted* [SS, с. 65] інтенціоналізується в першу чергу за допомогою okazіональної субституції традиційного субстантивного компонента *influence* (**influence** *n* 1) вплив (*на – on, upon, over*); 2) особа або фактор, що впливає [АУС, с. 268]) словом вільного

**Кількісно-якісна характеристика АОСВ та УОСВ
у комбінованих типах okazіональних трансформацій СВ
(АОСВ – 494 одиниці, УОСВ – 903 одиниці
від загальної вибірки по 1500 одиниць у кожній мові)**

Комбіновані типи ОТСВ	Всього		Зміни семантики СВ	
	А	У	УЗ	
	О	О		
	С	С		
	В	В		
	494	903	А	У
			О	О
			С	С
			В	В
К ОЕ та ОСКСВ	221	326	221	326
К ОК та ОЕСВ	128	94	128	94
К ОК та ОСКСВ	47	39	47	39
К ОК, ОЕ та ОСКСВ	11	193	11	193
К ОА та ОЕСВ	87	251	87	251

Скорочення: ОТСВ – okazіональні трансформації стійких висловлювань, К ОЕ та ОСКСВ – комбінація okazіональної експансії та okazіональної субституції компонентів стійких висловлювань, К ОК та ОЕСВ – комбінація okazіональної контамінації та okazіональної експансії стійких висловлювань, К ОК та ОСКСВ – комбінація okazіональної контамінації та okazіональної субституції компонентів стійких висловлювань, К ОК, ОЕ та ОСКСВ – комбінація okazіональної контамінації, okazіональної експансії та okazіональної субституції компонентів стійких висловлювань, К ОА та ОЕСВ – комбінація okazіональної алюзії та okazіональної експансії стійких висловлювань, УЗ – ускладнені зміни.

вжитку того ж морфологічного класу *ascendancy* (*ascendancy* *n* *власть, доминирующее влияние (over)* [НАРС, с. 35]). Використання семантично інформативної лексеми-субститута *ascendancy* сприяє інтенціоналізованій семантиці АОСВ ‘був великим авторитетом для, мав владу над, мав домінуючий вплив на’. Зокрема, okazіональна експансія субстантивного компонента-субститута *ascendancy* інтерпозиційним атрибутивом-ад’єктивом *great* (*great adj* 1) великий; 2) величний (про мету, ідею тощо); 3) чудовий [АУС, с. 233]) теж зумовлює додаткову інтенціоналізацію вище визначеної семантики АОСВ. У результаті нетрадиційного вживання узуального СВ автором досягається ефект подвійної інтенціоналізації словникового значення до okazіонального ‘був дуже великим авторитетом для, мав велику владу над, мав значний домінуючий вплив на’. АОСВ асоціюється із загальномовними СВ *have (one) in hand, to* ‘тримати в руках, в покорі, підлеглості; стримувати, приборкувати (когось)’ [АУФС, с. 468], *to keep* ‘тримати в покорі, держати в шорах (когось)’ [АУФС, с. 468].

У прикладах з українських художніх текстів теж відмічаємо подвійну інтенціоналізацію словникової семантики СВ за такого комбінованого типу okazіональних трансформацій. Проте, на відміну від англійських, виявлено й додаткові, властиві виключно українським художнім текстам, приклади ускладненої okazіональної трансформації СВ, за якої okazіональної субституції зазнають не лише субстантивні компоненти, які у контекстуальних умовах поширюються атрибутивами-ад’єктивами, але всі без виключення компоненти СВ; часто має місце й okazіональна експансія СВ кількома елементами (а не одним, як в англійських). Відтак семантика таких УОСВ є субінтенціоналізованою.

Таке перетворення демонструє okazіональна одиниця *безтелесий, як висушена тютюнова бадиллина* у прикладі з українського художнього тексту: *Вдався Онисько ще замолоду собою непоказний, безтелесий, як висушена тютюнова бадиллина. Що не натягне на плечі, все на ньому теліпається, мов на одводині, і враз цівочками-стрьопами обростає...* [ТВ, с. 86]. УОСВ є

трансформованим від загальнонародного СВ *худий як тріска (скіпка)* ‘який має виснажене, тонке, сухорляве тіло’ [УРРУФТС, с. 196]. Семантика аналізованої одиниці є інтенціоналізованою до ‘який має дуже виснажене, сухорляве тіло’ завдяки okazіональній субституції атрибутивно-ад’єктивного компонента *худий* (*худий*. Який має виснажене, тонке, сухорляве тіло... [ВТССУМ, с. 1575]) словом того ж морфологічного класу *безтелесий* (калька з рос. відповідає укр. лексемам *безтілесний, безтілий, безтільний*: *безтілесний*. Який не має тіла, плоти; нематеріальний [ВТССУМ, с. 73]; *безтілий, безтільний рідко*. Те саме, що *безтілесний* [ВТССУМ, с. 73]). Субститут *бадилина* є контекстуальним синонімом до словникових компонентів *тріска, скіпка* (*бадилина*. Стеблина якої-небудь рослини [ВТССУМ, с. 55]; *тріска*. Невеликий тонкий шматок деревини, якого відкололи або який відколовся від стовбура, колоди тощо. // Тонкий шматок сухого дерева; *скіпка*. // Уламок чогось дерев’яного. // Стружка з дерева. // *збірн., спец.* Деревообробні відходи, що їх використовують для різних виробів [ВТССУМ, с. 1478]); *скіпка*. Невелика тонка пластинка, відколота, відрубана від деревини вздовж по волокнах. // Те саме, що *тріска*. // Тонка тріска сухого дерева, яку використовували в давнину для освітлення; *лучина*. // Тонкий, гострий шматочок тріски, який потрапив під шкіру; *скалка* [ВТССУМ, с. 1330]). Незважаючи на те, що ці три лексеми позначають ‘частину від цілого’, використання субститута *бадилина* зумовлює зміни у семантиці УОСВ: авторський субстантивний компонент *бадилина* поширюється інтерпозиційними атрибутивами-ад’єктивами *висушена* та *тютюнова*. Елемент-поширювач *тютюнова* (*тютюновий*. 1. Прикм. до *тютюн* 1. Пов’язаний з вирощуванням, обробкою, продажем тютюну. *Тютюнова плантація*. **Тютюнові вироби** – вироби з тютюну (цигарки, сигарети, сигари та ін.). 2. Який має колір тютюну; зелено-коричневий. 3. *рідко*. Який став жовтим від вживання тютюну (у 1 знач.) [ВТССУМ, с. 1488–1489]) вказує на рослину *тютюн* – тобто бадиліна є стеблиною тютюну, кольором якого є зелено-коричневий (*зелений венеріанський* – це колір рослин та вод відродження; оскільки прозора вода є зеленою, то смарагд є причетним до сяйва

благородного металу [31, с. 81]), внаслідок чого семантика УОСВ є інтенціоналізованою; поширювач *висушена* (**висушений**. Дієприкм. пас. мин. ч. до **висушити**. // **висушено**, *безос. присудк. сл. // у знач. прикм.* Дуже худий [ВТССУМ, с. 155]) теж зумовлює інтенціоналізовану семантику УОСВ, слугуючи на підкреслення худорлявості. Оказіональні перетворення узуальної одиниці сприяють субінтенціоналізації її семантики в УОСВ до ‘який має занадто виснажене, дуже тонке, надмірно сухорляве тіло’.

У прикладі з українського художнього тексту фіксуємо одночасну інтенціоналізацію, екстенціоналізацію та зворотню інтенціоналізацію традиційної семантики СВ за такого комбінованого типу оказіональних трансформацій СВ. Так, функціонуючи у синтаксичній конструкції *Маркіян швидко забігав пальцями по сорочці на впалих грудях, а щоки йому **взялися нетривким хворобливим рум'янцем*** [ТВ, с. 115], кодифіковане СВ *заливатися (залитися, заллятися) рум'янцем (фарбою)* ‘червоніти від збудження, захоплення, сорому і т. ін.’ [УРРУФТС, с. 53] зазнає таких оказіональних перетворень: субстантивний компонент *рум'янцем* (**рум'янець**. 1. Природний рожевий або червонястий колір щік, обличчя. // Жовтий відтінок забарвлення щік, обличчя хворої людини. // Почервоніння обличчя від припливу крові. // Рожевий або червонястий колір щік як результат уживання рум'ян. *Палати рум'янцем*. 2. *перен.* Рожево-червоне або багряне забарвлення чого-небудь від променів сонця під час його сходу чи заходу. 3. *перен.* Червоний або рожевий бік (боки) плоду, червона пляма на плоді. 4. *тільки мн., розм.* Те саме, що **рум'яна**. 5. *заст.* Зілля, яким рум'янилися (у 2 знач.) [ВТССУМ, с. 1279]) поширюється двома інтерпозиційними атрибутивами-ад'єктивами: **нетривким** (**нетривкий**. 1. Який не має міцності, легко руйнується; неміцний. 2. те саме, що **нетвердий** 2. Досить нестійкий (про ходу, рухи і т. ін.); невпевнений. // Який не має міцної опори; хисткий. 3. *перен.* Який може легко змінюватися, порушуватися; нестійкий, ненадійний. 4. Те саме, що нестійкий 3. Який легко піддається чужому впливові; нетвердий у своїх поглядах, звичках і т. ін. [ВТССУМ, с. 781–782] та **хворобливим** (**хворобливий**.

1. Який легко піддається хворобам, часто хворіє. // Власт. хворому. // Викликаний, зумовлений хворобою; який свідчить про хворобу. 2. *перен.* Який виходить за межі звичайного, нормального; ненормальний, неприродний. *Хвороблива підозрілість* [ВТССУМ, с. 1559]). При розгляді семантичної структури лексем *рум'янець*, *нетривким* та *хворобливим* фіксуємо, що оказіональна експансія атрибутивом-ад'єктивом *хворобливим* зумовлює інтенціоналізацію словникової семантики СВ (оскільки семантична структура лексеми *рум'янець* передбачає такий компонент), оказіональна експансія атрибутивом-ад'єктивом *нетривким* – екстенціоналізацію (оскільки поширювач вказує на нетривалість фізіологічної реакції). Окрім того, словникове СВ знає оказіональної субституції вербного компонента *заливатися* (*залитися*, *заллятися*) (*заливатися*, *недок.*, *залитися* і *рідше заллятися...*, *док.* 1. *тільки з ос.* Покриватися суцільно або наповнюватися вщерть водою чи якою-небудь іншою рідиною; затоплятися. // *перен.* Сповнюватися вщерть чим-небудь (звуками, світлом і т. ін.). *Заливатися сльозами.* 2. *без додатка і чим.* Обливатися або забруднюватися чим-небудь рідким. 3. *без додатка і чим.* Дзвінко, переливчасто співати. // *Голосно, з переливами звучати.* 4. *без додатка і чим.* *Голосно, без упину, захлинаючись, плакати або сміятися.* 5. *без додатка і чим.* *Дуже голосно і безперервно гавкати; валувати (про собак).* 6. *без додатка і чим.* *Захлинаючись чим-небудь, задихаючись від чогось, тонути, гинути і т. ін.* 7. *без додатка і чим.* *Пити надміру алкогольні напої; пиячити.* 8. *розм.* *Казати про що-небудь із надмірним запалом.* 9. *тільки недок...* [ВТССУМ, с. 401]) словом вільного вжитку того ж морфологічного класу *взялися* (*узятися* (*взятися*))... 9. *чим.* *Покритися або оповитися чим-небудь.* 10. *чим.* *Пройнятися чим-небудь; набути певного виразу (про обличчя, очі і т. ін., в яких відбиваються якісь почуття)...* [ВТССУМ, с. 1500]), що зумовлює зворотню інтенціоналізацію словникової семантики СВ, послаблюючи інтенсивність дії. Відтак, як оказіональна експансія, так і оказіональна субституція відіграють роль у зміні семантики узуального СВ в плані її одночасної інтенціоналізації,

екстенціоналізації та зворотньої інтенціоналізації до okazіональної ‘ненадовго пожатів від хворобливого збудження’.

Ужите в контексті *They did everything they could to blot out all recollection of Arnold Jackson and yet were conscious that the story was as fresh in the public mind as when first the scandal burst upon a gaping world* [SS, с. 55] АОСВ *burst upon a gaping world* є наслідком okazіональної субституції традиційного субстантивного компонента *view* загальнонародного СВ *burst upon the (або one’s) view, to* ‘раптом, несподівано з’явитися (у полі зору) несподівано стати перед очима’ [АУФС, с. 178] словом вільного вжитку – контекстуальним синонімом *world*. Okazіональна експансія інтерпозиційним елементом *gaping* прояснює мету авторської заміни і вдало зумовлює утворення інтенціоналізованого значення АОСВ ‘раптом, несподівано з’явився у полі зору зацікавленого натовпу, несподівано став перед очима зацікавленого натовпу’, надаючи йому у такий спосіб іронічного забарвлення. Семантика АОСВ асоціюється у читача із значенням словникового СВ *public eye, the* ‘суспільна увага’ (часто вживається у зворотах *to be in the public eye, to come into the public eye*)’ [АУФС, с. 772], проте воно є суттєво експресивнішим. Ця заміна сприяє експресивізації, увиразненню висловлювання. Порівнюючи АОСВ *to blot out all recollection* із традиційним *blot (one, something) out of one’s memory, to* [тж. *to raze (one, something) from one’s (або the) memory*] ‘викреслити з пам’яті (когось, щось)’ [АУФС, с. 148], вжите у контексті, відмічаємо субституцію субстантивного компонента *memory* словом вільного вжитку *recollection* та цього okazіональну експансію інтерпозиційним елементом *all*, що вказує на неймовірні зусилля героїв у своєму прагненні стерти будь-які спогади про людину. Таке комбіноване перетворення увиразнює значення СВ, інтенціоналізуючи його до ‘викреслити всі спогади’. Використане у контексті АОСВ *fresh in the public mind* слугує доповненням, своєрідною конкретизацією значення вище вказаної одиниці. Мовно-стилістичний відбір узуального СВ *fresh in one’s memory (або mind)* ‘що добре пам’ятається’ [АУФС, с. 362]

аргументується смисловим завданням ситуаційного контексту і є своєрідним запланованим ефектом увиразнити висловлювання.

У реченні *В цьому трухлявому гнізді вбивалось у пір'я прибудне пташеня й уперто розгортало свої крила* [МО, с. 96] семантично співзвучні СВ *вбивалось у пір'я* (граматично змінене від кодифікованого СВ *вбиватися (вбитися) в колодочки (в пір'я)* 'виростати, ставати дорослим, багатшим' [УРРУФТС, с. 20] (*порости в пір'я* 'вбитися в сили, в колодочки' [СУІ, с. 307])) та *уперто розгортало свої крила* (граматично змінене від узуального *розправити крила* 'виявити усі сили, здібності; діяти рішуче, сміливо, енергійно' [СУІ, с. 333] (*розправляти (розправити, розпростувати, розпростати, розпростирати, розпростерти) крила* 'починати діяти на повну силу; виявляти всі свої здібності' [УРРУФТС, с. 148])) надають висловлюванню виняткової виразності, експресивного звучання. За умов мікроконтексту друге узуальна одиниця трансформується шляхом okazіональної субституції вербного компонента *розправляти (розправляти, недок. 1. Розпрамляти, розрівнювати, розгладжувати, зручно розміщувати що-небудь скручене або зіжмакане, зім'яте... 2. Випрямляти, розгинати, випростувати що-небудь [ВТССУМ, с. 1258])* лексично місткішим субституттом *розгортало (розгортати, недок. 1. Розправляти що-небудь згорнуте, зібгане... // Широко розставляти в сторони (руки, крила)... 2. Розв'язувати, розкривати, розмотувати що-небудь зав'язане, загорнуте, спаковане... 3. Прокладаючи собі шлях, розштовхувати, розпихати і т. ін. кого-, що-небудь... 6. перен. Давати чому-небудь (здібностям, силам, таланту і т. ін.) вільно розвиватися, проявлятися... [ВТССУМ, с. 1238])* (що зумовлює інтенціоналізовану семантику УОСВ), okazіональної експансії інтерпозиційним присвійним прономіналом *свої (свій, займ. присв. 1. Який належить собі, який є у себе [ВТССУМ, с. 1298])* (що зумовлює екстенціоналізовану семантику УОСВ, вказуючи на посесивність) та препозиційним адвербом *уперто (уперто. Присл. до упертий. 1. Який намагається все робити по-своєму, наполягає на своєму, інколи наперекір здоровому глузду; непоступливий. // Який виражає непоступливість. //*

Власт. непоступливій людині. 2. Наполегливий, настирливий. // Стійкий, твердий. // Запеклий, невинуватий. 3. Який здійснюється, виконується з наполегливістю, вимагає тривалих зусиль. 4. *перен.* Який триває довгий час, затяжний. // Довгий, пильний (про погляд) [ВТССУМ, с. 1509]) (що сприяє екстенціоналізованій семантиці УОСВ). Відтак, семантика УОСВ визначається як одночасно інтенціоналізована та подвійно екстенціоналізована – ‘наполегливо виявляло усі сили; здібності; діяло дуже наполегливо, рішуче, сміливо, енергійно’ і слугує на зображення стану внутрішнього розвитку героя. У словнику зафіксовано приклад: *Чи, може, вам більше до вподоби орел, що розгорнув би крила над головою і вів би вас до перемоги...?* (Ю. Янов., II, 1958, с. 136) [СУМ, Т. VIII, с. 654], що демонструє можливий перехід УОСВ до узусу. Ускладненої оказіональної трансформації зазнає вище вказане узувальне СВ при функціонуванні і в іншому українському художньому тексті: *...схопився він з-за стола, розвів обидві руки, наче розправив могутні крила в політ, сивіючою вже тоді головою, і так випростав плечі, наче готовий був прийняти на них новий, ще більший тягар* [ПК, с. 252]. Словникова семантична структура у цій українській оказіональній одиниці також зазнає комбінованих змін.

Одночасна інтенціоналізація та екстенціоналізація традиційного значення СВ за такого комбінованого типу оказіональних трансформацій фіксується у значенні УОСВ *закипаючи зловтішним сміхом* (від узувального *залитися* (*залитися*) *реготом* (*сміхом*) ‘дуже, без упину реготати’ [УРРУФТС, с. 53]) з українського художнього тексту *Кривомантій! – підсипала Палажка, теж закипаючи зловтішним сміхом* [ТВ, с. 42]. УОСВ є трансформованим внаслідок оказіональної субституції традиційного вербного компонента *залитися* (*залитися*, *недок.*, *залитися* і *рідше заллятися... док.* 1. *тільки з ос.* Покриватися суцільно або наповнюватися вщерть водою чи якою-небудь іншою рідиною; затоплятися. // *перен.* Сповнюватися вщерть чим-небудь (звуками, світлом і т. ін.). *Залитися сльозами.* 2. *без додатка і чим.* Обливатися або забруднюватися чим-небудь рідким. 3. *без додатка і чим.* Дзвінко, переливчасто співати. // *Голосно, з переливами звучати.* 4. *без додатка*

і чим. Голосно, без упину, захлинаючись, плакати або сміятися. 5. *без додатка і чим.* Дуже голосно і безперервно гавкати; валувати (про собак). 6. *без додатка і чим.* Захлинаючись чим-небудь, задихаючись від чогось, тонути, гинути і т. ін. 7. *без додатка і чим.* Пити надміру алкогольні напої; пиячити. 8. *розм.* Казати про що-небудь із надмірним запалом. 9. *тільки недок...* [ВТССУМ, с. 401]) словом вільного вжитку **закипаючи** (**закипати**, *недок.*, **закипіти**, -плю, -пиш; *мн.* **закиплять**; *док.* 1. Починати кипіти (у 1 знач.). 2. *перен., також чим.* Починати дуже пінитися, бушувати (про море, ріку, хвилю і т. ін.). 3. *перен.* Починати проявлятися з великою силою, ставати дуже бурхливим (про яку-небудь дію, якість явище). // *безос.* 4. *перен.* Дуже збуджуватися, роздратовуватися. // *чим.* Починати проймається, охоплюватися яким-небудь почуттям. 5. *перен.* Наростати з великою силою (про почуття). // *безос.* // *тільки док., безос., з інфін.* Дуже закортіло робити що-небудь. 6. *тільки 3 ос., розм.* Загустати, запікатися згустками (про кров) [ВТССУМ, с. 395]), що сприяє інтенціоналізації традиційного фразеологічного значення. Оказіональна експансія інтерпозиційним атрибутивом **зловтішним** (**зловтішний**, -а, -е. Сповнений зловтіхи [ВТССУМ, с. 463]) вносить додатковий значеннєвий відтінок до традиційної фразеологічної семантики, зумовлюючи її екстенціоналізацію у контекстуальних умовах. Ставлення героїні до односельця розкривається через значення УОСВ, яке в результаті комбінованого типу оказіональних трансформацій є водночас інтесіоналізованим та екстенсіоналізованим, порівняно з традиційним, і визначається як ‘все дужче, без упину зловтішно регочучи’. У словнику зафіксовано приклад **зловтішна посмішка** [ВТССУМ, с. 463], що свідчить про можливість входження української оказіональної одиниці до узусу.

Словникове СВ **ховати (сховати) очі (погляд)** ‘відвертатися, не дивитися на кого-небудь від сорому, ніяковості, незадоволення тощо’ [СФУМ, с. 747] (**ховати очі (погляд)** ‘не дивитися або уникати дивитися від незадоволення, ніяковості, сорому’ [УРРУФТС, с. 193]) має виразніше звучання у контексті “*А що, поставили п’ятірку?*” – *питає Прокіп... Олесь сором’язливо*

ховає обличчя в рукав [ТВ, с. 35] завдяки уведенню до його меж препозиційного адверба *сором'язливо* (**сором'язливо**. Присл. до **сором'язливий**. Те саме, що **соромливий**. Здатний відчувати незручність, бентежитися, ніяковіти. // Пройнятий збентеженням, зніяковінням. // Який виражає збентеження, зніяковіння [ВТССУМ, с. 1358]), що зумовлює інтенціоналізовану семантику УОСВ *сором'язливо ховає обличчя в рукав*. Оказіональна експансія компонентного складу СВ супроводжується оказіональною субституцією соматизма *очі* соматизмом *обличчя*, що у комбінації із постпозиційним поширювачем *в рукав* не лише зумовлює більш природне зображення внутрішнього стану героя, але й додаткову подвійну інтенціоналізацію. Як наслідок, семантика УОСВ *сором'язливо ховає обличчя в рукав* визначається як субінтенціоналізована – ‘збентежено, зніяковіло відвертається, відчуваючи сором’. У значенні УОСВ маркується концепт **збентеження** і відображається найвищий ступінь зніяковілості, що зумовлена почуттям сорому.

На основі розглянутих АОСВ та УОСВ робимо висновок, що за комбінації оказіональної експансії та оказіональної субституції семантика традиційних СВ зазнає ускладнених перетворень. Приклади подвійної інтенціоналізації словникової семантики СВ, зафіксовані як в англійських, так і в українських художніх текстах, є найбільш вживаними. Рідше семантика англійських та українських ОСВ є подвійно екстенціоналізованою, одночасно екстенціоналізованою та інтенціоналізованою, одночасно імплікаціоналізованою та інтенціоналізованою, одночасно інтенціоналізованою та подвійно екстенціоналізованою, субінтенціоналізованою, одночасно інтенціоналізованою, екстенціоналізованою та зворотньо інтенціоналізованою тощо. Для англійських та українських художніх текстів найбільш характерними є приклади оказіональної субституції субстантивних компонентів та їхньої оказіональної експансії атрибутивами-ад’єктивами, рідше оказіональної субституції зазнають вербні та атрибутивно-ад’єктивні компоненти СВ.

5.2. Комбінація okazіональної контамінації та інших типів okazіональних трансформацій англійських та українських стійких висловлювань

За такого типу okazіональних трансформацій АОСВ та УОСВ творяться за допомогою okazіональної контамінації двох (кількох) узуальних СВ та інших типів okazіональних трансформацій: okazіональної експансії, okazіональної субституції, okazіональної експансії та okazіональної субституції. Зважаючи на це, виявлено 3 спільні типи: 1) okazіональна контамінація та okazіональна експансія СВ, 2) okazіональна контамінація та okazіональна субституція компонентів СВ, 3) okazіональна контамінація, okazіональна експансія та okazіональна субституція компонентів СВ (див. табл. 5 на с. 150). Контамінуються здебільшого семантично близькі узуальні СВ (на основі спільності компонентів у переважній більшості англійських прикладів), проте фіксуємо і приклади okazіональної контамінації загальнонародних СВ, що мають різну семантику.

5.2.1. Комбінація okazіональної контамінації та okazіональної експансії англійських та українських стійких висловлювань. За такого комбінованого типу okazіональних трансформацій СВ як в англійських, так і в українських прикладах, контамінуються зазвичай семантично близькі СВ (часто на основі спільності компонентів). При цьому зафіксовано ускладнені зміни словникової семантики англійських та українських СВ: подвійна інтенціоналізація, субінтенціоналізація, одночасна інтенціоналізація та подвійна екстенціоналізація, одночасна імплікаціоналізація та інтенціоналізація, подвійна екстенціоналізація тощо.

Випадки подвійної інтенціоналізації словникової семантики СВ зафіксовано переважно в англійських художніх текстах, на відміну від українських, для яких більш характерними є приклади подвійної екстенціоналізації. Зокрема, зареєстровано більше прикладів субінтенціоналізації

традиційної семантики саме англійських СВ, яка досягається завдяки двом елементам-поширювачам.

Так, у синтаксичній конструкції *I think he must have read the verse of these young men who were making so great a stir in the world, and I fancy he found it poor stuff* [MS, с. 14] АОСВ *were making so great a stir in the world* є утвореним шляхом okazionalnoї контамінації близьких за семантикою традиційних одиниць *make a stir* (або *splash*), *to* ‘викликати загальний інтерес, сенсацію’ [АУФС, с. 639] та *make a noise* (або *a bustle*) *in the world, to* (тж. *to make a noise*) ‘стати відомим, славетним, примусити говорити про себе’ [АУФС, с. 636] на основі спільності вербного компонента останніх – слова *make*. Друге узуальне СВ зазнає редукції компонентного складу та увиразнює словникову семантику першого СВ, інтенціоналізуючи її. Запланована автором додаткова інтенціоналізована семантика АОСВ (що суміщає значення вище зазначених узуальних СВ – ‘викликали загальний інтерес, сенсацію; ставали відомими, славетними, примушували говорити про себе’) досягається завдяки уведенню до складу СВ інтерпозиційних елементів – атрибутива-ад’єктива *great* (*great adj* 1) великий; 2) величний (про мету, ідею тощо); 3) чудовий [АУС, с. 233]) та адверба *so* (*so adv* 18. *so great a man/so small a part etc formal* used to emphasize an adjective, especially when what is being mentioned is surprising or unusual [LDCE, с. 1568]; *so adv*. 5) так, до такої міри, настільки [АУС, с. 489]). Значення АОСВ визначається як субінтенціоналізоване – ‘викликали неймовірний (надзвичайний) загальний інтерес, сенсацію; ставали дуже відомими, славетними, примушували всіх говорити про себе’.

Okazionalna контамінація на основі спільного компонента має місце і в такому прикладі з англійського художнього тексту. У синтаксичній конструкції *What a cruel practical joke old Nature played when she flung so many contradictory elements together, and left the man face to face with the perplexing callousness of the universe* [MS, с. 161] АОСВ *what a cruel practical joke played* є наслідком схрещування двох різноструктурних узуальних – одиниць *play a joke on one, to* ‘1) поглузувати, пожартувати з когось; утнути штуку; 2) обдурити когось’

[АУФС, с. 755] та *practical joke* ‘практичний жарт, грубий жарт, містифікація’ [АУФС, 766] (*practical joke* ‘(грубая) шутка (сыгранная с кем-л.), розыгрыш’ [НАРС, с. 562] на основі спільності їхнього субстантивного компонента *joke*. Оказіональна контамінація здійснена з редукцією компонентного складу першого СВ. Узуальне СВ *practical joke* екстенціоналізує значення іншого кодифікованого СВ *play a joke on one, to*, завдяки чому утворене АОСВ має значення ‘грубо поглузувала, пожартувала; утнула грубу штуку; грубо обдурила (розіграла)’. За okazіональної експансії субстантивного компонента *joke* інтерпозиційним атрибутивом-ад’єктивом – виразним словом *cruel* (*cruel adj* 1) жорстокий; 2) болісний; тяжкий [АУС, с. 136]) вище визначене значення АОСВ є екстенціоналізованим до ‘жорстоко і грубо поглузувала, пожартувала; утнула жорстоку і грубу штуку; жорстоко і грубо обдурила (розіграла)’. Використання препозиційного компонента-поширювача – підсилювального прономінала *what* (*what* 3) *emph.* який!; як!; що! [АУС, с. 611]) зумовлює інтенціоналізовану семантику АОСВ від, знову ж таки, вище зазначеного до ‘дуже жорстоко і грубо поглузувала, пожартувала; утнула дуже жорстоку і грубу штуку; дуже жорстоко і грубо обдурила (розіграла)’. Так, семантика АОСВ є одночасно інтенціоналізованою та подвійно екстенціоналізованою. Мотивацією okazіональної трансформації АОСВ є семантизація концепту **жертва**, що простежується при аналізі лексеми *play* ‘грати’, яка спершу позначала здійснення ритуалу, який пов’язувався з вимовою заклинань (‘священих слів’), а подеколи – з різкими рухами тіла: жерці входили в екстаз, викручуючи собі руки й ноги в ритуальних танцях. Пор. лат. *placāre* ‘заспокоїти’, лат. *placēre* ‘подобатися’ [букв. ‘заспокоїти Божество’: можливо, що від цього ж кореня походить і лексема – стар.-англ. слово *lac* ‘жертвоприношення’]; пор. також нім. *fluchen* ‘проклинати, заклинати’ [127, с. 225–226]. У контексті відмічаємо дистантне розміщення компонентів АОСВ та інверсію. У синтаксичній конструкції СВ *face to face* ‘1) лицем до лиця (тж. *front to front*); 2) особисто; на самоті; віч-на-віч, сам на сам’ [АУФС, с. 319] вжите у традиційній формі та значенні.

Приклади okazіональної контамінації різних за семантикою та структурою узуальних СВ у комбінації із okazіональною експансією є нечисленними і зареєстровано переважно в англійських художніх текстах. Так, у контексті *Oh, it was nothing. I guess my back's broad enough to bear a few hard words* [SS, с. 40] АОСВ *my back's broad enough to bear a few hard words* є утвореним за допомогою okazіональної контамінації загальнонародних СВ *back is broad enough (to bear the blame, responsibility* тощо), *one's* 'у когось досить широка спина (щоб взяти на себе обвинувачення, відповідальність і т. д.)' [АУФС, с. 57] та *hard* (або *high, hot, sharp, warm*) *words* 'розмова у підвищеному тоні; гнівні слова, сварка' [АУФС, с. 453], яка здійснена автором без редукції компонентного складу СВ. Внаслідок такого перетворення семантика АОСВ містить значення схрещуваних одиниць ('у мене досить широка спина, щоб стерпіти розмову у підвищеному тоні (гнівні слова, сварку)') і є екстенсіоналізованою (друге узуальне СВ розширює семантику першого). Okazіональна експансія субстантивного компонента *words* інтерпозиційним атрибутивом-ад'єктивом *few* (*few adj* 1) мало, небагато; небагато хто, мало хто; 2) (*a few*) декілька [АУС, с. 201] додає іронічного забарвлення до семантики аналізованої одиниці, додаючи їй екстенсіоналізації – 'у мене досить широка спина, щоб стерпіти декілька гнівних слів'. АОСВ за своїм значенням асоціюється із семантикою традиційних СВ (*hard*) *words break no bones* присл. 'лайка на коміру не висне' [АУФС, с. 854] та *bear* (або *carry*) *coals, to* заст. 'примиритися з образою, з своїм принизливим становищем' [АУФС, с. 69], ілюструючи у такий спосіб примирення з існуючим станом речей.

Приклад одночасно імплікаціоналізованого та інтенсіоналізованого значення УОСВ зафіксовано у синтаксичній конструкції з українського художнього тексту: "Хі-хі-хі-і...", – зайшлася Палажка, *наливаючись від напруги дівочим рум'янком* [ТВ, с. 43]. УОСВ *наливаючись дівочим рум'янком* є наслідком okazіональної контамінації семантично близьких та однакових за структурою кодифікованих СВ *наливатися* (*налитися, наллятися*) *кров'ю* 'червоніти' [УРРУФС, с. 111] та *залитися* (*залитися,*

заллятися) рум'янцем (фарбою) 'червоніти від збудження, захоплення, сорому і т. ін.' [УРРУФТС, с. 53] із редукцією їхнього компонентного складу. Відбір для УОСВ вербного компонента *наливатися (наливатися, недок... 1. у що. Вливаючись, натікаючи, наповнювати що-небудь. 2. Наповнюватися рідиною. 3. чим, рідко чого, перен. Сповнюватися якимись почуттями, властивостями і т. ін... [ВТССУМ, с. 722])* замість можливого компонента *заливатися (заливатися, недок... 1. тільки 3 ос. Покриватися суцільно або наповнюватися вщерть водою чи якою-небудь іншою рідиною; затоплятися. // перен. Сповнюватися вщерть чим-небудь... [ВТССУМ, с. 401])* зумовлює імплікаціоналізовану семантику УОСВ. Заміна традиційного компонента *рум'янцем (рум'янець. 1. Природний рожевий або червонястий колір щік, обличчя. // Жовтий відтінок забарвлення щік, обличчя хворої людини. // Почервоніння обличчя відприпливу крові. // Рожевий або червонястий колір щік як результат уживання рум'ян. Палати рум'янцем. 2. перен. Рожево-червоне або багряне забарвлення чого-небудь від променів сонця під час його сходу чи заходу. 3. перен. Червоний або рожевий бік (боки) плоду, червона пляма на плоді. 4. тільки мн., розм. Те саме, що рум'яна. 5. заст. Зілля, яким рум'янилися (у 2 знач.) [ВТССУМ, с. 1279])* розмовним словом *рум'янком (рум'янок, розм., рідко. Те саме, рум'янець 1 [ВТССУМ, с. 1279])* додає просторічності висловлюванню, проте не впливає на зміни у словниковому значенні СВ. Семантика УОСВ *наливаючись дівочим рум'янком* не лише вміщує значення схрещуваних узуальних одиниць, але й є інтенсіоналізованою завдяки okazіональній експансії субститута *рум'янком* інтерпозиційним атрибутивом-ад'єктивом *дівочим (дівочий. Прикм. до діва і дівчина. // Властивий дівчині, дівчатам. 2. Призначений, обладнаний для дів, дівчат [ВТССУМ, с. 303]; дівчина. Молода неодружена особа жіночої статі. // Кохана, наречена [ВТССУМ, с. 303]),* у якому семантизується концепт збудження. Образ *дівчини* в українській культурі втілюється у концептах *краса (врода), молодість, сором, сором'язливість* тощо, на що вказують СВ, дібрані з фразеологічних словників (*як (мов, ніби і т. ін.) засватана дівка (дівка на*

виданні) [СФУМ, с. 201]). Семантику УОСВ визначаємо як одночасно імплікаціоналізовану та інтенціоналізовану – ‘дуже червоніючи від збудження’. Мотивація okazіональної трансформації простежується в авторській інтенції підкреслити стан збудження завдяки атрибутивному поширювачу. У контексті УОСВ характеризується дистантним розміщенням його компонентів.

Менша кількість УОСВ такого комбінованого типу okazіональних трансформацій пояснюється тим, що okazіональна контамінація українських СВ переважно здійснюється у комбінації не лише okazіональної експансії, але й okazіональної субституції.

Рідкісними в англійських та українських художніх текстах є приклади okazіональної контамінації різних за семантикою узуальних одиниць у комбінації із okazіональною експансією. У переважній більшості прикладів, зареєстрованих в англійських та українських художніх текстах, ОСВ утворюються шляхом okazіональної контамінації семантично близьких узуальних СВ. При цьому англійських прикладів okazіональної контамінації узуальних СВ, що здійснена на основі спільного компонента (переважно субстантивного або вербного), зафіксовано більше, ніж в українських. Okazіональної експансії зазвичай зазнає субстантивний компонент одним атрибутивно-ад’єктивним елементом, завдяки чому семантика як АОСВ, так і УОСВ є подвійно інтенціоналізованою або ж подвійно екстенціоналізованою. За okazіональної експансії двома елементами словникова семантика англійських та українських СВ зазнає більш ускладнених перетворень. Такі приклади ілюструють переважно англійські художні тексти.

5.2.2. Комбінація okazіональної контамінації та okazіональної субституції компонентів англійських та українських стійких висловлювань. Такий комбінований тип okazіональних трансформацій СВ, порівняно з вище виявленим, як в англійських, так і в українських художніх текстах фіксуємо рідше. Приклади ОСВ такого комбінованого типу є більш характерними для англійських

художніх текстів (див. табл. 5 на с. 150). ОСВ, утворені за допомогою okazionalnoї контамінації двох (кількох) узуальних одиниць, зазнають okazionalnoї субституції одного і більше компонентів. Як і в описаних прикладах okazionalnoї контамінації та okazionalnoї експансії, в англійських та українських художніх текстах схрещувані узуальні СВ є зазвичай близькими за семантикою. Значення як англійських, так і українських узуальних СВ зазнає ускладнених змін: подвійної екстенціоналізації, одночасної екстенціоналізації та подвійної інтенціоналізації тощо.

Так, у контексті *He was startled. It was queer that Arnold Jackson, known apparently to **all and sundry**, should live here **under the disgraceful name** in which he had been convicted* [SS, с. 60] АОСВ *under the disgraceful name* твориться внаслідок okazionalnoї контамінації семантично близьких та структурно різнопланових вихідних СВ *be under a cloud, to* ‘мати погану репутацію’ [АУФС, 128] та *bad name (for)* ‘погана репутація’ [АУФС, с. 59] (у словнику варіантом атрибутивно-ад’єктивного компонента СВ є лексема *evil – bad* (или *evil) name* ‘плохая репутация’ [НАРС, с. 474]). Редукції зазнає компонентний склад першої одиниці. В АОСВ *under the disgraceful name* відмічаємо okazionalnu субституцію атрибутивно-ад’єктивного компонента – слова *bad* або *evil (bad adj 1)* поганий, кепський, негарний; 2) зіпсований; 3) розбещений, розпутний; неморальний; 4) шкідливий; 5) хворий; 6) сильний (*про біль, холод і т. ін.*); 7) грубий (*про помилку*) [АУС, с. 59]; (*evil adj 1*) злий, лихий; зловісний, лиховісний; 2) шкідливий, згубний; 3) злісний [АУС, с. 188]) словом того ж морфологічного класу – лексемою *disgraceful (disgraceful adj 1)* безчесний, ганебний; 2) *розм.* обурливий [АУС, с. 157]), семантична структура якої зумовлює інтенціоналізовану семантику АОСВ від можливої, зважаючи на зв’язок із значенням схрещуваних узуальних одиниць, ‘з поганою репутацією’ до кінцевого ‘з безчесною (ганебною) репутацією’. СВ *all and sundry* (тж. *заст. all and some*) ‘всі, всі без винятку’ [АУФС, с. 22], вжите у традиційній формі та значенні, вказує на відомість героя і слугує інтенції письменника підкреслити безнадійність стану.

У реченні *Her soul, which was **black as night**, is now **pure and white like the new-fallen snow**...* [SS, с. 43] розкриття концепту **душа (soul)** втілено у першій характеристиці душевної сутності героїні – завдяки узуальному СВ (*as*) **black as night** ‘зовсім чорний’ [АУФС, с. 140] ((*as*) **black as night (as sin, thunder** или **as a thunder cloud**) ‘мрачнее тучи, туча тучей’ [БАРФС, с. 87]), якій протиставляється інша характеристика – завдяки АОСВ **pure and white like the new-fallen snow**, що утворене внаслідок okazionalnoї контамінації вихідних одиниць (*as*) **white as driven snow** ‘білий, як сніг, білосніжний’ [АУФС, с. 1006] та (*as*) **pure as a lily** ‘чистий, непорочний, чистий, як лілія’ [АУФС, с. 774]. Перше схрещуване СВ зумовлює інтенціоналізацію семантики другого, натомість okazionalna субституція компонента **driven** словом вільного вжитку **new-fallen (new-fallen adj** який щойно випав (про сніг) [АУС, с. 341]) сприяє оновленню образності АОСВ в цілому та інтенціоналізації словникової фразеологічної семантики зокрема. Відтак, значення АОСВ визначається як подвійно інтенціоналізоване.

Okazionalna контамінація структурно різних загальнонародних СВ **двоїтися в очах** ‘здаватися подвійним, подвоюватися’ [УРРУФТС, с. 40] (**двоїтися в очах** у кого і без додатка ‘хто-небудь сприймає навколишнє нечітко, невиразно (перев. від виснаження, хвороби і т. ін.)’ [ФУСМ, с. 190]) та **перед очима** перев. *чиїми*. ‘1. Зовсім близько від когось, поряд. 2. Наяву, в дійсності’ [ФУСМ, с. 473] у синтаксичній конструкції *У скронях стало боляче і задзвеніло – тоненько, немов десь далеко сурмила сурма, перед очима троїлися червоно-зелені плями, наїжджали одна на одну і підплигували, мов покотьола* [ТВ, с. 49] здійснена на основі спільного субстантивного компонента. Інтенціоналізація можливого значення ОСВ, яке вміщує в собі значення схрещуваних одиниць (‘здавалися подвійними, подвоювалися’) до кінцевого (‘здавалися потрійними, потроївалися’) відбувається завдяки okazionalnoї субституції традиційного компонента – слова **двоїтися** (двоїтися. 1. Ділитися надвоє; роздвоюватися. // Ставати, бути подвійним, суперечливим; спрямовуватися одночасно на два предмети, дві сторони чого-небудь (про

думки, почуття). 2. Здаватися подвійним, подвоюватися (про предмети) [ВТССУМ, с. 275] контекстуальним синонімом – лексемою *троїлися* (*троїтися*). 1. Ділитися натрое, на три; виявлятися в трьох частинах. 2. Здаватися потрійним; потроюватися [ВТССУМ, с. 1479]. Українські автори часто вдаються до оказіональної трансформації цього СВ, що демонструють ілюстровані приклади словників української мови.

У синтаксичній конструкції *За місяць літературних боїв у редакційних справах з'явилась відповідна хаотичність, і хлопець взявся до праці, закасавши рукава, надаючи всім заходам своїм характеру вдарності, що він засвоїв почасти за військових часів, а почасти він і так його вдачі був властивий* [МО, с. 179] узуальні СВ *братися за роботу* [УРРУФС, с. 23] та *закачавши (засукавши) рукава (рукави)* робити що ‘братися речно до роботи’ [УРРУФТС, с. 52] за оказіональної контамінації зазнають таких змін: оказіональної субституції субстантивного компонента *роботи* (*робота*. 1. Дія за знач. робити 2. Чиєсь виконання чогось-небудь, чийсь труд... [ВТССУМ, с. 1229] лексично місткішим словом *праці* (*праця*. 1. Діяльність людини; сукупність цілеспрямованих дій, що потребують фізичної або розумової енергії та мають своїм призначенням створення матеріальних і духовних цінностей; труд... // Трудовий процес, робота, на яку витрачається багато сил... // Робота думки, пам'яті... 3. Певний вид оплачуваної трудової діяльності; робота, служба за наймом як засіб існування, джерело заробітку... [ВТССУМ, с. 1103]), оказіональної субституції традиційного компонента *закачавши (засукавши)* словом *закасавши (закасати, док., перех., діал. Закачувати (у 1 знач.), недок. 1. Підгортати край одежі або засукувати, підкочувати її частини, щоб не забруднити, не замочити і т. ін. Закачувати рукава* [ВТССУМ, с. 394]). Саме завдяки оказіональній субституції субстантивного компонента *роботи* лексемою *праці* аналізоване УОСВ набуває інтенціоналізованої семантики від ‘взявся речно до роботи’ до ‘взявся речно до роботи, на яку витрачається багато сил’. Натомість оказіональна субституція традиційного компонента *закачавши (засукавши)* словом *закасавши* надає просторічності висловлюванню.

Приклад одночасної екстенціоналізації та інтенціоналізації семантики СВ зафіксовано в українському художньому тексті: у реченні *Та ось гнітючу тишу в хаті розплескала пісня. Вона викралася з пітьми так тихо і моторошно, наче не людина народила її, а казкова тінь людська...* [ТВ, с. 18] кодифіковані СВ *порушувати (порушити) тишу* ‘переривати безмовність, мовчанку’ [УРРУФТС, с. 132] та *мертва (могильна, гробова, смертельна, німа* і т. ін.) *тиша* ‘повна відсутність будь-яких звуків, шуму’ [СУМ, Т. X, с. 135] контамінуються на основі спільного субстантивного компонента (*тиша, тишу*). За okazіональної контамінації обидві одиниці зазнають подвійної okazіональної субституції. Okazіональна субституція вербного компонента *порушувати* (або ж *порушити*) (*порушувати, недок., порушити, док., перех...* 2. Припиняти, переривати який-небудь стан, процес або вияв почуття і т. ін... [ВТССУМ, с. 1074]) контекстуальним синонімом *розплескала* (*розплескати, док., перех.* 1. Схлюпуючи, розливати, розбризкувати (рідину). 2. Б’ючи по чомусь або натискаючи на щось, робити його плескатим. 3. *перен., зневажл.* Розголошувати яку-небудь таємницю [ВТССУМ, с. 1257]) надає позитивного звучання висловлюванню (відчутною є образність – Образно. *Щойно двері зачинились, як гучний регім знову потряс високі стіни світлиці й розплескався за вікном* (Добр., Очак. розмір, 1965, с. 391) [СУМ, Т. VIII, с. 770] та Образно. *Над незвично тихим селом місяць розплескує прозорі потоки* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, с. 550) [СУМ, Т. VIII, с. 769]) та інтенціоналізує словникову фразеологічну семантику. В УОСВ *гнітюча тиша* атрибутивно-ад’єктивний субститут *гнітючу* (*гнітючий*. Який викликає важке і болісне почуття. // Сповнений важкого і болісного переживання [ВТССУМ, с. 248]) використовується замість традиційних – *мертва, могильна, гробова, смертельна, німа*. Така okazіональна субституція не порушує зв’язку значення УОСВ із значенням узуального. Конкретизуючи субстантивний компонент *тишу*, атрибутивно-ад’єктив екстенціоналізує словникову семантику СВ до ‘повна відсутність будь-яких звуків, шуму, що зумовлює важкі і болісні переживання’ (у словнику зафіксовано приклад *Була гнітюча тиша в полі*

(Тич., II, 1957, с. 33) [СУМ, Т. II, с. 96], що вказує на можливість переходу УОСВ до узусу). Органічною є одночасно екстенціоналізована та інтенціоналізована семантика УОСВ ‘розплескала повну відсутність будь-яких звуків, шуму, що зумовлює важкі і болісні переживання’, що вказує на ‘жаданість порушення тиші’.

Відтак, зміни словникової семантики та структури англійських та українських СВ за такого комбінованого типу okazіональних трансформацій є ускладненими. Приклади одночасної okazіональної контамінації та okazіональної субституції компонентів схрещуваних СВ є більш характерними для англійських художніх текстів, оскільки українські автори надають перевагу комбінації okazіональної контамінації, okazіональної експансії та okazіональної субституції компонентів СВ.

5.2.3. Комбінація okazіональної контамінації, okazіональної експансії та okazіональної субституції компонентів англійських та українських стійких висловлювань. ОСВ такого комбінованого типу okazіональних трансформацій творяться внаслідок okazіональної контамінації двох (кількох) узуальних СВ, okazіональної експансії та okazіональної субституції їхніх компонентів. Зрушення у семантиці таких ОСВ є різнобарвними: одночасна імплікаціоналізація та інтенціоналізація, одночасна інтенціоналізація, екстенціоналізація та зворотня інтенціоналізація, подвійна інтенціоналізація, подвійна екстенціоналізація, одночасна екстенціоналізація, імплікаціоналізація та інтенціоналізація, одночасна екстенціоналізація та інтенціоналізація тощо. Цей комбінований тип okazіональних трансформацій СВ є більш характерним для українських художніх текстів, на відміну від англійських, у яких такі приклади є поодинокими (див. табл. 5 на с. 150).

Відмічаємо одночасно екстенціоналізовану, імплікаціоналізовану та інтенціоналізовану семантику УОСВ за такого комбінованого типу okazіональних трансформацій у прикладі з українського художнього тексту

[АЗВ, с. 23]: *даючи волю своїм емоціям, ліктям і словам*, яке є наслідком okazіональної контамінації кодифікованих СВ *давати (дати) серцю волю* ‘не стримувати своїх почуттів, виявляти свої почуття’ [УРРУФТС, с. 39], *давати (дати) волю рукам* ‘1. хапати, чіпати руками; 2. битися’ [УРРУФТС, с. 38] та *давати (дати) словам волю* ‘дозволяти собі говорити зайве’ [УРРУФТС, с. 39] на основі спільних компонентів: вербного *давати* та субстантивного – *волю*. Вихідне СВ *давати (дати) серцю волю* зазнає okazіональної субституції субстантивного компонента *серцю (серце*. 2. Цей орган людини як символ зосередження почуттів, настроїв, переживань і т. ін. // Здатність почувати й розуміти інших; чуйність, сердечність. // Цей орган людини як символ любовних почуттів, любовної прив’язаності. // *перен.* Внутрішній психічний світ людини, її настрої, переживання, почуття [ВТССУМ, с. 1310]) словом того ж морфологічного класу *емоціям (емоція*. Суб’єктивний стан людини та тварин у формі безпосередніх переживань. // Переживання людиною свого ставлення до дійсності, до особистого й навколишнього життя; душевне переживання, почуття людини [ВТССУМ, с. 349]). Така okazіональна субституція є умотивованою, оскільки лексеми *серце* та *емоції* у семантичній структурі містять спільні компоненти. Проте, семантика лексеми *серце* є значно мікшішою, зокрема, серце є символом – зосередженням людських почуттів [31]. Відповідно, словникове фразеологічне значення імплікаціоналізується. Субстантивний компонент загальнонародного СВ *давати (дати) волю рукам* – соматизм *рукам* – замінене автором словом того ж морфологічного класу – соматизмом *ліктям (рука*. 1. Кожна з двох верхніх кінцівок людини від плечового суглоба до кінчиків пальців. // Частина цієї кінцівки від зап’ястка до кінчиків пальців; кисть... [ВТССУМ, с. 1278]; *лікоть*. 1. Місце з’єднання плечової кістки з кістками передпліччя, де згинається рука... [ВТССУМ, с. 619]). На перший погляд здається, що така okazіональна субституція не є умотивованою, не несе особливого навантаження. Проте *лікоть* – це “активна” частина руки, що підтверджують словникові одиниці: слово *лікоть* є широко вживаним субстантивним компонентом українських узуальних СВ (*відчувати*

плече (лікоть) кого, чие (чий) і без додатка ‘мати чийось підтримку, допомогу’ (чути плече і лікоть кого) [СФУМ, с. 107], *показати, почому лікоть кваші* ‘довести свою здатність, спроможність і т. ін. у чому-небудь’ [СФУМ, с. 533], *кусати лікті* ‘виявляти велику досаду, шкодуючи з якого-небудь приводу; жалкувати’ [ФУСМ, с. 321]). Внаслідок okazіональної субституції субстантивного компонента *рукам* лексемою *лікоть* словникова семантика СВ інтенціоналізується. Субстантивний компонент вихідного СВ *давати (дати) словам волю* не замінюється автором, а, відтак, не вносить зміни у загальне значення УОСВ. В аналізованій одиниці *даючи волю своїм емоціям, ліктям і словам* всі три субстантивні компоненти поширюються інтерпозиційним компонентом – атрибутивом-прономіналом *своїм*, що вказує на посесивність, екстенціоналізуючи значення УОСВ в умовах мікроконтексту. При текстовому функціонуванні okazіональна одиниця має одночасно екстенціоналізоване, імплікаціоналізоване та інтенціоналізоване значення – ‘не обмежуючи себе у виявленні емоцій (не стримуючи своїх емоцій), зятято билися і дозволяли собі говорити зайве’.

У контексті *Сидиш, як окаянний. А коли хто їде, так повіриш, такий сум бере, що хоч плач* [МО, с. 68] семантично та структурно різнопланові узуальні СВ *сум візьме кого* ‘засумувати’ [СУІ, с. 358] та *хоч сядь та й плач у ролі вставн. сл.* ‘про безпорадне становище’ [СУІ, с. 383] контамінуються із редукацією компонентного складу другої схрещуваної одиниці, що зумовлює імплікаціоналізовану семантику УОСВ, зважаючи на опущення вербного компонента *сядь*, в якому семантизується концепт **бездіяльність**. Друге узуальне СВ сприяє екстенціоналізованій семантиці першого в процесі okazіональної контамінації. Окрім того, перше схрещуване СВ зазнає okazіональної субституції вербного компонента *візьме* (*взяти*. 13. *перех.*, *перен.* Охопити кого-небудь, опанувати кимсь (про певні почуття, душевні хитання, слабості і т. ін.)... [ВТССУМ, с. 1500] дієсловом *бере* (*брати*. 21. *перех.* Опановувати, охоплювати кого-небудь (про почуття, фізичний стан і т. ін.)... [ВТССУМ, с. 95], що не зумовлює зміни словникового значення схрещуваної

одиниці, оскільки семантична структура субститута збігається із значенням традиційного компонента. Оказіональна експансія субстантивного компонента *сум* означальним прономіналом **такий** (**такий** займ... 3. *означ.* Указує на високий ступінь вияву певної ознаки, властивості, якості, стану когось, чогось: а) перед прикметниками, виступаючи в значенні, близькому до сл. *дуже, великою мірою*; б) перед іменниками, виступаючи в знач. великий, сильний і т. ін... [ВТССУМ, с. 1428]; ...4. *означ., розм.* Уживається перев. в окличних реченнях, указуючи на надзвичайність кого-, чого-небудь... [СУМ, Т. X, с. 22]) сприяє інтенціоналізації словникового значення СВ. Відтак, можливе значення УОСВ ‘засумувати від/через безпорадне становище’ є перетвореним на одночасно екстенціоналізоване, імплікаціоналізоване та інтенціоналізоване – ‘дуже засумувати від/через безпорадне становище’, слугуючи тонкому зображенню внутрішніх переживань героя.

В українському прикладі *Сміялися довго, змовкаючи лише на якусь хвилю, щоб глипнути повітря або вліпити ще якесь замашненьке слово про Федая* [ТВ, с. 43] оказіональна контамінація здійснюється на основі спільності субстантивного компонента *слово* (*слівце*) кодифікованих СВ *укинути* (*докинути, приточити, прикинути*) *слово* (*слівце*) [УРРУФС, с. 195] та *остре слово дотеп* [СУІ, с. 271] (*гостре* (*загостре* і т. ін.) *слово* ‘сповнений дотепу, влучний, дошкульний вислів або одне слово’ [СУМ, Т. IX, с. 371], *гостре* (*загостре* і т. ін.) *слівце* – те саме, що *гостре* (*загостре* і т. ін.) *слово* [СУМ, Т. IX, с. 355]). Сама лексична одиниця *слівце* (*слівце* 1. Зменш.-пестл. до слово 1. 2. Влучне, дотепне, виразне слово [ВТССУМ, с. 1343]), порівняно з лексемою *слово* (*слово*. 1. Мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об’єктивного світу. // Заклинання, що, за марновірним уявленням, має магічну силу. // В обчислювальній техніці – послідовність символів (“літер”) для позначення виду даних, повідомлення і т. ін... 2. *тільки одн.* Мова, мовлення. *Друковане слово*. 3. Висловлювання, фраза. // *розм.* Відповідь, розповідь... 4. Обіцянка виконати що-небудь. // Згода на шлюб... 5. *тільки одн.* Прилюдний виступ, промова де-небудь... 6. *тільки одн.*

Жанр літературного твору у формі ораторської розповіді. 7. *тільки мн.* Літературний текст до вокального твору... [ВТССУМ, с. 1345]) є контекстуально доцільнішим. Оказіональна субституція атрибутивно-ад'єктивного компонента *остре* (*гостре, загостре*) розмовним *замашеньке* (*замашенький, розм.* Досить замашний [ВТССУМ, с. 404]; *замашний, розм.* 1. Яким добре замахуватися; зручний для виконання якої-небудь дії. // Важкий, великий. 2. Зроблений з великим розмахом; сильний. // *перен.* Влучний. 3. *перен.* Жвавий, меткий [ВТССУМ, с. 404]) не лише сприяє інтенціоналізованому значенню УОСВ, але й додає йому просторічності. Оказіональна субституція вербного компонента *укинути* (*докинути, приточити, прикинути*) словом вільного вжитку *вліпити* теж додає просторічності, зокрема, інтенціоналізує словникове фразеологічне значення в аналізованій одиниці. Оказіональна експансія інтерпозиційними елементами *якась* (*якийсь, якась, якаесь, займ. неозн.* 1. Невідомо який. // Не такий, як завжди. // Той чи інший, певний. // Хоч який-небудь; незначний. // Те саме, що хтось. 2. Уживається для підкреслення рис, якостей людей, предметів і т. ін., що викликають нерозуміння, незадоволення, здивування. 3. *перев. у сполуч. зі сл. час.* Конкретно, точно не визначений. 4. Який кількісно наближається до чого-небудь; не більший, ніж щось [ВТССУМ, с. 1647]) та *ще* (*ще, іще, присл...* 5. Уживається при вищ. ст. порівняння прикметників і прислівників із знач. 'більше', 'більшою мірою' (ніж хто-, що-небудь, ніж раніше і т. ін.)... [ВТССУМ, с. 1637]) зумовлює емоційне напруження висловлювання. Значення УОСВ зазнає ускладнених змін і визначається як 'вліпити ще якась дуже влучне (дотепне, виразне) метке слово' і викликає асоціацію із значенням словникових СВ *сипати дотепами* (*жартами, дотепи, жарти*) 'часто вставляти в свою мову жартівливі, гострі, дотепні слова, фрази і т. ін.' [УРРУФТС, с. 156] (*говорити дотепи* [УРРУФС, с. 43], *сипати блискучими дотепами* і *вблискувати (іскрити) дотепами* [УРРУФС, с. 171].

Тож, у прикладах комбінації okazіональної контамінації, okazіональної експансії та okazіональної субституції значення АОСВ та УОСВ зазнає

ускладнених змін. Цей тип комбінованих okazіональних трансформацій СВ є більш характерним для українських письменників, на відміну від англійських, які надають перевагу комбінації okazіональної контамінації та okazіональної експансії, а також комбінації okazіональної контамінації та okazіональної субституції компонентів СВ.

5.3. Комбінація okazіональної алюзії та okazіональної експансії англійських та українських стійких висловлювань

В англійських та українських художніх текстах за комбінації okazіональної алюзії та okazіональної експансії стійких висловлювань значення англійських та українських СВ не лише інтенціоналізується, як у прикладах типу okazіональної алюзії, але й зазнає ускладнених змін: подвійної екстенціоналізації, одночасної подвійної інтенціоналізації та екстенціоналізації, одночасної інтенціоналізації та подвійної екстенціоналізації, одночасної подвійної інтенціоналізації та подвійної екстенціоналізації, подвійної інтенціоналізації, одночасної екстенціоналізації та інтенціоналізації тощо.

Так, реалізація значення традиційної англійської одиниці *have mercy on one, to* ‘(по)щадити когось, зглянутися на когось’ [АУФС, с. 469] є можливою завдяки вжитому у контексті *All day I pray with her and when I leave her I pray again, I pray with all my might and main, so that Jesus may grant her this great mercy* [SS, с. 44] іменнику *mercy*, який виступає прототипом субстантивного компонента вище вказаного СВ. Атрибутивно-ад’єктивний елемент-поширювач субститута – лексема *great* – містить інформацію про особисте емоційне осмислення мовцем Божої ласки (милості) (*great adj* 1. *large* [usually before noun] very large in amount or degree 2. *excellent* especially spoken very good; =wonderful, fantastic 3. *important* a) [usually before noun] important or having a lot of influence b) used in the title of a person or event that was very important in the past... 4. *generous* very good or generous in a way that people admire... [LDCE, с. 709]; також *great adj* 1) великий; 2) величний (про мету, ідею тощо); 3) чудовий [АУС, с. 233]) і зумовлює інтенціоналізацію словникової семантики СВ;

атрибутивно-прономінальний елемент-поширювач субститута – слово *this* (**this** *pron. demonstr.* цей, ця, це; а) вказує на особу, поняття, подію, предмет, дію, близькі за місцем або часом [АУС, с. 545]) – екстенціоналізації; сама ж okazіональна алюзія – інтенціоналізації. Як наслідок, семантика АОСВ є одночасно подвійно інтенціоналізованою та екстенціоналізованою до ‘може подарувати їй це велике (чудове) прощення’. Елемент контексту *grant* (**grant** *v* 1. *formal* to give someone something or allow them to have something that they have asked for 2. to admit that something is true although it does not make much difference to your opinion... [LDCE, с. 706]; також слово **grant** *v* 1) погоджуватися, дозволяти; 2) дарувати; 3) давати (субсидію, дотацію); 4) припускати [АУС, с. 232]) знаходиться у тісному зв’язку із значенням АОСВ, виконуючи функцію натяку на узуальну одиницю. В умовах мікроконтексту традиційне СВ *with all might and main* ‘изо всех сил’ [НАРС, с. 455] (це СВ поширюється присвійним прономіналом *my*, що вказує на посесивність) підсилює динамізм оповіді, характеризує мовлення героя та виражає особливості його вдачі.

Більш різнобарвними за такого типу okazіональних трансформацій є ускладнені перетворення семантики СВ в українських художніх текстах.

Так, натяк на загальнонародне СВ *муки (докори, докір) совісті (сумління)* ‘переживання, викликані усвідомленням своєї несправедливості, провини і т. ін.’ [УРРУФТС, с. 89] у синтаксичній конструкції *Яким гірким, щемлячим докором стали вони перед ним!* [МО, с. 229] здійснюється за допомогою уведення у контекст іменника-прототипа *докором*. Така okazіональна алюзія не лише зберігає притаманну традиційному СВ змістову повноту, але й сприяє інтенціоналізації його словникової семантики. Зокрема, завдяки атрибутивно-а’єктивним поширювачам *гірким* (*гіркий* 3. *перен.* Сповнений горя, біди; тяжкий. // Який завдає горя, болю, гіркоти; дошкульний, вразливий. // Викликаний горем, прикрістю; який виражає горе, страждання. 4. *перен. заст.* Який зазнав горя, біди [ВТССУМ, с. 242–243]) та *щемлячим* (*щемлячий*. Те саме, що щемливий 1. Який щемить (у 1 знач.). // Те саме, що тупий 6. 2. *перен.* Те саме, що болючий 2. *перен.* Який викликає гіркі, тяжкі

почуття, смуток, сум; викликаний цими почуттями; тяжкий [ВТССУМ, с. 1638]) традиційне значення подвійно екстенціоналізується, завдяки атрибутивно-прономінальному поширювачу **яким** (**який** займ 3. означ. Уживається для вираження емоційної оцінки явища (захоплення, обурення і т. ін. якістю, властивістю чогось) або вищого ступеня вказаної якості, властивості (перев. в окличних реченнях); // у знач. част. Уживається для підсилення вираження міри якості, ознаки і т. ін.; // у знач. прикм. Уживається для підкреслення якоїсь ознаки... [СУМ, Т. XI, с. 635–636]) – інтенціоналізується. УОСВ тонко відбиває психічний стан переживань; значення аналізованої одиниці визначається як одночасно подвійно інтенціоналізоване та подвійно екстенціоналізоване – ‘тяжкі (дошкульні, вразливі) і болючі переживання, викликані усвідомленням своєї провини’.

Подібним до вище проаналізованої оказіональної одиниці **яким гірким, щемлячим докором**, проте з іншого українського художнього тексту є УОСВ, ужите в контексті *...пробував жартувати Яків Катрич, хоча самого душив неказаний докір* [ПК, с. 241]. Тонкий натяк на загальнономовну одиницю **муки** (**докори, докір**) **совісті** (**сумління**) ‘переживання, викликані усвідомленням своєї несправедливості, провини і т. ін.’ [УРРУФТС, с. 89] здійснюється шляхом уведення у контекст іменника-прототипа **докір**. Використання оказіональної алюзії не порушує змістову повноту узуальної одиниці, зокрема сприяє інтенціоналізації його словникової семантики завдяки атрибутивно-а’ективному поширювачу **неказаний** (**несказаний**. 1. Якого не можна виразити, передати словами. 2. Дуже великий силою свого вияву; незвичайний... [ВТССУМ, с. 779]). Аналізована українська оказіональна одиниця відображає неспокій героя, усвідомлення власної провини. Семантика УОСВ визначається як подвійно інтенціоналізована – ‘дуже болючі переживання, викликані усвідомленням своєї провини’.

Слово **козирем** є прототипом компонента загальнономовної одиниці **козирем ходити** ‘про кого-небудь, хто поводить себе з погордою, незалежно’ [СУІ, с. 172] у реченні *Ти ди, яким козирем став* [ТВ, с. 188].

Інтенціоналізацію традиційного значення до ‘поводить себе з неймовірною погордою, занадто незалежно’ відмічаємо завдяки прономінальному поширювачу **яким** (**який** займ 3. означ. Уживається для вираження емоційної оцінки явища (захоплення, обурення і т. ін. якістю, властивістю чогось) або вищого ступеня вказаної якості, властивості (*перев.* в окличних реченнях); // у знач. част. Уживається для підсилення вираження міри якості, ознаки і т. ін.; // у знач. прикм. Уживається для підкреслення якоїсь ознаки... [СУМ, Т. XI, с. 635–636]). Сама ж okazіональна алюзія теж зумовлює інтенціоналізацію словникової семантики СВ. У контекстуальних умовах емоційність в обуренні мовця моральною деградацією особистості, його незадоволення поведінкою односельця прослідковується при створеному автором розмовному колориті висловлювання за допомогою подвійно інтенціоналізованої семантики УОСВ, що демонструє гостру негативну оцінку поведінки героя.

Традиційне значення СВ реалізується у контексті *Порошинка прикрості, котившись з гори почуття, шириться, більшиться, росте, як снігова баба, і падає в серце брилою льоду. Потім калорій і калорій тепліні треба, що розтопити цей несподіваний тягар* [МО, с. 171]. З метою натяку на загальнонародне СВ *тягар на душі (на серці) в кого* ‘про тяжкий, гнітючий стан’ [УРРУФТС, с. 179] автором використовується іменник-прототип **тягар**. Подвійна екстенціоналізація словникового значення зумовлена впливом двох поширювачів – атрибутива-ад’єктива **несподіваний** (**несподіваний**. Якого не чекали; якого не можна було передбачити; непередбачений... Який швидко, раптово з’явився, настав і т. ін. [ВТССУМ, с. 780]) та атрибутива-прономінала **цей** (**цей**, займ. вказ. 2. Указує на якийсь предмет, особу і т. ін., що їх вирізняють з-поміж інших [ВТССУМ, с. 1580]). Додатковою є інтенціоналізація традиційної семантики внаслідок okazіональної алюзії. Значення УОСВ визначається як одночасно інтенціоналізоване та подвійно екстенціоналізоване – ‘про певний непередбачений (несподіваний) тяжкий, гнітючий стан’.

Подібну okazіональну трансформацію фіксуємо у реченні *Він не знайшов у тих сторінках сумного карлика з велетенським розумом, дрібного звіра, що*

тягне на щуплих раменах вічний тягар свідомості... [МО, с. 212]. Потенціал традиційного СВ автор вбачає в екстенціоналізації його словникового значення до ‘про безкінечний (вічний) тяжкий, гнітючий стан’ за допомогою поширювача – атрибутива-ад’єктива **вічний (вічний)**. Який не має початку й кінця; безконечний у часі. // Незалежний від часу; незмінний. 2. Який не зникає, не перестає існувати. 3. *розм.* Який постійно відбувається, існує, часто повторюється; безперестанний. // Який дуже довго займається чим-небудь або перебуває в певному стані [ВТССУМ, с. 191]).

У синтаксичній конструкції *Хай він завинив, хай зробив хоч би й велику комусь неприємність, але ж і спокута вже достатня* [МО, с. 229] спільнокореневе слово – іменник-прототип вербного компонента загальнонародного СВ *спокутувати гріх (гріхи)* ‘визнаючи свою провину перед ким-небудь, чим-небудь, намагатися її виправити’ [УРРУФТС, с. 163] (або ж *спокутувати вину (провину)* ‘добримися ділами, вчинками, доброю поведінкою намагатися заслужити прощення за що-небудь зроблене проти кого-небудь’ [УРРУФТС, с. 163]) відтворює словникове значення у контекстуальних умовах. Атрибутивно-ад’єктивний поширювач **достатня (достатній)**. 1. Який задовольняє що-небудь або відповідає яким-небудь потребам. // Обґрунтований належною мірою, переконливий. 2. *діал.* Заможний [ВТССУМ, с. 322]) сприяє екстенціоналізованій семантиці УОСВ, додаючи їй відтінку доконаності, завершеності. Семантика аналізованої одиниці є ще й інтенціоналізованою завдяки оказіональній алюзії. Одночасно екстенціоналізоване та інтенціоналізоване значення УОСВ визначається як ‘у повній мірі заслужив прощення’.

Натяк на загальнонародне СВ *лягти [важким] тягарем на душу (на серце)* ‘викликати тяжкий, гнітючий стан’ [УРРУФТС, с. 84] у синтаксичній конструкції *Мусінька ніколи ні про що серйозно не казала, ніколи не турбувала його своєю душею, і він мусив би вельми вдячним їй за цю пільгу бути, бо знати чужу душу надто важкий тягар для власної душі* [МО, с. 84] втілюється через використання слів-прототипів: атрибутива-ад’єктива **важкий** та іменників

тягар і *душі*. Як наслідок, в уяві читача вимальовується асоціація цих прототипів із вище зазначеним традиційним СВ. Окрім того, адverbний поширювач *надто* (*надто присл.* 1. Більше від звичайної норми, міри, межі; занадто, надмірно. // Ще більше. 2. Особливо, насамперед, передусім. // Крім того, до того [ВТССУМ, с. 714]), тісно взаємодіючи із традиційним значенням узуальної одиниці, сприяє інтенціоналізації останнього, атрибутивно-ад'єктивний поширювач субстантивного компонента душі – лексема *власної* (*власний...* 2. Свій, особистий... [ВТССУМ, с. 194]) – екстенціоналізації, сама ж okazіональна алюзія – інтенціоналізації. Значення української okazіональної одиниці 'викликає занадто тяжкий, гнітючий стан' посилює зображальну значимість висловлювання.

Відтак, за комбінації okazіональної алюзії та okazіональної експансії традиційна семантика українських СВ зазнає більш різнобарвних ускладнених перетворень, порівняно з англійськими. Окрім того, українські письменники значно частіше звертаються до такого комбінованого типу okazіональних трансформацій.

Висновки до розділу 5

Комбіновані типи засновані на поєднанні таких типів okazіональних трансформацій стійких висловлювань, як okazіональна експансія, okazіональна субституція, okazіональна контамінація та okazіональна алюзія і є найбільш креативними типами okazіональних перетворень стійких висловлювань. Якщо при звичайних типах okazіональних трансформацій словникова семантика стійких висловлювань екстенціоналізується, імплікаціоналізується, інтенціоналізується, зворотньо інтенціоналізується або ж антонімізується (винятки становлять приклади комбінованої okazіональної трансформації в межах одного типу), то при комбінованих типах okazіональних трансформацій традиційна семантика стійких висловлювань завжди зазнає ускладнених перетворень.

У процесі зіставлення англійських та українських стійких висловлювань виявлено 5 спільних комбінованих типів: 1) комбінація okazіональної експансії та okazіональної субституції компонентів стійких висловлювань, 2) комбінація okazіональної контамінації та okazіональної експансії стійких висловлювань, 3) комбінація okazіональної контамінації та okazіональної субституції компонентів стійких висловлювань, 4) комбінація okazіональної контамінації, okazіональної експансії та okazіональної субституції компонентів стійких висловлювань, 5) комбінація okazіональної алюзії та okazіональної експансії стійких висловлювань.

Комбінація okazіональної експансії та okazіональної субституції компонентів стійких висловлювань є часто вживаною і в англійських, і в українських художніх текстах. За такого комбінованого типу okazіональних трансформацій англійських та українських стійких висловлювань okazіональної субституції зазнають здебільшого субстантивні компоненти, рідше – вербні та атрибутивно-ад'єктивні, при цьому частотним є поширення субстантивних компонентів атрибутивами-ад'єктивними. Словникова семантика стійких висловлювань з англійських та українських художніх текстів зазнає ускладнених змін – подвійної інтенціоналізації, одночасної екстенціоналізації та інтенціоналізації тощо. На відміну від англійських, для українських художніх текстів більш властивими є приклади okazіональної субституції усіх без винятку компонентів стійких висловлювань та okazіональної експансії стійких висловлювань кількома (а не одним, як в англійських прикладах) елементами.

За комбінації okazіональної контамінації та інших типів okazіональних трансформацій узуальних стійких висловлювань їхня семантика зберігає словникове значення схрещуваних одиниць. Okazіональна контамінація загальнонародних стійких висловлювань супроводжується іншими типами okazіональних трансформацій: а) okazіональною експансією стійких висловлювань, б) okazіональною субституцією компонентів стійких висловлювань, в) okazіональною експансією стійких висловлювань та okazіональною субституцією їхніх компонентів. Для українських художніх

текстів характерною є okazіональна контамінація двох, трьох і чотирьох узуальних стійких висловлювань, для англійських – двох. У переважній більшості прикладів, зареєстрованих в англійських та українських художніх текстах, okazіональні стійкі висловлювання утворюються шляхом okazіональної контамінації семантично близьких узуальних одиниць. При цьому в англійських художніх текстах, порівняно з українськими, зафіксовано значно більше прикладів okazіональної контамінації узуальних стійких висловлювань на основі спільного компонента (як субстантивного, так і вербного).

За комбінації okazіональної контамінації та okazіональної експансії стійких висловлювань зареєстровано ускладнені зміни в семантиці стійких висловлювань: подвійну інтенціоналізацію, одночасну інтенціоналізацію та подвійну екстенціоналізацію тощо. Поодинокими і в англійських, і в українських художніх текстах є приклади комбінації okazіональної контамінації різних за семантикою узуальних одиниць та їхньої okazіональної експансії. Це пояснюється тим, що okazіональна контамінація українських стійких висловлювань супроводжується одночасною okazіональною експансією та okazіональною субституцією (одного і більше компонентів стійких висловлювань).

Комбінація okazіональної контамінації та okazіональної субституції компонентів стійких висловлювань є більш рідкісним комбінованим типом okazіональних трансформацій як в англійських, так і в українських художніх текстах. При цьому зміни семантики і англійських, і українських стійких висловлювань є ускладненими.

Комбінація okazіональної контамінації, okazіональної експансії та okazіональної субституції компонентів стійких висловлювань більш властива для українських художніх текстів. Зміни значення okazіональних стійких висловлювань є винятково ускладненими та різнобарвними.

В українських художніх текстах зареєстровано значно більше прикладів комбінації okazіональної алюзії та okazіональної експансії, порівняно з англійськими. Семантика аналізованих okazіональних стійких висловлювань є

подвійно екстенціоналізованою, одночасно подвійно інтенціоналізованою та екстенціоналізованою, одночасно інтенціоналізованою та подвійної екстенціоналізованою, одночасно подвійно інтенціоналізованою та подвійно екстенціоналізованою, подвійно інтенціоналізованою, одночасно екстенціоналізованою та інтенціоналізованою тощо.

Таблиця 1

Кількісно-якісна характеристика АОСВ та УОСВ у різних типах трансформацій (по 1500 од. у кожній мові)

Способи ОЕСВ	Всього		Способи ОСКСВ	Всього		Способи ОКСВ	Всього		Способи ОАСВ	Всього		Способи ОЕЛСВ	Всього		Комбіновані типи ОТСВ	Всього	
	А	У		А	У		А	У		А	У		А	У		А	У
	331	172		281	115		172	83		105	113		117	114		494	903
Детермі- нантий	183	61	ОС одного КСВ	252	68	ОК семан- тично близьких СВ	99	38	Викори- стання одного слова- прото- типа компо- нента СВ	33	101	ОЕЛ скоро- чення СВ	76	82	КОЕ та ОСКСВ	221	326
Актант- ний	148	99	ОС двох і більше КСВ	13	28										КОК та ОЕСВ	128	94
Комбіно- ваний	-	12	ОС усіх КСВ	16	19	ОК семан- тично різних СВ	73	45	Викори- стання двох і більше слів-про- тотипів компо- нентів СВ	72	12	ОЕЛ стисне- ння СВ	41	32	КОК, ОЕ та ОСКСВ	11	193
															КОА та ОЕСВ	87	251

Скорочення: АОСВ – англійські оказіональні стійкі висловлювання, УОСВ – українські оказіональні стійкі висловлювання, ОЕСВ – оказіональна експансія стійких висловлювань, ОСКСВ – оказіональна субституція компонентів стійких висловлювань, ОКСВ – оказіональна контамінація стійких висловлювань, ОАСВ – оказіональна алюзія стійких висловлювань, ОЕЛСВ – оказіональна еліптичність стійких висловлювань, ОТСВ – комбіновані типи оказіональних трансформацій стійких висловлювань, КОЕ та ОСКСВ – комбінація оказіональної експансії та оказіональної субституції компонентів стійких висловлювань, КОК та ОЕСВ – комбінація оказіональної контамінації та оказіональної експансії стійких висловлювань, КОК, ОЕ та ОСКСВ – комбінація оказіональної контамінації та оказіональної експансії компонентів стійких висловлювань, КОА та ОЕСВ – комбінація оказіональної контамінації, оказіональної експансії та оказіональної субституції компонентів стійких висловлювань, КОА та ОЕСВ – комбінація оказіональної алюзії та оказіональної експансії стійких висловлювань.

ВИСНОВКИ

Художній текст твориться мовними одиницями різних рівнів, які презентують духовну культуру народу та його соціальну практику, репродукують національно-культурне світосприйняття. Серед мовних одиниць художнього тексту особлива роль відведена стійким сполукам слів як найбільш національно-самобутній складовій художньої картини світу. Ці одиниці є національно-специфічними мовними знаками, своєрідними демонстрантами культурно-історичного потенціалу кожного окремого народу. Їхнє функціонування у художньому тексті визначає закономірності відображення у художній картині світу екстралінгвістичних факторів, пов'язаних із культурою народів різних мов. Ефективним є вивчення специфіки стійких сполук слів саме через дослідження художнього мовлення письменників, в якому відображається авторський внутрішній світ, світобачення та світорозуміння крізь призму національного, розкривається текстова модель, що репрезентує індивідуальний образ світу письменників у безпосередньому зв'язку з їхньою національною культурою.

Фразеологічні параметри узуальних та okazіональних стійких висловлювань у художній картині світу визначаються на основі таких концептуальних положень: 1) одним із джерел збагачення національної фразеології є художні тексти, в яких узуальні стійкі висловлювання підлягають okazіональним трансформаціям, закріплюючись згодом у мовленні носіїв певної мови в їхній оновленій формі та змісті, констатуючи динамічний характер фразеології, відкритість її одиниць до okazіональних змін; 2) семантична структура стійких висловлювань має динамічну модель, що відбиває їхні потенційні можливості до okazіональних змін у художньому мовленні, засвідчуючи умовність такого поняття, як *стійкість* фразеологізмів; 3) класифікація і зіставлення стійких висловлювань за типами okazіональних трансформацій в англійських та українських художніх текстах ХХ століття здійснюється в аспекті виявлення змін їхньої зовнішньої та внутрішньої форми, а також

конотативної семантики і є важливим чинником для визначення тенденцій динаміки фразеологічних фондів англійської та української мов.

Під *стійкими висловлюваннями* розуміються усталені асоціативно-образні словесні комплекси зі словниковим загальноприйнятим значенням, які у контекстному вживанні мають здатність змінювати свою семантичну структуру. Оказіональні вживання стійких висловлювань прогнозує контекст, зумовлюючи зміни в їхньому компонентному складі та семантиці. У зв'язку з цим, поняття *стійкості* висловлювань, вживаних у мові художніх творів, є умовним, адже під майстерним пером письменників усталені одиниці зазнають трансформацій.

Усі контекстуальні перетворення стійких висловлювань виявляють закономірні зв'язки між цими одиницями як елементами фразеологічної системи та їхніми мовленнєвими реалізаціями. Стилістичні прийоми, що використовуються для посилення експресивності, видозміни предметно-понятійного змісту стійких висловлювань сприяють оказіональному перетворенню їхньої семантичної структури. На цій підставі у дисертаційній роботі розглянуто 2 аспекти функціонування стійких висловлювань у художніх текстах: 1) *узуальний* – у традиційній формі та значенні (це фіксовані у фразеологічних словниках стійкі висловлювання) та 2) *оказіональний* – утворених за моделями вже існуючих фразеологізмів, які зазнали трансформацій структури та семантики (це одиниці, які відображають мовний розвиток, не суперечать мовній нормі і з часом можуть бути зафіксовані у фразеографічних працях).

Для концептуальних положень дисертаційного дослідження коректним є термінопозначення оказіональні трансформації стійких висловлювань, під яким розуміється перетворення структури і семантики узуальних стійких висловлювань для реалізації авторських інтенцій екстенціоналізувати, імплікаціоналізувати, інтенціоналізувати, зворотно інтенціоналізувати та антонімізувати їхню фразеологічну семантику, розкриваючи потенційні

можливості цих утворень у мікроконтексті, макроконтексті та ситуаційному контексті.

Запропонована методика фразеологічної ідентифікації англійських та українських okazіональних стійких висловлювань з узуальними виявилася ефективною передусім у визначенні змін їхньої зовнішньої та внутрішньої форми у кожній із досліджуваних мов, які дали змогу виявити специфіку національно-культурної мотивації таких перетворень англійських та українських одиниць у міжмовному плані.

У досліджуваному матеріалі виявлено 2 види структурно-семантичних перетворень: 1) перетворення, що не порушують тотожність між узуальними і новоутвореними стійкими висловлюваннями, і 2) перетворення, унаслідок яких виникають okazіональні вживання цих одиниць, що конкретизують і розвивають їхнє значення, підсилюють експресивність, видозмінюють емотивно-оцінний план. Останній вид трансформацій є безпосередньо об'єктом даного дисертаційного дослідження.

З огляду на характер змін семантичної структури англійських та українських стійких висловлювань останні скласифіковано за типами okazіональних трансформацій: 1) okazіональна експансія (включення до структури стійких висловлювань додаткових компонентів), 2) okazіональна субституція (цілеспрямована заміна компонентів стійких висловлювань функціонально схожими елементами), 3) okazіональна контамінація (поєднання двох і більше стійких висловлювань), 4) okazіональна алюзія (натяк на стійкі висловлювання), 5) okazіональна еліптичність (редукція компонентів стійких висловлювань), а також 6) комбіновані типи okazіональних трансформацій (комбінація різних типів okazіональних трансформацій).

На основі проаналізованих прикладів okazіональних стійких висловлювань з англійських та українських художніх текстів ХХ століття було виявлено 2 спільні способи okazіональної експансії (детермінантний та актантний), а також 1 відмінний, характерний лише для українських художніх текстів (комбінований). За детермінантного способу okazіональної експансії

поширюється стійке висловлювання в цілому адвербними та об'єктними засобами, за актантного – його окремих (-і) компонент (-и) – атрибутивними засобами. Комбінований спосіб поєднує адвербні та атрибутивні засоби okazіональної експансії.

Поширювачі у структурі як англійських, так і українських okazіональних стійких висловлювань займають або препозицію, або інтерпозицію, або постпозицію, роль якої є важливою у перетворенні їхньої семантичної структури. Визначено 3 функціональні позиції поширювачів за детермінантного способу okazіональної експансії стійких висловлювань і 2 – за актантного: препозиційну та інтерпозиційну. Постпозиційне поширення актантними атрибутивами не є характерним ані для англійських, ані для українських стійких висловлювань, оскільки суперечить синтаксичним особливостям обох мов. Англійські та українські узуальні стійкі висловлювання найчастіше поширюються адвербами та атрибутивами.

Препозиція детермінантних адвербів-поширювачів є більш характерною для українських стійких висловлювань, інтерпозиція та постпозиція – для англійських. За препозиційної адвербної експансії семантика англійських okazіональних стійких висловлювань є здебільшого екстенсіоналізованою, натомість українських – інтенсіоналізованою. За інтерпозиційної адвербної експансії в англійських прикладах зафіксовано переважно екстенсіоналізовану семантику okazіональних стійких висловлювань, на відміну від українських, для яких, знову ж таки, більш характерною є інтенсіоналізована семантика okazіональних стійких висловлювань. Якщо за okazіональної експансії стійких висловлювань постпозиційними адвербами в англійських прикладах реєструємо екстенсіоналізацію та інтенсіоналізацію семантики узуальних стійких висловлювань, то в українських – лише інтенсіоналізацію.

Як англійські, так і українські узуальні стійкі висловлювання частіше зазнають okazіональної експансії інтерпозиційними атрибутивами-ад'єктивами, рідше – препозиційними. Зареєстровано приклади okazіональної експансії субстантивних компонентів стійких висловлювань одним та двома і більше

елементами. У першому випадку словникова семантика англійських та українських стійких висловлювань здебільшого екстенціоналізується, у другому – зазнає комбінованих змін.

За okazіональної експансії узуальних стійких висловлювань препозиційними та інтерпозиційними атрибутивами-прономіналами характер змін семантики в англійських та українських okazіональних стійких висловлюваннях залежить від лексико-граматичного розряду прономіналів-поширювачів і демонструє спільні тенденції: за okazіональної експансії субстантивних компонентів стійких висловлювань присвійними і неозначеними прономіналами семантика англійських та українських okazіональних стійких висловлювань є екстенціоналізованою, означальними – інтенціоналізованою.

За комбінації атрибутивно-ад'єктивної та атрибутивно-прономінальної експансії семантика як англійських, так і українських okazіональних стійких висловлювань є одночасно інтенціоналізованою та екстенціоналізованою або ж подвійно екстенціоналізованою.

Комбінований спосіб okazіональної експансії стійких висловлювань виявлено лише в українських художніх текстах, для якого характерним є поєднання адвербних та атрибутивних засобів okazіональної експансії стійких висловлювань та ускладнені зміни семантики.

У досліджуваних художніх текстах виявлено 3 спільні способи okazіональної субституції: 1) одного компонента стійких висловлювань, 2) двох і більше компонентів стійких висловлювань, 3) усіх компонентів стійких висловлювань.

Переважає більшість англійських та українських стійких висловлювань трансформуються шляхом okazіональної субституції одного компонента словами вільного вжитку того ж морфологічного класу. Okazіональна субституція субстантивного, вербного, ад'єктивного та прономінального компонентів узуальних стійких висловлювань властива як для англійських, так і для українських художніх текстів. Okazіональна субституція субстантивного компонента зумовлює здебільшого імплікаціалізовану та антонімізовану

семантику англійських okazіональних стійких висловлювань, інтенсіоналізовану та екстенсіоналізовану – українських, вербного – екстенсіоналізовану, інтенсіоналізовану, антонімізовану семантику і англійських, і українських okazіональних стійких висловлювань, ад’єктивного – екстенсіоналізовану та інтенсіоналізовану семантику як англійських, так і українських okazіональних стійких висловлювань, прономінального – екстенсіоналізовану семантику англійських okazіональних стійких висловлювань, інтенсіоналізовану – українських.

Способами okazіональної контамінації є: 1) контамінація семантично близьких стійких висловлювань та 2) контамінація семантично різних стійких висловлювань.

При першому способі okazіональної контамінації зафіксовано інтенсіоналізовану семантику англійських okazіональних стійких висловлювань, екстенсіоналізовану та подвійно інтенсіоналізовану – українських. В англійських художніх текстах зареєстровано більше прикладів okazіональної контамінації семантично близьких стійких висловлювань, на відміну від українських.

Для англійських прикладів другого способу okazіональної контамінації однаковою мірою характерною є як інтенсіоналізація, так і екстенсіоналізація традиційної семантики стійких висловлювань, для українських – переважно екстенсіоналізація.

На основі зіставлення прикладів okazіональної алюзії англійських та українських стійких висловлювань виявлено такі її способи: 1) використання одного прототипа компонента стійких висловлювань та 2) використання двох і більше прототипів компонентів стійких висловлювань. Для українських художніх текстів більш характерним є перший спосіб okazіональної алюзії, тим часом як для англійських – другий. Семантика і англійських, і українських okazіональних стійких висловлювань є інтенсіоналізованою.

Виявлено 2 спільні способи okazіональної еліптичності стійких висловлювань: 1) еліпсис-скорочення та 2) еліпсис-стиснення. Семантика як

англійських, так і українських okazіональних стійких висловлювань є здебільшого інтенціоналізованою, рідше – імплікаціоналізованою або зворотно інтенціоналізованою.

Проаналізовано 5 спільних комбінацій okazіональних трансформацій англійських та українських узуальних стійких висловлювань: 1) okazіональної експансії та okazіональної субституції, 2) okazіональної контамінації та okazіональної експансії, 3) okazіональної контамінації та okazіональної субституції, 4) okazіональної контамінації, okazіональної експансії та okazіональної субституції, 5) okazіональної алюзії та okazіональної експансії. Якщо при інших типах okazіональних трансформацій словникова семантика стійких висловлювань екстенціоналізується, імплікаціоналізується, інтенціоналізується, зворотно інтенціоналізується або ж антонімізується (винятки становлять приклади комбінованих okazіональних трансформацій в межах одного типу), то при комбінованих типах okazіональних трансформацій словникова семантика стійких висловлювань завжди зазнає ускладнених перетворень: одночасної екстенціоналізації, інтенціоналізації та імплікаціоналізації, субінтенціоналізації тощо.

Виявлені типи okazіональних трансформацій стійких висловлювань, окрім okazіональної експансії, демонструють майстерність як англійських, так і українських письменників в економії мовних засобів, що виявляється в лаконічній зміні семантичної структури стійких висловлювань. Тип okazіональної експансії, навпаки, потребує збільшення мовних ресурсів.

Okazіональна експансія є властивою для стійких висловлювань, які належать до фразеосемантичної групи одиниць на позначення емоційного стану людини, її почуттів, ставлення до інших. Образність і символіка, що характеризує стійкі висловлювання цієї фразеосемантичної групи, розкривається через соматичний і фітонімний компоненти семантики, наявні у структурі як англійських, так і українських одиниць. Okazіональна субституція властива для стійких висловлювань, які належать до фразеосемантичної групи одиниць на позначення стереотипів поведінки людини, її характеру,

соціального статусу, стосунків з іншими людьми. Образність і символіка, що характеризує стійкі висловлювання цієї фразеосемантичної групи, розкривається здебільшого через зоонімний компонент семантики. Інші типи okazіональних трансформацій стійких висловлювань характерні для одиниць на позначення як фізіологічно-інтелектуального, так і психологічно-вольового станів людини у зіставлюваних мовах.

Зіставно-типологічний аналіз okazіональних трансформацій стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ століття демонструє тенденцію до більш творчого підходу українських письменників у перетворенні узуальних стійких висловлювань, на відміну від англійських. Це виявляється в тому, що українські письменники при okazіональних змінах узуальних стійких висловлювань частіше вдаються до комбінованих типів трансформацій (українські okazіональні стійкі висловлювання – 903 одиниці, англійські okazіональні стійкі висловлювання – 494 одиниць), у зв'язку з чим семантична структура узуальних стійких висловлювань зазнає більш ускладнених перетворень. Англійські ж письменники надають перевагу одному з типів okazіональних трансформацій (англійські okazіональні стійкі висловлювання – 1006 одиниць, українські okazіональні стійкі висловлювання – 597 одиниць), за якого словникова семантика стійких висловлювань екстенціоналізується, імплікаціоналізується, інтенціоналізується, зворотно інтенціоналізується, антонімізується і лише зрідка загалом змінюється, поєднуючи ці перетворення (винятки становлять приклади комбінованих okazіональних трансформацій у межах одного типу). Цей висновок не претендує на вичерпність і є об'єктивним лише для проаналізованого фрагмента мовного матеріалу.

Перспективними аспектами дослідження є вивчення подальших етапів фразеологізації та соціалізації okazіональних стійких висловлювань в англійській та українській мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія : навч. посіб. для філол. фак. ун-тів / Леонід Григорович Авксентьев. – 2-ге вид., доповн. і перероб. – Х. : Вища шк., 1988. – 134 с.
2. Ажнюк Б. М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні / Богдан Миколайович Ажнюк. – К. : Наукова думка, 1989. – 136 с.
3. Александрова С. П. Фразеологізми в загальнонародній мові та в художньому тексті / С. П. Александрова // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 70–74.
4. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології : навч. посіб. / Микола Федорович Алефіренко. – Х. : Вища шк., 1987. – 135 с.
5. Алефиренко Н. Ф. Лингводидактические аспекты соотношения внутренней формы и этимологического значения слова / Н. Ф. Алефиренко // Методика преподавания русского языка и литературы : респ. науч.-метод. сб. – 1991. – Вып. 20. – С. 31–42.
6. Алефиренко Н. Ф. Проблемы фразеологического значения и смысла (в аспекте межуровневого взаимодействия) / Н. Ф. Алефиренко, Л. Г. Золотых. – Астрахань : Изд-во Астрах. гос. пед. ун-та, 2000. – 220 с.
7. Алефиренко Н. Ф. Семантическая и смысловая структуры языковых единиц / Н. Ф. Алефиренко // Семасиологические аспекты значения. – Волгоград : Перемена, 1997. – С. 3–8.
8. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики / Николай Федорович Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
9. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм / Николай Федорович Алефиренко. – М. : Эллис, 2008. – 271 с.
10. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Наталья Николаевна Амосова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. – 208 с.
11. Анисимова З. Н. К вопросу о семантической членимости фразеологической единицы / З. Н. Анисимова // Вопросы фразеологии : сб.

науч. трудов. – М. : Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. имени Мориса Тореза, 1978. – Вып. 131. – С. 3–15.

12. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка : учеб. [для ин-тов и фак. иностр. яз.] / Ирина Владимировна Арнольд. – 3-е изд., перераб. и дополн. – М. : Высшая шк., 1986. – 295 с.

13. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования) : учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов по спец “Иностр. яз.” / Ирина Владимировна Арнольд. – [3-е изд.]. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.

14. Арсентьева Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц (на материале фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека, в английском и русском языках) / Елена Фридриховна Арсентьева. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1989. – 126 с.

15. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.

16. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии / Владимир Леонидович Архангельский. – Ростов-на-Дону : Изд.-во Рост. ун-та, 1964. – 315 с.

17. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / Ольга Сергеевна Ахманова. – М. : Учпедгиз, 1957. – 295 с.

18. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / [авт.-сост. Ахманова О. С.]. – 4-е изд., стер. – М. : КомКнига, 2007. – 576 с.

19. Бабич Н. Д. Багатство фразеології як ознака народності мови творів Олеся Гончара / Н. Д. Бабич // Літературний процес і творча індивідуальність письменника (на матеріалі творчості Олеся Гончара) : тези доп. обл. конф. – Дніпропетровськ, 1988. – С. 131–132.

20. Бабкин А. М. Русская фразеология, ее развитие и источники / Александр Михайлович Бабкин. – Л. : Наука, 1970. – 263 с.

21. Балли Ш. Французская стилистика / Шарль Балли ; [пер. с фр. К. А. Долинина]. – М. : Изд-во иностр. лит., 1961. – 394 с.

22. Бао-Хун. Национально-культурная специфика фразеологизмов в русском и китайском языках / Бао-Хун // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 305–310.

23. Баран Я. А. Основні питання загальної та німецької фразеології / Ярослав Андрійович Баран. – Львів : Вища шк., 1980. – 155 с.

24. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови: дис. ... доктора філол. наук : 10.02.15 / Баран Ярослав Андрійович. – Івано-Франківськ, 1998. – 391 с.

25. Баркова Л. А. Английские фразеологизмы как источник страноведческой информации (кумулятивный и коммуникативный аспекты) / Л. А. Баркова // Вопросы английской филологии (коммуникативный и фразеологический аспекты) : сб. науч. трудов отдела Дружбы народов. – М : Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. имени Мориса Тореза, 1987. – Вып. 287. – С. 4–13.

26. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Леонид Степанович Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.

27. Беликов В. И. Социоллингвистика / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. – М. : Изд-во Рос. гос. гуманитар. ун-та, 2001. – 439 с.

28. Белозерова Ф. М. Фразеологические единицы как носители национально-культурной информации / Ф. М. Белозерова // Семантические и стилистические преобразования в лексике и фразеологии современного английского языка : межвуз. сб. науч. трудов. – М. : МГПИ, 1987. – С. 116–123.

29. Беляевская Е. Г. О некоторых аспектах устойчивости “фразеологических сочетаний” / Е. Г. Беляевская // Вопросы фразеологии : сб. науч. трудов. – М. : Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. имени Мориса Тореза, 1978. – Вып. 131. – С. 16–34.

30. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист ; [пер. с фр. Ю. Н. Караулова]. – 2-е изд., стер. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 447 с.

31. Бенуас Л. Знаки, символы и мифы / Люк Бенуас. ; [пер. с фр. А. Калантарова]. – М. : ООО “Издательство Астрель” : ООО “Издательство АСТ”, 2004. – 160 с.

32. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1989. – 156 с.

33. Білоус О. Національний колорит: дискурс інтерпретації та перекладу / Олександр Білоус // Наукові записки : зб. наук. ст. Серія “Філологічні науки (мовознавство)”. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. – Вип. 69. – Ч. 1. – С. 51–61.

34. Болдырева Л. М. К вопросу о стилистических потенциях фразеологических единиц / Л. М. Болдырева // Вопросы фразеологии : сб. науч. трудов. – М. : Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. имени Мориса Тореза, 1978. – Вып. 131. – С. 173–182.

35. Будагов Р. А. Писатели о языке и язык писателя / Рубен Александрович Будагов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 284 с.

36. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства / Леонід Арсенович Булаховський. – 2-е вид., випр. і доповн. – К. : Радянська шк., 1959. – 307 с.

37. Вакуров В. Н. Основы стилистики фразеологических единиц (на материале советского фельетона) / Владимир Николаевич Вакуров. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 175 с.

38. Валуєва І. В. Порівняльне дослідження фразеологічних одиниць із зоосемічним компонентом у парадигматиці та синтагматиці (на матеріалі англійських текстів ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / І. В. Валуєва. – Одеса, 1996. – 15 с.

39. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая ; [пер. А. Д. Шмелев]. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 780 с.

40. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Анна Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.

41. Венжинович Н. Лінгвокультурологічний аспект вивчення фразеології у творах Івана Чендея / Наталія Венжинович // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : Творчість Івана Чендея в загальномовному літературному контексті : матеріали Всеукр. наук. конф. – Ужгород : Вид-во Ужгор. нац. ун-ту “Говерла”, 2007. – Вип. 11. – С. 208–212.

42. Венжинович Н. Ф. Лінгвокультурологічний і когнітивний підходи до встановлення фразеологічного значення / Н. Ф. Венжинович // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – С. 117–128.

43. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов : посіб. [для перекл. відд. вузів] / Лідія Георгіївна Верба. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 160 с.

44. Верещагин Е. М. Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – 4-е изд., перераб. и дополн. – М. : Русский язык, 1990. – 246 с.

45. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография : Избранные труды / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Наука, 1977. – 312 с.

46. Виноградов В. В. О языке художественной прозы : Избранные труды / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Наука, 1980. – 360 с.

47. Гаврин С. Г. Фразеология современного русского языка (в аспекте теории отражения) : учеб. пособ. по спецкурсу для филологов / Сергей Георгиевич Гаврин. – Пермь : Изд-во Перм. гос. пед. ин-та, 1974. – 269 с.

48. Гавриш М. М. Особливості формальних змін фразеологізмів при контамінаційному фразеотворенні / М. М. Гавриш // Мовознавство. – 1998. – № 4. – С. 45–50.

49. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология : На материале французского и русского языков / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Международные отношения, 1977. – 264 с.

50. Гак В. Г. Языковые преобразования / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 768 с.

51. Гальперин И. Р. Избранные труды / Илья Романович Гальперин. – М. : Высшая шк., 2005. – 255 с.
52. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
53. Ганжа С. А. До питання про трансформацію усталених фразеологізмів в епістолярних текстах українських письменників-класиків [Електронний ресурс] / С. А. Ганжа, Н. М. Сінкевич // Культура народів Причорномор'я – 2007–2008. – Т. 49 (I). – С. 222–224. – Режим доступу до журн. : http://elib.crimea.edu/index.php?option=com_content&task=view&id=31.
54. Гнатюк И. С. Трансформация традиционных фразеологизмов в языке современной украинской художественной прозы : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Русский язык” / И. С. Гнатюк. – К., 1982. – 24 с.
55. Гнатюк І. С. Явище подвійної актуалізації фразеологізму / І. С. Гнатюк // Мовознавство. – 1981. – № 1. – С. 75–78.
56. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська. – 2-е вид., випр. і доповн. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
57. Голубовська І. О. Міжмовна класифікація паремій як основа для виявлення універсальних та ідіоетнічних констант мовної свідомості / І. О. Голубовська // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2008. – Вип. 24. – Ч. 1. – С. 186–192.
58. Григораш А. М. Фразеологические инновации в современной публицистике Украины (на материале русскоязычной прессы 1990-х – 2000-х годов) / Антонина Михайловна Григораш. – К. : Знання України, 2008. – 439 с.
59. Григоренко Т. В. Етнографічна лексика і фразеологія у складі української літературної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Т. В. Григоренко. – К., 2005. – 19 с.
60. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт ; [пер. с нем.]. – [2-е изд.] – М. : Прогресс, 2000. – 400 с.

61. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / Вильгельм фон Гумбольдт ; [пер. с нем. М. И. Левина и др.]. – М. : Прогресс, 1985. – 456 с.

62. Гурбанська С. О. Дефініції понять *фразеологічний варіант* та *оказіональний фразеологізм* у художньому мовленні автора / С. О. Гурбанська // Психолого-педагогічні проблеми освіти і виховання в умовах глобалізації та інтеграції освітніх процесів : тези доп. наук. конф. каф. ЮНЕСКО КНЛУ. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2007. – С. 191–193.

63. Гурбанська С. О. Лексична заміна компонентів стійких висловлювань як спосіб структурно-семантичної трансформації / С. О. Гурбанська // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. праць. – К. : Логос, 2007. – Вип. 12. – С. 127–134.

64. Гурбанська С. О. Національно-культурна специфіка контамінованих стійких висловлювань в індивідуально-авторській художній картині світу / С. О. Гурбанська // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2008. – Вип. 24. – Ч. 1. – С. 224–228.

65. Гурбанська С. О. Обставина як поширювач компонентного складу стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах / С. О. Гурбанська // Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. праць. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2008. – Вип. 20. – С. 64–69.

66. Гурбанська С. О. Поширення компонентного складу стійких висловлювань у художніх текстах С. Моема / С. О. Гурбанська // Мови і соціум : матеріали звітно-наук. конф. – К. : Мир, 2008. – С. 80–83.

67. Гурбанська С. О. Специфіка відображення національно-мовної картини світу у стійких висловлюваннях / С. О. Гурбанська // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – 2007. – Вип. 1. – С. 192–196.

68. Гурбанська С. Специфіка стійких висловлювань як фразеологічних знаків / Світлана Гурбанська // Наукові записки : зб. наук. ст. Серія “Філологічні науки (мовознавство)”. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. – Вип. 73. – Ч. 1. – С. 266–273.

69. Даниленко Л. І. Національно-культурні особливості семантики чеських фразеологізмів: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.03 / Даниленко Людмила Іванівна. – К., 1997. – 197 с.

70. Дашевская В. Л. Роль фразеологических единиц в формировании информативной структуры текста / В. Л. Дашевская // Вопросы английской филологии (коммуникативный и фразеологический аспекты) : сб. науч. трудов отдела Дружбы народов. – М : Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. имени Мориса Тореза, 1987. – Вып. 287. – С. 25.

71. Демський М. Українські фраземи й особливості їх творення / Мар'ян Демський. – Львів : Просвіта, 1994. – 62 с.

72. Дем'яненко Н. Б. Польські фразеологічні одиниці на позначення ментальних властивостей людини : структурно-семантична та формально-граматична характеристики: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.03 / Дем'яненко Наталія Борисівна. – К., 2003. – 190 с.

73. Денисенко С. Н. Фразообразование в немецком языке (фразеологическая деривация как системный фактор фразообразования) / София Никифоровна Денисенко. – Львов : Высшая шк., 1988. – 198 с.

74. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Д. О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 1998. – № 6. – С. 48–57.

75. Дьякова Н. А. Диахроническое изучение английской фразеологии [Электронный ресурс] / Н. А. Дьякова // Культура народов Причерноморья – 2007–2008. – Т. 11. – С. 1–5. – Режим доступа к журн. :

http://elib.crimea.edu/index.php?option=com_content&task=view&id=69.

76. Дьякова Н. А. Теоретические основы исследования фразеологии древнего периода [Электронный ресурс] / Н. А. Дьякова // Культура народов Причерноморья – 2007–2008. – Т. 19. – С. 1–5. – Режим доступа к журн. :

http://elib.crimea.edu/index.php?option=com_content&task=view&id=61.

77. Елисеева В. В. К уточнению термина “окказионализм” / В. В. Елисеева // Термины в языке и речи. – Горький : Изд-во Горьк. гос. ун-та, 1984. – С. 107–112.

78. Єрмоленко С. С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць / Сергій Семенович Єрмоленко. – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2006. – 386 с.

79. Ефимов А. И. Стилистика художественной речи / Александр Иванович Ефимов. – 2-е изд., дополн. и перераб. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – 519 с.

80. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення [Електронний ресурс] / В. В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я – 2002. – № 32. – С. 51–53. – Режим доступу до журн. :

<http://ukrling.iwebland.com/right4.htm>.

81. Жуков В. П. Русская фразеология : учеб. пособ. для студ. филол. спец. / В. П. Жуков, А. П. Жуков. – 2-е изд., испр. и дополн. – М. : Высшая шк., 2006. – 408 с.

82. Забуранна О. В. Антропоцентризм фразеологічної семантики (на матеріалі фразеологічних одиниць української, перської, японської мов зі значенням відносного часу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 „Загальне мовознавство” / О. В. Забуранна. – К., 2003. – 18 с.

83. Знак. Слово. Текст : Семиотические аспекты языковых единиц разных уровней / [Аверьянова Е. В., Андреева К. А., Безикова Е. А. и др.]. – Тюмень : Изд-во Тюм. гос. ун-та, 2001. – 204 с.

84. Иванова Е. В. Пословичные картины мира (на материале английских и русских пословиц) / Елизавета Васильевна Иванова. – СПб. : СПбГУ, 2002. – 160 с.

85. Івченко А. Історія та етимологія української фразеології : Бібліографічний покажчик (1864–1998) / Анатолій Івченко. – Х. : Вид-во Харк. гум. ін-ту, 1998. – 160 с.

86. Івченко А. О. Українська народна фразеологія : ономазіологія, ареали, етимологія / Анатолій Олександрович Івченко. – Х. : Фоліо, 1999. – 304 с.

87. Івченко А. О. Фразеологія українських народних говорів: ономазіологічний, ареальний, етимологічний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / А. О. Івченко. – К., 2000. – 36 с.

88. Калита О. М. Мовні засоби вираження іронії в сучасній українській малій прозі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. М. Калита. – К., 2006. – 20 с.

89. Каракуця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом “душа” (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти): дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Каракуця Ольга Миколаївна. – Х., 2002. – 212 с.

90. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Юрий Николаевич Караулов. – М. : Наука, 1976. – 355 с .

91. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – [6-е изд.]. – М. : URSS, 2007. – 263 с.

92. Кияк Т. Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова) / Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О. Д. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 592 с.

93. Ковалева-Виноградова Р. И. Многозначные глагольные фразеологические единицы в современном английском языке и контекст / Р. И. Ковалева-Виноградова // Вопросы фразеологии : сб. науч. трудов. – М. : Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. имени Мориса Тореза, 1978. – Вып. 131. – С. 57–76.

94. Козырева Л. Ф. Устойчивые фразы и контекст / Людмила Филипповна Козырева. – Ростов-н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1983. – 120 с.

95. Колесов В. В. Язык и ментальность / Владимир Викторович Колесов. – СПб. : Петербургское востоковедение, 2004. – 240 с.

96. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Геннадий Владимирович Колшанский. – [3-е изд.]. – М. : URSS. ЛКИ, 2007. – 148 с.

97. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Геннадий Владимирович Колшанский. – 3-е изд., стер. – М. : Едиториал УРСС, 2006. – 122 с.

98. Колшанский Г. В. О природе контекста / Г. В. Колшанский // Вопросы языкознания. – 1959. – № 4. – С. 46.
99. Кононенко В. Словесні символи в семантичній структурі фраземи / Віталій Кононенко // Мовознавство. – 1991. – № 6. – С. 30–36.
100. Корень Е. В. Системно-функциональные особенности английских пословиц: дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / Корень Елена Валериевна. – Сумы, 2000. – 207 с.
101. Корольов І. Р. Експресивно-виражальні можливості трансформованих стійких сполучень слів (на матеріалі української преси кінця ХХ–початку ХХІ століття) / Ігор Русланович Корольов: маг. роб. – Бердянськ, 2005. – 92 с.
102. Корольов І. Р. Сучасні підходи до визначення національно-культурної специфіки мовних одиниць / І. Р. Корольов // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2006. – Вип. 19. – С. 106–110.
103. Корольова А. В. Іншомовний світ крізь призму рідної культури / А. В. Корольова // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – 2007. – Вип. 1. – С. 10–13.
104. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2004. – № 3. – С. 12.
105. Кочерган М. П. Слово і контекст (лексична сполучуваність і значення слова) / Михайло Петрович Кочерган. – Львів : Вища шк., 1980. – 184 с.
106. Кубрякова Е. С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке : части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 555 с.
107. Кузнецова Г. В. Види семантичних змін у фразеологізмах (на матеріалі сучасної англomовної прози) / Г. В. Кузнецова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія “Філологія”. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2004. – Том 7, № 1. – С. 150–157.

108. Кузь Г. Т. Вигукові фразеологізми в українській мові : етнолінгвістичний та функціональний аспекти: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Кузь Галина Тарасівна. – Чернівці, 2000. – 187 с.

109. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учеб. [для ин-тов и фак. иностр. яз.] / Александр Владимирович Кунин. – 2-е изд., перераб. – М. : Высшая шк. ; Дубна : Изд. центр “Феникс”, 1996. – 381 с.

110. Лабінська Б. І. Німецькі фразеологізми з компонентом на позначення фізичного стану людини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / Б. І. Лабінська. – Львів, 2004. – 20 с.

111. Ларін Б. О. Про народну фразеологію / Б. О. Ларін // Українська мова в школі. – 1959. – № 5. – С. 30–36.

112. Латышев Л. К. Курс перевода : Эквивалентность перевода и способы ее достижения для изучающих немецкий язык / Лев Константинович Латышев. – М. : Международные отношения, 1981. – 248 с.

113. Левченко Е. П. Концептосфера цвета во фразеологических системах близкородственных языков / Е. П. Левченко // Национально-культурный компонент в тексте и в языке : мат. II междунар. науч. конф. – Минск : БГУ, 1999. – Ч. 2. – С. 12–15.

114. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов : лінгвокультурологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.01 „Українська мова” / О. П. Левченко. – К., 2007. – 36 с.

115. Левченко О. П. Фразеологічна символіка : лінгвокультурологічний аспект / Ольга Петрівна Левченко. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.

116. Лисиченко Л. А. Мовна картина світу та її рівні / Л. А. Лисиченко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Х. : Нова серія, 1998. – Т. 6. – С. 129–144.

117. Личук М. І. Ступені фразеологізації речень: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Личук Марія Іванівна. – Чернівці, 2001. – 171 с.

118. Літвінова М. М. Семантичні властивості фразеологічних одиниць зі значенням рис характеру людини (на матеріалі німецької мови ХІХ–ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / М. М. Літвінова. – Х., 2004. – 20 с.

119. Літературна мова у просторі національної культури / [Русанівський В. М., Лисиченко Л. А., Єрмоленко С. Я. та ін.] ; під ред. Л. І. Шевченка. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2004. – 132 с.

120. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Юрий Михайлович Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.

121. Лыков А. Г. Можно ли окказиональное слово считать неологизмом? / А. Г. Лыков // Русский язык в школе. – 1972. – № 2. – С. 85–89.

122. Любчук Н. В. Німецькі фразеологізми з етнокультурним компонентом та проблеми їх відтворення при перекладі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 „Перекладознавство” / Н. В. Любчук. – К., 2004. – 20 с.

123. Лященко Н. С. Внутрішня форма фразеологічних одиниць : онтологічний і культурологічний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 „Російська мова” ; 10.02.01 „Українська мова” / Н. С. Лященко. – К., 1997. – 24 с.

124. Майборода О. А. Українська фразеологія як джерело народознавства: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Майборода Олексій Анатолійович. – Х., 2002. – 191 с.

125. Маковский М. М. Теория лексической аттракции (опыт функциональной типологии лексико-семантических систем) / Марк Михайлович Маковский. – М. : Наука, 1971. – 252 с.

126. Маковский М. М. Удивительный мир слов и значений : Иллюзии и парадоксы в лексике и семантике : учеб. пособ. / Марк Михайлович Маковский. – М. : Высшая шк., 1989. – 199, [2] с.

127. Маковский М. М. Язык – миф – культура. Символы жизни и жизнь символов / Марк Михайлович Маковский. – М. : Изд-во “Русские словари”, 1996. – 330 с.

128. Мамалига А. І. До питання про структурно-семантичні зміни фразеологізмів у мові газети / А. І. Мамалига // Українське мовознавство. – 1973. – № 1. – С. 72–79.

129. Манакин В. Н. Языковая картина мира в перспективах контрастивной лингвистики / В. Н. Манакин // Язык и культура : II междунар. науч. конф. : докл. – К. : Библиотека журнала Collegium, 1993. – С. 77–83.

130. Манакин В. М. Контрастивна лексикологія і національна мовна картина світу / В. М. Манакин // Проблеми зіставної семантики : матеріали Всеукр. наук. конф. – К. : КДЛУ, 1995. – С. 23–24.

131. Мельник Л. В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. В. Мельник. – Донецьк, 2001. – 18 с.

132. Мельникова А. А. Язык и национальный характер : Взаимосвязь структуры языка и ментальности / Алла Александровна Мельникова. – СПб. : Речь, 2003. – 318 с.

133. Мерзлікіна О. В. Комунікативно-прагматичний аспект функціонування прислів'їв у художніх текстах (на матеріалі творів М. Сервантеса): дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.05 / Мерзлікіна Ольга Вікторівна. – К., 2001. – 203 с.

134. Мізін К. І. Компаративна фразеологія / Костянтин Іванович Мізін. – Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2007. – 167 с.

135. Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Міняйло Роман Вікторович. – Луганськ, 2001. – 261 с.

136. Мокиенко В. М. Загадки русской фразеологии / Валерий Михайлович Мокиенко. – 2-е изд., перераб. – СПб. : Авалон ; Азбука-классика, 2005. – 255 с.

137. Мокиенко В. М. Образы русской речи. Историко-этимологические очерки фразеологии / Валерий Михайлович Мокиенко. – СПб. : ТОО “Фолио-Пресс”, 1999. – 463 с.
138. Мокиенко В. М. Славянская фразеология : учеб. пособ. для вуз. по спец. “Рус. яз. и лит.” / Валерий Михайлович Мокиенко. – 2-е изд., испр. и дополн. – М. : Высшая шк., 1989. – 287 с.
139. Молотков А. И. Основы фразеологии русского языка / Александр Иванович Молотков. – Л. : Наука, 1977. – 284 с.
140. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Назаренко Олена Володимирівна. — Дніпропетровськ, 2001. – 192 с.
141. Назарян А. Г. История развития французской фразеологии : учеб. пособ. для ин-тов и фак. иностр. яз. / Арманд Грантович Назарян. – М. : Высшая шк., 1981. – 189 с.
142. Найда А. М. Стійкі народні порівняння як об’єкт фразеології (семантичний і структурний аспекти): дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Найда Алла Миколаївна. – Дніпропетровськ, 2002. – 208 с.
143. Некрасова Е. А. Языковые процессы в современной русской поэзии / Е. А. Некрасова, М. А. Бакина – М. : Наука, 1982. – 312 с.
144. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения : учеб. пособ. / Михаил Васильевич Никитин. – М. : Высшая шк., 1988. – 168 с.
145. Никонова В. Г. О стилистическом аспекте соотношения фразеологических конфигураций и их коррелятов в трагедии как типе текста (на материале трагедий Шекспира) / В. Г. Никонова // Вопросы английской филологии (коммуникативный и фразеологический аспекты) : сб. науч. трудов отдела Дружбы народов. – М : Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. имени Мориса Тореза, 1987. – Вып. 287. – С. 66–75.
146. Олексишина Л. Г. Лексико-семантичні та стилістичні особливості зоонімних художніх порівнянь німецької мови : автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / Л. Г. Олексішина. – Львів, 2004. – 20 с.

147. Омельченко Л. Ф. Лингвокультурологический аспект английских композит-идиом / Л. Ф. Омельченко, И. А. Медведева, Т. В. Гончарова // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – 2007. – Вип. 1. – С. 231–235.

148. Остапович О. Я. Національно марковані фразеологічні одиниці австрійського варіанту в сучасній німецькій мові: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Остапович Олег Ярославович. – К., 1999. – 333 с.

149. Пак Сон Гу. Национальная специфика фразеологизмов русского и корейского языков / Пак Сон Гу // Язык, сознание, коммуникация. – М. : Диалог–МГУ, 1999. – Вып. 7. – С. 33–47.

150. Папіш В. А. Семантико-функціональна природа фразеологізмів у художній прозі закарпатоукраїнських письменників (40–90 рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 „Українська мова” / В. А. Папіш. – Ужгород, 2004. – 21 с.

151. Переломова О. С. Ідіостиль Валерія Шевчука : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 „Українська мова” / О. С. Переломова. – К., 2002. – 18 с.

152. Пермяков Г. Л. Основы структурной паремиологии / Григорий Львович Пермяков. – М. : Наука, 1988. – 240 с.

153. Петрова Н. Д. Англійські фразеологічні одиниці з національно-культурологічним компонентом / Н. Д. Петрова // Іноземна філологія. – 1997. – № 110. – С. 31–48.

154. Плетнева О. Л. Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект): дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Плетнева Ольга Леонідівна. – Х., 2004. – 232 с.

155. Покровська І. Л. Національна специфіка семантики турецьких фразеологізмів з компонентом-зоонімом : автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.13 „Мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Африки та Австралії” / І. Л. Покровська. – К., 2007. – 20 с.

156. Попова З. Д. Язык и национальная картина мира / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – [2-е изд.]. – Воронеж : Истоки, 2003. – 60 с.

157. Потебня А. А. Мысль и язык / Александр Афанасьевич Потебня. – М. : Лабиринт, 2007. – 248 с.

158. Прадід Ю. Ф. Загальномовні фразеологізми і газетний контекст / Ю. Ф. Прадід // Українське мовознавство. – 1991. – № 18. – С. 121–126.

159. Прохоров Ю. Е. Из истории описания национально-культурного компонента семантики русских пословиц, поговорок и крылатых выражений / Ю. Е. Прохоров // Словари и лингвострановедение. – М. : Русский язык, 1982. – С. 137–142.

160. Пташник С. Б. Структурно-семантичні особливості фразеологічних модифікацій та їхні функції в німецьку газетному тексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / С. Б. Пташник. – Львів, 2003. – 18 с.

161. Пулатова Л. Й. Зіставні особливості етнокультурних фразем української та німецької мов із семантикою “знайомство молоді з метою одруження” / Л. Й. Пулатова // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. праць. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2007. – Вип. 8. – С. 238–243.

162. Пулатова Л. Й. Типологія весільних обрядових фразем в українській та німецькій мовах) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Л. Й. Пулатова. – К., 2008. – 20 с.

163. Равлюк С. І. Специфіка реалізації категорії оцінки у фразеології сучасної української художньої публіцистики [Електронний ресурс] / С. І. Равлюк // Культура народів Причорномор'я – 2007–2008. – Т. 30. – С. 1–4. – Режим доступу до журн. :

http://elib.crimea.edu/index.php?option=com_content&task=view&id=50.

164. Рогач О. О. Структурносемантичні особливості фразеологізмів з етнонімами (на матеріалі української, російської, польської, англійської, французької мов): дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.15 / Рогач Оксана Олексіївна. – К., 1999. – 354 с.

165. Ройзензон Л. И. Еще раз о способах трансформации фразеологических единиц в языке русской художественной литературы / Л. И. Ройзензон, Е. А. Малиновский // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск : Изд-во НГУ, 1974. – Вып. 3. – С. 109–113.

166. Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира / [Серебренников Ю. А., Кубрякова Е. С., Постовалова В. И. и др.] ; под ред. Б. А. Серебренникова. – М. : АН СССР ; Институт языкознания, 1988. – 215 с.

167. Рудницька Л. І. Роль фразеологічних одиниць у формуванні й розгортанні контексту [Електронний ресурс] / Л. І. Рудницька, Л. Ф. Щербачук // Культура народів Причорномор'я – 2004. – № 3. – С. 17–20. – Режим доступу до журн. :

http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/53/pdf/knp53_17-20.pdf.

168. Русанівський В. М. Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 2004. – № 4 (225). – С. 3–7.

169. Свердан Т. П. Усічення як тип структурно-семантичного варіювання і спосіб трансформації у фразеології: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Свердан Тетяна Петрівна. – Чернівці, 2003. – 267 с.

170. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Елена Александровна Селиванова. – К. : Брама, 2004. – 336 с.

171. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) : навч. посіб. для спец. “Українська мова і література” / Олена Олександрівна Селіванова. – К. : Фитосоціоцентр, 1999. – 148 с.

172. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / Олена Олександрівна Селіванова. – К. ; Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.

173. Селіванова О. О. Складне слово : мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов) / Олена Олександрівна Селіванова. – Черкаси : Вид-во Черк. держ. ун-ту ім. Б. Хмельницького, 1996. – 297 с.
174. Семенчук І. Р. Олесь Гончар – художник слова : Дослідження / Іван Романович Семенчук. – К. : Дніпро, 1986. – 260 с.
175. Семчинський С. В. Загальне мовознавство : підруч. [для студ. філол. фак. ун-тів] / Станіслав Володимирович Семчинський. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – К. : АТ “ОКО”, 1996. – 416 с.
176. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир. – М. : Прогресс, 1993. – 655 с.
177. Скиба Н. Г. Активні фразеотворчі процеси в українській публіцистиці і художній прозі кінця ХХ початку ХХІ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. Г. Скиба. – К., 2005. – 18 с.
178. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Лариса Григорівна Скрипник. – К. : Наукова думка, 1973. – 280 с.
179. Снитко Е. С. Внутренняя форма номинативных единиц / Елена Степановна Снитко. – Львов : Свит, 1990. – 188 с.
180. Солодуб Ю. П. Национальная специфика и универсальные средства фразеологии как объект лингвистического исследования / Ю. П. Солодуб // Филологические науки. – 1990. – № 6. – С. 55–65.
181. Солодуб Ю. П. Роль словесного комплекса прототипа в реализации коннотативных возможностей фразеологизма / Ю. П. Солодуб // Филологические науки. – 1996. – № 1. – С. 67–79.
182. Солодуб Н. М. Мовний портрет Яра Славутича / Надія Миколаївна Солодуб. – К. : Дніпро ; Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук, 1999. – 152 с.
183. Солодуб Н. М. Мовний світ Олесь Гончара / Надія Миколаївна Солодуб. – К. : Наукова думка, 1991. – 140 с.

184. Стародедова О. Л. Фразеологічні одиниці з компонентом-фітонімом української та англійської мов у зіставному аспекті / О. Л. Стародедова // Психолого-педагогічні проблеми освіти і виховання в умовах глобалізації та інтеграції освітніх процесів : тези доп. наук. конф. каф. ЮНЕСКО КНЛУ. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2007. – С. 213–215.

185. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания учеб. пособ. для студ. филол. спец. пед. ин-тов / Юрий Сергеевич Степанов. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1975. – 272 с.

186. Супрун А. П. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць (на матеріалі поетичних творів Максима Рильського): дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Супрун Алла Петрівна. – Миколаїв, 1999. – 302 с.

187. Супрун А. П. Семантичні перетворення фразеологічних одиниць та їх стилістичне призначення у тексті (на матеріалі поетичних творів М. Рильського) / А. П. Супрун // Ономастика і апелятиви: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпр. держ. ун-ту, 2001. – Вип. 15. – С. 153–164.

188. Суховій О. О. Фразеологія ораторсько-проповідницької прози Варлаама Ясинського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. О. Суховій. – К., 2002. – 19 с.

189. Тагиев М. Т. Глагольная фразеология современного русского языка : Опыт исследования фразеологических единиц по окружению / Михаил Тимофеевич Тагиев. – Баку : Маариф, 1966. – 251 с.

190. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Вероника Николаевна Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.

191. Телия В. Н. Культурологический компонент фразеологии (к проблеме культурно-национального миропонимания) / В. Н. Телия // Язык и культура : II междунар. науч. конф. : тезисы. – К. : Библиотека журнала Collegium, 1993. – Ч. 1. – С. 69–70.

192. Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры /

В. Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 13–20.

193. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.

194. Тимошук Н. П. Функціонування фразеологізмів у романах Йозефа Рота : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / Н. П. Тимошук. – Львів, 2005. – 19 с.

195. Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі / Олег Володимирович Тищенко. – К. : Вид. центр КДЛУ, 2000. – 236 с.

196. Толстой Н. И. История и структура славянских литературных языков / Никита Ильич Толстой. – М. : Наука, 1988. – 237, [2] с.

197. Толстой Н. И. Язык и народная культура : очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Никита Ильич Толстой. – 2-е изд., испр. – М. : Индрик, 1995. – 509 с.

198. Тураева З. Я. Лингвистика текста (Текст : структура и семантика) : учеб. пособ. для пед. ин-тов по спец. № 2103 “Иностранный язык” / Зинаида Яковлевна Тураева. – М. : Просвещение, 1986. – 126, [1] с.

199. Ужченко В. Д. Историко-лінгвістичний аспект формування української фразеології: дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 / Ужченко Віктор Дмитрович. – Луганськ, 1994. – 453 с.

200. Ужченко В. Д. Українська фразеологія : навч. посіб. [для філол. фак. ун-тів] / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев. – Х. : Основа, 1990. – 167 с.

201. Ужченко Д. В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Ужченко Дмитро Вікторович. – Луганськ, 2000. – 248 с.

202. Урысон Е. В. Проблемы исследования языковой картины мира. Аналогия в семантике / Елена Владимировна Урысон. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 224 с.

203. Устенко Н. Семантико-стилістичні особливості функціонування фразеологізмів у мові художніх творів В. Винниченка / Наталія Устенко // Наукові записки : зб. наук. ст. Серія “Філологічні науки (літературознавство, мовознавство)”. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – Вип. 62. – Ч. 1. – С. 251–256.

204. Ухванова-Шмыгова И. Ф. План содержания слова : возможности и реализация идеологического контроля / И. Ф. Ухванова-Шмыгова // Язык и идеология. – К., 1981. – С. 13.

205. Фірсова Ю. А. Фразеологічні одиниці з топонімічним компонентом у німецькій мові: лінгвокультурологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови”/ Ю. А. Фірсова. – К., 2002. – 19 с.

206. Форманова С. В. Ключові слова у мовній картині світу Михайла Коцюбинського: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Форманова Світлана Вікторівна. – К., 1999. – 219 с.

207. Цимбалюк Т. В. Зіставно-типологічна характеристика семантико-стилістичних особливостей фразеологічних одиниць (на матеріалі роману Сервантеса “Дон Кіхот” у перекладі М. Лукаша) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 „Загальне мовознавство” / Т. В. Цимбалюк. – К., 1997. – 25 с.

208. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / Віктор Антонович Чабаненко. – К. : Вища шк., 1984. – 167 с.

209. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови / Віктор Антонович Чабаненко. – Запоріжжя : Запор. держ. ун-т, 2002. – 351 с.

210. Чайка О. І. Лексико-семантична реконструкція обрядової номінативи „наречена” в англійській та українській мовах / О. І. Чайка // Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських і германських мов і літератур : матеріали Другої міжвуз. конф. молодих учених. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – С. 331–333.

211. Чайка О. І. Обрядові номінації весільного циклу в українській, англійській і португальській мовах: семантика, структура, функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / О. І. Чайка. – К., 2008. – 20 с.

212. Чайка О. І. Обрядові фраземи, пов’язані з подружньою зрадою, в українській, англійській та португальській мовах / О. І. Чайка // Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. праць. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2004. – Вип. 11. – С. 156–160.

213. Чайка О. І. Семантика води в обрядових номінатах (на матеріалі української, англійської та португальської мов) / О. І. Чайка // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць. – Харків, 2005. – Вип. 16. – С. 165–169.

214. Черданцева Т. З. Идиоматика и культура (постановка вопроса) / Т. З. Черданцева // Вопросы языкознания. – 1996. – № 1. – С. 58–71.

215. Черданцева Т. З. Очерки по лексикологии итальянского языка : учеб. пособ. для студ. ин-тов и фак-тов иностр. яз. / Тамара Захаровна Черданцева. – [2-е изд.]. – М. : URSS. ЛКИ, 2007. – 183 с.

216. Черданцева Т. З. Сопоставительный анализ русских и итальянских пословиц в свете теории речевых актов // Проблемы идиоэтнической фразеологии : докл. на межвуз. сем. – СПб. : Образование, 1997. – Вып. 2. – С. 5–19.

217. Черданцева Т. З. Язык и его образы. Очерки по итальянской фразеологии / Тамара Захаровна Черданцева. – М. : Международные отношения, 1977. – 167 с.

218. Черевко І. В. Семантико-структурна та стильова характеристика фразеологізмів в українських пам'ятках XVI–XVII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / І. В. Черевко. – Львів, 2006. – 18 с.

219. Черевченко О. М. Ідіостиль Ю. Клена у контексті інтелектуалізаторських мовних традицій українського неокласицизму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. М. Черевченко. – К., 2005. – 20 с.

220. Чередниченко В. О. Інноваційна фразеологічна вербалізація в англійській мові (лінгвокогнітивний та соціолінгвістичний параметри) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / В. О. Чередниченко. – Запоріжжя, 2005. – 20 с.

221. Чередниченко В. О. Вплив соціальних факторів на формування і функціонування нових фразеологічних одиниць сучасної англійської мови / В. О. Чередниченко // Нова філологія. – 2003. – № 4 (19). – С. 44–52.

222. Чередниченко О. І. Фразеологія мови як джерело фонових знань / О. І. Чередниченко // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 17–21.

223. Чернышева И. И. Фразеология современного немецкого языка / Ирина Ивановна Чернышева. – М. : Высшая шк., 1970. – 200 с.

224. Шадрин Н. Л. Структурно-семантические речевые преобразования фразеологических единиц / Н. Л. Шадрин // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск : Изд-во при НГУ, 1974. – Вып. 3. – С. 106–109.

225. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка : учеб. пособ. для студ. вузов, обуч. по спец. “Русский яз. и лит-ра” / Николай Максимович Шанский. – 3-е изд., испр. и дополн. – М. : Высшая шк., 1985. – 160 с.

226. Шаронова М. А. Особенности функционирования фразеологической инверсии / М. А. Шаронова // Вопросы английской филологии (коммуникативный и фразеологический аспекты) : сб. науч. трудов отдела Дружбы народов. – М : Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. имени Мориса Тореза, 1987. – Вып. 287. – С. 83–91.

227. Шаховский В. И. Национально-культурная специфика концепта “обман” во фразеологическом аспекте / В. И. Шаховский, Н. Н. Панченко // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 285–288.

228. Шевченко Л. І. Трансформація фразеологічних одиниць у газетному тексті / Л. І. Шевченко // Особливості мови і стилю засобів масової інформації. – 1983. – Вып. 2. – С. 70–79.

229. Шендельс Е. И. Многозначность и синонимия в грамматике : На материале глагольных форм современного немецкого языка / Евгения Иосифовна Шендельс. – М. : Высшая шк., 1970. – 204 с.

230. Шептулин А. П. Анализ и синтез в познании / Александр Петрович Шептулин. – М. : Знание, 1965. – 32 с.

231. Шептулин А. П. Диалектический метод познания / Александр Петрович Шептулин. – М. : Политиздат, 1983. – 320 с.

232. Школяренко В. І. Динаміка розвитку фразеологічної системи німецької мови 19–20 століття / Віра Іванівна Школяренко. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2003. – 324 с.

233. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Дмитрий Николаевич Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 280 с.

234. Шмелев Д. Н. Слово и образ / Дмитрий Николаевич Шмелев. – М. : Наука, 1964. – 120 с.

235. Шувалова Ю. В. Коммуникативный аспект окказиональных преобразований фразеологических единиц / Ю. В. Шувалова // Вопросы английской филологии (коммуникативный и фразеологический аспекты) : сб. науч. трудов отдела Дружбы народов. – М : Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. имени Мориса Тореза, 1987. – Вып. 287. – С. 100–108.

236. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Лев Владимирович Щерба. – [4-е изд.]. – М. : URSS. ЛКИ, 2008. – 428 с.

237. Щербачук Л. Ф. Загальнономовна та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів О. Гончара): дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Щербачук Лідія Федорівна. – Сімферополь, 2000. – 211 с.

238. Anusiewicz J. Lingwistyka Kultorowa : Zarus problematyki / Janusz Anusiewicz. – Wrocław : Wyd-wo Univers. Wrocławskiego, 1994. – 180 s.

239. Arsentyeva E. Interlanguage Relations of English and Russian Phraseological Units [Electronic source] / Elena Arsentyeva // TRANS. Internet journal for cultural sciences – 2003. – № 14. – Access to journ. :

<http://www.inst.at/trans/14Nr/arsentyeva14.htm>.

240. Arsentyeva E. The Role of Extended Metaphor and Phraseological Puns in Producing a Humorous Effect [Electronic source] / Elena Arsentyeva // TRANS. Internet journal for cultural sciences – 2005. – № 15. – Access to journ. : http://www.inst.at/trans/15Nr/04_09/arsentyeva15.htm.
241. Bada E. Culture in ELT / Erdogan Bada // Cukurova University Journal of Social Sciences. – 2000. – № 6. – P. 100–110.
242. Beaugrande R. Linguistic Theory / Robert-Alain de Beaugrande. – Oxford : Oxford University Press ; London : Longman, 1993. – 403 p.
243. Bilal G. Culture in Language Learning And Teaching / G. Bilal, E. Bada // The Reading Matrix – 2005. – Vol. 5, № 1. – P. 73–84. – Access to journ. : http://www.readingmatrix.com/articles/genç_bada/article.pdf.
244. Bourdieu P. Language and symbolic power / Pierre Bourdieu ; [tr. by G. Raymond and M. Adamson]. – Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 1991. – 302 p.
245. Burger H. Phraseologie : Eine Einführung am Beispiel des Deutschen / Harald Burger. – 2. Aufl., überarb. – Berlin : Erich Schmidt, 2003. – 224 S.
246. Burger H. Phraseologie in Fernsehnachrichten / Harald Burger // Wörter in Bildern – Bilder in Wörtern. – Hohengehren : Schneider, 1999. – S. 71–106.
247. Burger H. Probleme eine historischen Phraseologie des Deutschen / Harald Burger // Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. – 1977. – № 99. – S. 1–24.
248. Byram M. Teaching-and-Learning Language-and-Culture / M. Byram, C. Morgan. – Clevedon : Multilingual Matters Ltd, 1994. – P. 12–15.
249. Carroll John B. Language, Thought, and Reality : Selected Writings of Benjamin Lee Whorf / John Bissell Carroll. – Cambridge, Mass. : Technology Press of Massachusetts Institute of Technology, 1997. – P. 31–58.
250. Černyševa I. I. Aktuelle Probleme der deutschen Phraseologie / I. I. Černyševa // Deutschen als Fremdsprache. – 1984. – № 21. – S. 17–21.
251. Černyševa I. I. Zum Problem der phraseologischen Semantik / I. I. Černyševa // Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx Universität Leipzig : Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe. – 1981. – H. 5. – S. 424–429.

252. Danesi M. *Analyzing Cultures : An introduction and handbook* / M. Danesi, P. Perron. – Bloomington ; Indianapolis : Indiana University Press, 1999. – 413 p.
253. Dobrovol'skij D. *Kognitive Aspekte der Idiom-Semantik. Studien zum Thesaurus deutschen Idiome* / Dmitrij Dobrovol'skij. – Tübingen : Günter Narr, 1995. – 272 S.
254. Donalies E. *Idiom, Phraseologismus oder Phrasemen? Zum Oberbegriff eines Bereichs der Linguistik* / Elke Donalies // *Zeitschrift für Germanistische Linguistik*. – 1994. – № 22. – S. 334–349.
255. Dressler W. *Einführung in die Textlinguistik* / Wolfgang Dressler. – Tübingen : Niemeyer, 1973. – S. 5–17.
256. Duhme M. *Phraseologie der deutschen Wirtschaftssprache. Eine empirische Untersuchung zur Verwendung von Phraseologismen in journalistischen Fachtexten* / Michael Duhme. – Essen : Verlag Die Blau Eule, 1991. – 224 S.
257. Fernando C. *Idioms and Idiomaticity* / Chitra Fernando. – Oxford : Oxford University, 1996. – P. 4–15.
258. Fleischer W. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache* / Wolfgang Fleischer. – 2. Aufl., durchg. und erg. – Tübingen : Niemeyer, 1997. – 299 S.
259. Fleischer W. *Stilistik der Deutschen Gegenwartssprache* / W. Fleischer, G. Michael, G. Starke. – [2. Aufl.]. – Frankfurt : Peter Lang, 1996. – 341 S.
260. Gardner R. C. *Attitudes and motivation in second language learning* / R. C. Gardner, W. E. Lambert. – Rowley, Mass. : Newbury House, 1972. – P. 5–13.
261. Gardner R. C. *Language, aptitude, intelligence, and second language achievement* / R. C. Gardner, W. E. Lambert // *Journal of Educational Psychology*. – 1965. – № 56. – P. 191–199.
262. Gardner R. C. *Motivational variables in second language acquisition* / R. C. Gardner, W. E. Lambert // *Canadian Journal of Psychology*. – 1959. – № 13. – P. 266–272.
263. Gläser R. *A plea for phraseo-stylistics* / Rosemarie Gläser // *Trends in Linguistics : Linguistics across Historical and Geographical Boundaries*. – 1991. – Vol. 1. – S. 41–51.

264. Gläser R. *Idiomatik und Sprachvergleich / Rosemarie Gläser // Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht*. – 1985. – № 16/56. – S. 67–73.
265. Gläser R. *Phraseologie der englischen Sprache / Rosemarie Gläser*. – [2. Aufl.]. – Leipzig : Enzyklopadie, 1990. – 201 S.
266. Halliday M. A. K. *Language as Social Semiotics / Michael Alexander Kirkwood Halliday*. – L. : Edward Arnold, 1978. – 256 p.
267. Halliday M. A. K. *Language, context and text : aspects of language in a social-semiotic perspective / M. A. K. Halliday, R. Hasan*. – Oxford : Oxford University Press, 1991. – 264 p.
268. Hammer F. *Okkasionelle Abwandlungen von Phraseologismen (am Beispiel der Paarformeln) / Françoise Hammer // Deutsch als Fremdsprache*. – 1997. – № 4. – S. 228–234.
269. Häusermann J. *Phraseologie : Hauptprobleme der deutschen Praseologie auf der Basis sowjetischer Forschungsergebnisse / Jürg Hausermann*. – Tübingen : Max Niemeyer, 1977. – P. 4–10.
270. Hockett C. *A Course in Modern Linguistics / Charles Hockett*. – N. Y. : The Macmillan Company, 1958. – 621 p.
271. Hoijer H. *The Relation of Language to Culture / Harry Hoijer*. – Chicago : University Chicago Press, 1953. – 554 p.
272. Holland D. *Cultural Models in Language and Thought / D. Holland, N. Quinn*. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 416 p.
273. Jakobson R. *The Framework of Language / Roman Jakobson*. – East Lansing : University of Michigan Press, 1980. – 132 p.
274. Jespersen O. *Growth and Structure of the English Language / Otto Jespersen*. – Oxford, 1982. – P. 4–12.
275. Jourdan C. *Language, Culture and Society : Key Topics in Linguistic Anthropology / C. Jourdan, K. Tuite*. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 324 p.
276. Kramersch C. *Why should language teachers teach culture? / C. Kramersch, A. Cain, E. Murphy-Lejeune // Language, Culture and Curriculum*. – 1996. – 9 (1). – P. 99–107.

277. Lyons J. *Language and Linguistics : An Introduction* / John Lyons. – Cambridge, 1981. – P. 2–8.
278. Makkai A. *Idiom structure in English* / Adam Makkai. – The Hague : Mouton, 1972. – 371 p.
279. Palm Ch. *Phraseologie. Eine Einführung* / Christine Palm. – Tübingen : Gunter Narr, 1995. – 130 S.
280. Ptashnyk S. *Phraseologische Modifikationen in der Sprache der Presse (am Beispiel der Wochenzeitungen „Die Woche“ und „Die Zeit“)* / Stefaniya Ptashnyk // Німецька мова в сучасному світі : матеріали доп. міжнар. наук. конф. – Дрогобич, 2000. – С. 62–68.
281. Ptashnyk S. *Phraseologische Substitution und ihre Funktionen im Text* / Stefaniya Ptashnyk // *Wirkendes Wort. Deutsche Sprache und Literatur im Forschung und Lehre.* – Trier : Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2001. – Jahrg. 51, H. 3. – S. 435–454.
282. Ptashnyk S. *Textbildende Funktionen phraseologischer Modifikationen in der Pressesprache* / Stefaniya Ptashnyk // *Thesenband der Berliner Linguistik.* – Berlin, 2000. – T. 9. – S. 31–32.
283. Ptashnyk S. *Zum Begriff der phraseologischen Modifikationen* / Stefaniya Ptashnyk // *Kwartalnik neofilologiczny.* – Warszawa : Polska akademija nauk, 2000. – Zesz. 3. – S. 301–309.
284. Searle J. R. *Speech acts : an essay in the philosophy of language* / John Rogers Searle. – L. : Cambridge University Press, 1969. – 203 p.
285. Searle J. R. *Expression and meaning* / John Rogers Searle. – Cambridge : Cambridge University Press, 1979. – 254 p.
286. Seidl J. *English Idioms and how to use them* / J. Seidl, W. McMordie. – M. : Vysšaja škola, 1983. – 266 p.
287. Szerszunowicz J. *Decoding Phraseological Units as a Socio-linguistic Problem (on the example of onomastic idioms) [Electronic source]* / Joanna Szerszunowicz // *Nation and Language Modern Aspects of Socio-Linguistic Development : Third Internat. Conf.* – 2008. – P. 118–121. – Access to journ. : <http://www.ppf.ktu.lt/25Szerszunowicz.doc>.

288. Ullmann St. *Semantics : An Introduction to the Science of Meaning* / Stephen Ullmann. – Oxford : Alden Press, 1962. – 278 p.
289. Whiting B. J. *The nature of the proverb* / B. J. Whiting // *Harvard Studies and Notes in Philology and Literature*. – 1932. – № 14. – P. 273–307.
290. Whorf B. L. *Language, Thought, and Reality : Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. Cambridge : MIT Press, 1956. – P. 45–78.
291. Wierzbicka A. “Culture scripts” : A semantic approach to cultural analysis and cross-cultural communication / Anna Wierzbicka // *Pragmatic and Language Learning*. – 1994. – Vol. 5. – P. 1–24.
292. Wierzbicka A. *Intercultural pragmatics and communication* / Anna Wierzbicka // *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. – Oxford : Elsevier, 2005. – Vol. 5. – P. 735–742.
293. Wierzbicka A. *Language. Culture. Cognition* / Anna Wierzbicka. – N. Y. : Oxford University Press, 1997. – 480 p.
294. Wierzbicka A. *Lexicography and conceptual analysis* / Anna Wierzbicka. – Ann Arbor : Karoma, 1985. – 368 p.
295. Wierzbicka A. *Meaning and Culture* / Anna Wierzbicka. – N. Y. : Oxford University Press, 2006. – P. 3–10.
296. Wierzbicka A. *Cross Cultural Pragmatics : The semantics of human interaction* / Anna Wierzbicka. – 2. Ed., exp. – Berlin : Mouton de Gruyter, 2003. – P. 11–15.
297. Wierzbicka A. *Emotions Across Languages and Cultures : Diversity and universals* / Anna Wierzbicka. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – P. 6–28.
298. Wray A. *The functions of formulaic language : an integrated model* / A. Wray, M. R. Perkins // *Language and Communication*. – 2000. – № 20. – P. 1–28.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Чорногуз О. Ф. Аристократ із Вапнярки : [сатиричний роман] / Олег Федорович Чорногуз. – К. : БібліоВУС, 1996. – 400 с.
- Кравчук М. Жито : [новели] / Микола Кравчук. – К. : Дніпро, 1989. – 348 с.
- Дімаров А. А. Зблиски : [оповідання та повісті] / Анатолій Андрійович Дімаров. – К. : “Ярославів Вал”, 2002. – 514 с.
- Підмогильний В. Місто : [роман, оповідання] / Валер’ян Підмогильний. – К. : Молодь, 1989. – 448 с.
- Чендей І. М. Поєдинок : [оповідання] / Іван Михайлович Чендей. – К. : Держлітвидав України, 1962. – 268 с.
- Тютюнник Г. М. Твори / Григорій Михайлович Тютюнник. – К. : Молодь, 1984. – Кн. I : Оповідання. – 328 с.
- Гуцало Є. П. Твори : в 5 т. / Євген Пилипович Гуцало. – К. : Дніпро, 1996. – Т. 1 : Оповідання. Новели. – 454 с.
- Aldington R. All Men Are Enemies : [a romance] / Richard Aldington. – [I ed.]. – Garden City ; N. Y. : Doubleday ; Doran & Company, 1933. – 574 p.
- Powell A. A Dance to the Music of Time : in 4 vol. / Anthony Powell. – [I ed.]. – Chicago : University Of Chicago Press, 1995. – Vol. 1. – 732 p.
- Lawrence D. H. Lady Chatterley’s Lover / David Herbert Lawrence. – L. : Penguin Classics, 2008. – 400 p.
- Golding W. Lord of the Flies / William Golding. – L. : Penguin, 1999. – 192 p.
- Maugham W. S. The Moon and Sixpence / William Somerset Maugham. – M. : Изд-во “ABC”. – 260 с.
- Orwell G. Nineteen eighty-four : [a novel] / George Orwell. – Harmondsworth ; Middlesex : Penguin Books, 1975. – 251 p.
- Maugham W. S. Collected Short Stories : in 4 vol. / William Somerset Maugham. – L. : Pan Books Ltd in association with William Heinemann Ltd, 1975. – Vol. 1. – 476 p.
- Woolf V. To the Lighthouse / Virginia Woolf. – L. : Harvest Books, 2005. – 312 p.
- Lawrence D. H. Women in Love / David Herbert Lawrence. – L. : Penguin Classics, 2007. – 592 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

- АУС – Подвезько М. Л. Англо-український словник / М. Л. Подвезько, М. І. Балла. – К : Радянська шк., 1974. – 663 с.
- АУФС – Англо-український фразеологічний словник / [уклад. Баранцев К. Т.]. – К. : Радянська шк., 1968. – 1052 с.
- БАРФС – Большой англо-русский фразеологический словарь / [сост. Кунин А. В.]. – 5-е изд., исправл. – М. : Живой язык, 1998. – 944 с.
- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / [уклад. і гол. ред. Бусел В. Т.]. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 3 т. / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 1982–1989.
- КВВУЛМ – Коваль А. П. 1000 крилатих виразів української літературної мови / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – К. : Наукова думка, 1964. – 671 с.
- КВУЛМ – Коваль А. П. Крилаті вислови в українській літературній мові / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – 2-е вид., перероб. і доповн. – К. : Вища шк., 1975. – 335 с.
- НАРС – Новый англо-русский словарь / [сост. В. К. Мюллер и др.]. – 8-е изд. – М. : Изд-во “Русский язык”, 2001. – 880 с.
- НТСУМ – Яременко В. Новий тлумачний словник української мови у 3 т. / В. Яременко, О. Сліпушко. – 2-ге вид., випр. – К. : Аконтіт, 2007.
- РУС – Скопенко О. І. Російсько-український словник / О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк]. – 2-е вид. – К. : Довіра, 2005. – 632 с.
- РУУРУС – Ганич Д. И. Русско-украинский, украинско-русский словарь / Д. И. Ганич, И. С. Олейник. – 7-е изд., дополн. и перераб. – К. : А.С.К., 1998. – 560 с.
- СЕЛ – A comprehensive etymological dictionary of the English language : Dealing with the origin of words and their sense development thus illustrating the history of civilization and culture : in 2 vol. [ed. by E. Klein]. – Amst. etc. : Elsevier, 1966.

- ССМСИЯ – Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках : Образ мира и миры образов / [сост. Маковский М. М.]. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 416 с.
- ССУМ – Словник синонімів української мови : у 2 т. / [уклад. А. А. Бурячок та ін.]. – К. : Наукова думка, 1999–2000.
- СУІ – Словник українських ідіом / [уклад. Удовиченко Г. М.]. – К. : Радянський письменник, 1968. – 464 с.
- СУМ – Словник української мови : в 11 т. / [ред.-упоряд. І. К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1971–1980.
- СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
- ТРС – Тресиддер Дж. Словарь символов / Джек Тресиддер ; [пер. с англ. С. Палько]. – М. : Фаир-Пресс, 1999. – 444 с.
- ТСЖВС – Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. [сост. Даль В.]. – М. : ТЕРРА, 1995.
- УПП – Українські приказки, прислів'я і таке інше [уклад. Номис М.]. – К. : Либідь, 2003. – 352 с.
- УРРУФС – Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – 2-е вид., доповн. та перер. – К. : Радянська шк., 1978. – 447 с.
- УРРУФТС – Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – К. : Радянська шк., 1991. – 400 с.
- УРФ – Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / [заг. ред. Л. Г. Савченко]. – Перероб. вид. – Х. : Прапор, 2004. – 462 с.
- ФНН – Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / [уклад. Чабаненко В. А.]. – Запоріжжя, 2001. – 200 с.
- ФССД – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – 5-е вид., перероб. й доповн. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 352 с.

ФСУМ – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.

LDCE – Longman Dictionary of Contemporary English : Forth ed. – L. ; N. Y. : Longman, 2005. – 1950 p.

NEUUED – Новий англо-український, українсько-англійський словник / [уклад. Биховець Н. М.]. – 2-е вид., випр. – К. : А.С.К., 2006. – 880 с.

PDP – The Penguin Dictionary of Proverbs / [ed. by R. Fergusson]. – L. : Penguin Books, 1983. – 331 p.

WCDS – Webster's new dictionary of synonyms : A dictionary of discriminated synonyms with antonyms and analogous and contrasted words. – Springfield, Mass. : Merriam-Webster, 1984. – 909 p.